

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1973

A TARTALOMBÓL

BERTÓK LÁSZLÓ
GALAMBOSI LÁSZLÓ
ILLYÉS GYULA
LOVÁSZ PÁL
NAGY LÁSZLÓ
VERSEI

WEORES SÁNDOR
MŰFORDÍTÁSAI

*
GYURKOVICS TIBOR
KAMPIS PÉTER
VARKONYI NÁNDOR
SZÉPPRÓZÁJA

*
BERTHA BULCSU:
INTERJÚ
NAGY LÁSZLÓVAL

CZINE MIHÁLY:
NAGY LÁSZLÓ VERSEI

KERESZTURY DEZSŐ:
EGY EGRY-ARCKÉP
VÁZLATAIBÓL

BAJOMI LAZÁR ENDRE:
ÚJ PÁRIZSI NAPLÓ

PETERDI NAGY LÁSZLÓ
CSEHOV SZINHÁZA
ÉS A RENDEZŐK

2

6,—Ft

SZAMUNK SZERZŐI

ANGYAL ENDRE
BAJOMI LAZÁR ENDRE
BERTHA BULCSU
BERTÓK LÁSZLÓ
CZINE MIHÁLY
CSORDÁS GÁBOR
GALAMBOSI LÁSZLÓ
GYURKOVICS TIBOR
ILLYÉS GYULA
KAMPIS PÉTER
KERESZTURY DEZSŐ
KISS DÉNES
LAKATOS ANDRÁS
LOVÁSZ PÁL
MATOS, LUIS PALES
NAGY LÁSZLÓ
PETERDI NAGY LÁSZLÓ
REUTER LAJOS
SZÁM LÁSZLÓ
TÉNAGY SÁNDOR
THIERY ÁRPAD
VÁRKONYI NÁNDOR
WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK

EGRY JÓZSEF
MÓSER ZOLTÁN

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XVI. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

1973. FEBRUÁR

TARTALOM

NAGY LÁSZLÓ versei: A repülő árnyéka, Viola rajzai, Első özvegységem, A föltámadás szomorúsága - - - -	99
BERTHA BULCSU: Interjú Nagy Lászlóval - - - -	104
CZINE MIHÁLY: „Versben bujdosó” (Nagy László újabb li- rájáról) - - - -	115

*

ILLYÉS Gyula versei: Nem fogadtunk el . . . , Elfogadtuk -	119
KERESZTURY DEZSŐ: Egy Egry-arckép vázlataiból - -	121
TÉNAGY SÁNDOR versei: Verset mondani, Jelenléted alak- zatai, Karácsony - - - -	135
SZÁM LÁSZLÓ: Szentmihályi út (vers) - - - -	136
KISS DÉNES versei: Madárlátta, Idő mélyvizén át, Arckövek- ből - - - -	137
LOVÁSZ PÁL versei: Újszülött, Vietnam - - - -	138
KAMPIS PÉTER: A felnőttek nagyok (elbeszélés) - - -	139
GYURKOVICS TIBOR: Ez a sárkány öli meg mindnyájukat (elbeszélés) - - - -	145
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei: Ezerkilencszáznegyvenhárom, A félelem rózsái, Búcsú - - - -	153

*

VARKONYI NANDOR: Pergő évek (VI.) - - - - -	155
LUIS PALES MATOS versei: Néger tánc, Ihlet (<i>We öres</i> <i>S á n d o r fordítása</i>) - - - - -	165
BAJOMI LAZÁR ENDRE: Új párizsi napló - - - - -	167
PETERDI NAGY LÁSZLÓ: Csehov színháza és a rendezők	177
BERTÓK LÁSZLÓ versei: Kezdődik a mese, Aztán - - -	184

*

LAKATOS ANDRÁS: Bertók László: Fák felvonulása - -	185
THIERY ÁRPÁD: Baranyi Ferenc: Változó szelek - - -	188
CSORDÁS GÁBOR: Békési Gyula: Ember a hidon - - -	189
REUTER LAJOS: Fábri Péter: Fosztóképzőkkel - - -	190
ANGYAL ENDRE: Kardos Tibor: Élő humanizmus - - -	191

KÉPEK

EGRY JÓZSEF vázlatfüzeteiből - 103, 118, 125, 134, 154, 187

Műmellékleten

1-2. Nagy László-portrék

(MÓSER ZOLTÁN fotói)

3-4. EGRY JÓZSEF rajzai

A borítón

EGRY JÓZSEF rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-008. F. k.: Braun Károly

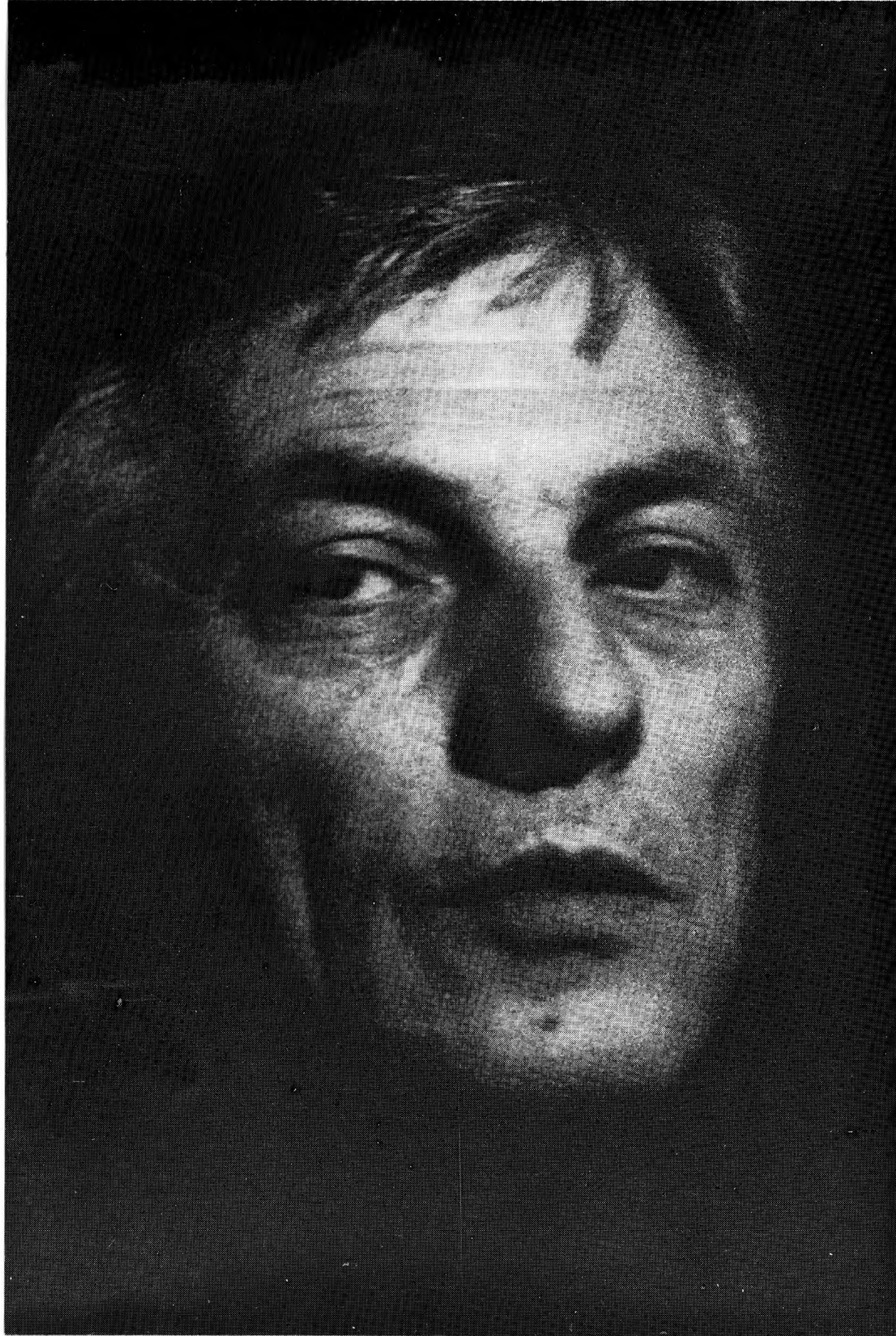
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

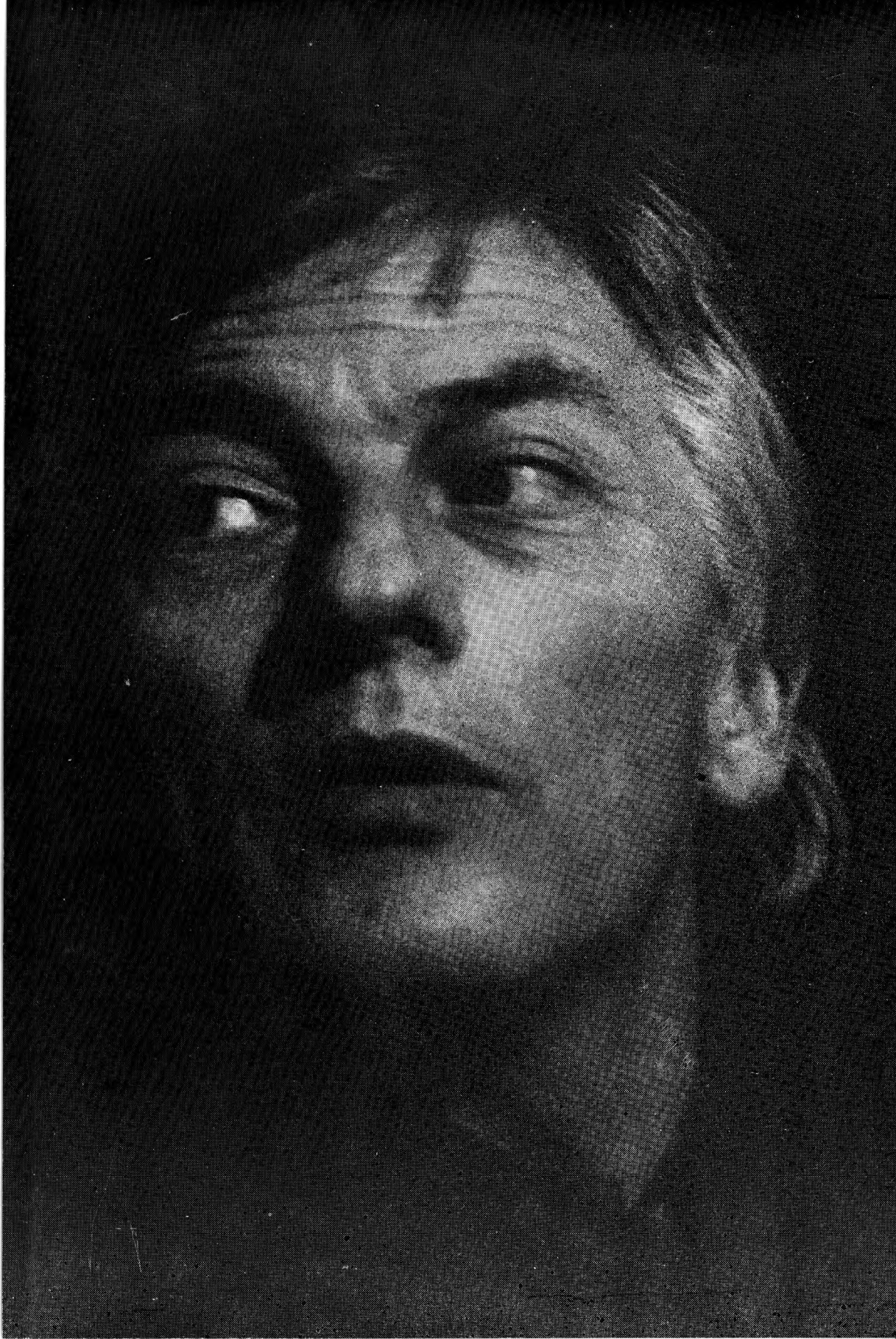
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 72.- Ft.

73-5761 Pécsi Szikra Nyomda - F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Nagy László:

A repülő "árméka"

Nagy kanyar, négy-motorú
csekkedék a nagy a zsáknyaga.
Árméka, kereszt jelle
marad nekem, ráégy az ágyra.

Megkelt a dormobólás,
már fej a szifelőti slalal,
de te repülő, csak repülő,
újrad hegyen páros cukornal.

Komoklok merránylapon,
Teged az bten, o "ae" er el.
Emléked ezem o mit ér?
Tömjön a torkom hóesével.

Minden éj feketedő
ezzeivel a márványba írva.
Kell, hogy jöjjen a mórty,
Ks-jegyzetemet föltörvén.

Kell, hogy a vénusz felől
kövelito landolva az ágyra,
Kell, hogy a kereszt helyen
kitart kézzel te légy az ábrán.

*

Viola rajzai

*Úgy láthatok Violára,
hogyha nézek irott képre.
Kitálalva itt a hattyú
feketére süttött vére.*

*Föltekinte csokros fára,
ahány asszony, annyi szoknya,
cifra zsvány függesztette
hogy lábukkal harangozna.*

*Hó nem lehet egymagában,
kormot fujnak rá a kürtök,
csipők, hajak tarsangjára
hág a csonka gyász-csütörtök.*

*Viola a bibliásom,
tábor indul, mennyi lábnyom,
göndör lókön ül Jehova,
ring mint ruganyos diványon.*

*Tart a menet mindörökké,
megtüzdelve törrel, ércel,
fegyverek közt érvelünk mi
az Énekek Énekével.*

*Higgyük-e hogy itt a hajnal,
ha jön fölnyitott erekkel?
S fölfordul az üveghintó
nagy kokárda-kerekekkel?*

*Nyultület a holdvilágba,
bölényt a megbontott ágyba,
drámát agyvelőnkre hímez
Viola kezének árnya.*

Első özvegységem

Húzzák a harangokat Piroskáért. Én a cseresznyefa tetején megöze-
gyűlve magamat rángattatom a széllal. Szólnak a harangok Pi-
roskáért. Messziről, ahol az utak erednek, portelühöben közelít a
gyász. Lejtön lefelé robognak a vas-rokonok, nagy vasalt kocsik
tolják maguk előtt a csacsi-méretű lovacskákat. Émelyegve az álló-
másról jön pesti szobalány, három. Tántorognak a szalagos lilium-
kerékei. Ó, kedvesem, ó, kedvesem! Óbégatnak testvérükért, a
kicsiért, aki szép ruhát se hordott, úgy lett árnyék. Én itt a fa tete-
jén, mit tudhatok a tudóvészről? Mert a felhőből kihajol egy nagy
professzor, pálcával üti a levelet s tüleimet. Hát orvos vagyok-e
én? Tudok annyit, hogy kifőzte tüdődet a láz fakóra. Elsorvasztot-
ta. És a tüdőről térkép, Magyarország jut eszembe. Tudom, hogy
két kis melleid között ezüstláncként patakzott a víz örökké. Tányé-
rodát a holdból vették elő, oda tolták vissza. Külön tányér, külön
kanál. De én a számmal etettelek, lehúnyva szemeimet. S kölcsön-
kért hegedűvel muzsikáltam neked a napon. S mert nem hitted a
halált, a te mókád százszorta jobb volt a kalácsnál. Apai kalapban,
te kis komikus! Most megfagyasztották mosolyodat. Rávésik neve-
det a keresztfára. Rádöltik nővéreid a fehér selymet, kifestenek pes-
ti rúzzsal baba-menyasszonynak. Majd kimeszelik a házat is utá-
nad. Volt Pirooska, nincs Pirooska! Megözeegyűlve, a fa tetetjén ma-
gamat rángattatom a széllal. Harang vagyok. Midőn az ég és föld
meg fognak indulni. Szól a gyásznének, szólnak a harangok Piroos-
káért.

A föltámadás szomorúsága

Akik Ady Endrét az öröklétben sértegetik, a tördobálóknak ne legyen irgalom. Nem fönséges, nem szent merénylők, csak a türhetetlen nagyság ellen fenekedők. Labancnak is rosszak. Nem kapván mesteri áldást beállnak a gyötretökhöz. Iskolás mérlegeken hogyan is lehetne lemérni a nagy cethalat, akitől megöszült a tenger.

Mondják, ez alig művészet, inkább téboly, parázna nyihogás, vörös hahota. Akiknek ország nem fáj, azoknak pöz-magyarság, akiknek semmi se fáj, azoknak pöz-emberség. Pöz-e, ha embert is magához mérhetőt kíván? Különben beköltözhetnének hajába a lérgék, petéznének isten-üstökébe. Mondják, ez a kín a lueszé. És odanézzetek: sebeit viseli mandzsetta-gombnak! És persze, garázda mutatványos. Ők: esztétikus szemfényvesztők, csak nyuszifarkot varázsolnak a hölgyek lázverte szelencéjébe – püder-pamacsnak. Kérlekálásson, ez a poéta, ez egy hamisítatlan vidéki. Igen, a rezgönyártát nem téveszti össze a diófával. Ez a cigány Ady Endre cifrálkodik. Uraim, Godolphin Arabian sallangosan is a telivér ménnek királya. Pedig vonszolt vala vizes-lajtot, és vala szomorú próbamén, ami jelenti, hogy csupán a csiklandozásra jogosult. Am az ő lelke ezt nem türheté, pördítvén lovászokat félre, a kiváltságos ellenfelet megtépázva, vérben és tajtékbán felküzdé magát fekete koronának a Szerelemben. És akkor megadaték neki a legtöbb rang, viselhette a legékesebb szerszámokat. Kár, hogy a művészetben a silányságot szaporítják, uraim.

Mondják, a Léda párizsi kalapja árnyékat vetett agyára, úgy utazott példákért a Romlás Virágaihoz. Mondják, utazott megkésve, mert a Baudelaire-versnek, mint az ökörvér színű mellénynek, divatjamúlt. Simítsa meg rángó szánkat a mosoly. Uraim, a benső tartást lemásolni máig sem lehet. A költői vakmerőségnek nincs köze máig sem a divathoz. De bizonyos, hogy kiszemelik az ősök az utódokat. Rámutatott a gyémántos franciára a templomépítő Dante, rá az iszákos Edgar Poe is. Lát Ady Endre kéklángú ujjakat feléje nyúlni a hazai sötétből, idegen éjből. Láthat X. Y. Z. is, de utód nem lesz belőlük, mert hamis a káprázatuk: így épülnek templomok almáspitéből.

Mondják, villogtatva a magukét. Kérdik, miért nem hág egy fokkal magasabbra, a csillag-bánatú Apollinaire-höz. Értjük, ez a meglőtt szürrealista fej nemcsak a sebészi pólyáktól magasodik akár

egy havas. De a Magas Tátrában tébolyog Ady Endre régen, vele a Föltámadás szomorúsága. Nézi szöghelyes tenyerét, belenéz a Csorba tóba, mint később a csorba tükrökbe, görbe tükrökbe, és nem ismer magára: Föltámadtam, jaj, föltámadtam!

A virágdobálókat szeressük-e? Hullt a virág, szakad a virág azóta is. Dobálják barbárok, igazi szeretők, sznobok. Lehajol néha a költő, megtisztel egy-két szálat, feltűzi lidérces kalapjába. Aki ammyira kívánta a hódolatot, bolyongó szelleme csömört kap inkább. Lelkekbe néz, mint hajdan a Csorba tóba, és nem ismer magára: Föltámadtam, jaj, föltámadtam!

A darabolókat, a koncolókat megvessük-e? Ezek a belsőségeket marcangolók, idő múltával mindig mások, megjelennek szólván: Nekem az epéje a kedves, nekem a csiger-imádó gyonira. nekem istenes lelke, nekem az istentelen, nekem a fekete ménsége: mimelem, nekem vérszínű orátorsága: fölveszem. Költők, esztéták s egyebek, én ezt a szentséges testet megtartom töretlenül.

Szóljon a végszó a kufárlelkeknek, az adóevőknek. Már émelyítően becukrozva a nép, és alulról föltele is csúsznak a romlasztó csókok. Látok én csillagra akasztva egy elárvult ostort. Nekem Ady Endre ostora tetszik.

Interjú Nagy Lászlóval

Foggal született, azt kell hinnem . . . Évek óta figyelem az arcát. Tudó és talányos. Néz valamit, lát valamit, amit mi nem látunk. Érti az ősi szellemparancsot és közvetíti hozzánk a lényegét. Lélekörző . . . Foggal született, azt kell hinnem, mint a többi sámán az Ob partján . . . A manysik, hantik, csukcsok, ugorok. Csak nem Ázsiában, hanem a Somlyó tövében, pontosan ott, ahol a Marcal, a Halyagos és a Torna szelíden átöleli a tájat. A sámándobot, mely egyben ló is, korán megszerezte. Bejárta vele az alsó és felső világot, a dunántúli csipkeerdőket, a süppedő ősi falvakat, a falvakban a kamrákat, félszereket, padlásokat, szénában aludt, s a holdvilágos éjszakákon fehér menyétek énekeltek neki menyétországról. Lova, mely egyben dob is volt, átúsztta a folyókat, átugrotta a hegyeket, sörénye hófelhőket kavart, s amikor megpillantotta a puha fehér várost, leereszkedett. A városlakók azóta gyakran hallják a furcsa dobszót és összenéznek, megölelik egymást, máskor megrettennek és sírva kirohannak a Duna-partra, mert úgy hiszik, a folyó hátán vagy a folyón túl történik valami, ami nélkülük már nem történhet meg. A dob aztán elhallgat, a városban nem történik semmi, a csend lyukakat éget a dobhártyákra. Nagyon nagy a csend. Felriadnak a denevérek. Vakon szállnak a város felett, mint a lelkek. Összeverődnek. Zavar támad a tornyok körül. Aztán egy jeges, téli hajnalon a dobszó újra szétárad a város ereiben. Amikor a tömeg nagy orra megérzi a nyírfára feszített nyers állatbőr szagát, morajlás támad, megindul az élet. A fülek kinyílnak az újabb üzenetre és befogadják azt. Érthető. Nagy László foggal született, mint a többi sámán, csak nem az Ob partján, hanem a Marcal, a Halyagos és a Torna ölelésében, Felsőöszkázon. Ez 1925-ben történt, valószínűleg július 17-én. A sámándob megszerzése előtt répát egyelt, kaszált, marhákat őrzött és csikót nevelt. A városban sokat tanult. A város befogadta. A házak, a homlokzatok, a szokásos téglarakások nem tudták, hogy kit fogadnak a melegükbe. Ma sem tudják. A köveknek nincs füle, nem hallják a dobszót. Később mégis híre ment, hogy költő. Megjelent tizenöt könyve: *Tűnj el fájás* (versek, 1949); *A tűzér és a rozs* (versek, 1951); *Szabályák és citerák* (műfordítás a bolgár népköltészetből, 1953); *A nap jegyese* (versek, 1954); *A vasárnap gyönyöre* (versek, 1956); *Deres majális* (versek, 1957); *Szeptember* (műfordítás, Geo Milev versei, 1959); *Száműzetés* (műfordítás, Csü Jü An versei, 1959); *Sólymok vére* (műfordítás a bolgár népköltészetből, 1960); *Himnusz minden időben* (versek, 1965); *Arccal a tengernek* (válogatott versek, 1966); *Darázskirály* (válogatott műfordítások, 1968); *Babérfák* (műfordítás a délszláv népköltészetből, 1969); *Ég és föld* (oratórium, 1972). A városlakók 1950-ben, 1953-ban és 1955-ben József Attíla-díjjal tüntették ki. Később 1966-ban a Kossuth-díjat is megkapta. 1968-ban pedig Strugában a költői fesztivál alkalmával a nemzetközi zsüri aranykoszorúját is elnyerte egyik versével.

Nagy László lakása tele van jelképekkel. Az ablak előtt egy zabla lóg, valaha kedvenc csödöre viselte, szenvedte, a könyvespolc szélén festett fa-

táblák sorakoznak. Egyiken zöld ló, a másikon piros ló zöld réten, a harmadikon arany mezőben szeretkező lófejek találkoznak, a negyediken kitörő, szilaj ló, s a lovászok láthatók, akik megfékezik. Az ágyon színes subaszőnyeg, kecskeszörből, vagy birkagyapjából sodorva. Nyers népi munka, érezhető, hogy valahol a Balkánon készült. Az egyik szekrényen köcsögduda áll, odább egy másik köcsögben virágok. De a modern világ jelképei is fellelhetők a szobában. Az ablak előtt modern íróasztal áll, az asztal felett egy házilag konstruált lámpa függ, melyet csúszó ólomgolyókkal lehet szabályozni. A szoba két oldalát könyvespolcok borítják. Az egyik könyvespolc peremén piros telefon nyugszik. A földön egy villanyhősugárzó áll, és átforrósítja a levegőt. Az ajtó közelében egy szabálytalan alakú asztal látható, százéves fa törzséből készült, a fa természetes keresztmetszete maga az asztallap. Valami azonban hiányzik Nagy László dolgozószobájából: a szék. Pontosabban a székek. Az egész szobában egyetlen szék található, az is az íróasztal előtt áll. Ez, azt hiszem, figyelmeztetés. Megfogadom... Az ajtó előtt lógó, feketével csíkozott nehéz bíborfüggönnyel elhúzó, s az üvegajtón át a szomszéd szobába lépek. Ez a szoba valójában társalgó, de egyben Szécsi Margit menedéke is. Az ablakra függesztett írópolc, a két üveglap között felhalmozott kagylók, kavicsok, s a Szigligeten talált kis madárfészek jól jelzik, hogy itt is egyéni, jól körülhatárolható világba lépett a látogató. Az egyik falat teljes magasságában és hosszában nehéz, sötétpiros függöny takarja. Ha az ember a sarokban leül a nyers asztal mellé, s megpillantja az üvegajtóra s a beépített szekrény ajtajára festett mozaikokat, freskókat, bizantikus hangulat keríti hatalmába. A beépített szekrény két felső ajtaján lovasok nyargalnak valahová, a két alsó, nagyobb szekrényajtón két angyal látható, az egyiken Mihály arkangyal Nagy Laci képében, a másikon Gábiel arkangyal Nagy András képében. Mihály arkangyalt Nagy Laci festette, Gábielt pedig fia, András, aki az Iparművészeti Főiskola hallgatója. A főiskolás fiú a harmadik, legkisebb szobában lakik, ami valójában nem is szoba, hanem étkezőfülke.

Az asztalon egy üveg tihanyi vörösbor áll (Cabernet), az üvegen túl dohányfüst szürkül, a füst mögött Nagy László ül és talányos arccal a semmibe mered. Néz valamit, lát valamit, amit sem én, sem mások nem láthatnak. Kint a novembervégi szél dermesztő hidegen süvöltöz, s a szobában néha huzat támad, megmozdulnak a bíborfüggönyök. Nehéz ilyenkor megszóialni. Valójában elcsodálkozom, amikor meghallom a saját hangomat.

- *Úgy hallom, a napokban befejeztél egy újabb verseskötetet?*
- Igen... Kérlek szépen ebben 66 vers van, tehát kisebb méretű versek, és benne van az Ég és föld, ez az oratórium.
- *Milyen tervek foglalkoztatnak? Milyen munkába kezdesz most?*
- Sokmindent kellene csinálnom... Nagyon hamarosan le kéne fordítanom néhány osztyák hőséneket. Aztán különböző verseket kellene fordítanom. Elúsztam velük a könyv miatt. Nagyobb vállalkozásaim is lennének. A Móra Könyvkiadó szeretne egy Lorcát közölni tőlem, de én nem vállaltam... Inkább verseket fogok írni, nagyon sokat fordítottam... Egyelőre kipihenem magamat. A pihenés nem azt jelenti, hogy fekszem az ágyon, hanem azt, hogy olyasmivel foglalkozom, ami felüdít. Van az alagsorban egy műhelyem, annyi szép fa vár ott rám. Van egy esztergám is. Ilyesmikkel felüdülni... Tavaly megvettem ezt az esztergát és mindig azon gondolkodtam. Most már ha valamibe belekapok, mindig az foglalkoztat, belebolondulok. Mégiscsak költő vagyok, és verseket kellene írnom...

– *Hol dolgozol, íróasztalnál? Milyen napszakban tudsz írni?*

– Igen, asztalnál dolgozom, és főleg éjjel. Körülbelül kilenckor nekiállok és általában éjjel egyig írok, de van úgy, hogy háromig. Amikor fiatal voltam, volt úgy, hogy ötig is fent szoktam lenni. Persze ez nem jelenti azt, hogy nappal nem dolgoznék. Az Élet és Irodalom szerkesztőségébe nem megyek be mindennap. Szerdán egész nap szoktam dolgozni, szombaton, vasárnap szintén. Nagyon próbára teszi ez a szervezetét az embernek.

– *Az írás számodra különleges állapot, vagy egyszerűen csak munka?*

– Mindenesetre az íráshoz, ha a lelki alkat megfelelő, kell egy szellemi alkalom, megfelelő lelki felkészültség. Azt nem tudom megcsinálni, hogy ha nincs kedvem, akkor írok. Nem megy. Még talán a műfordítás sem megy akkor. Azt is tapasztaltam, ha az ember megszakítja a munka folyamatát, nehéz újra elkezdeni. Az az igazság nálam, ha a versben tudok élni, versben látom a világot, az a megfelelő felkészültséget is jelenti. Persze nem íróasztalnál ülve. Tehát nem mindig a szabad idő kérdésén fordul meg az írás.

– *Ha leülsz írni, már tudod, hogy mit akarsz, vagy tollal a kézben gondolkodol?*

– Sokféleképpen... Van úgy, hogy magamban hordok két-három szót vagy sort, és várom, hogy abból vers legyen. Van úgy, hogy nincs semmi belőle amikor belekezek. Csak ülök, és később jön valami, ami mintha már meglett volna, csak elrejtőzött a tudatban. Még azt is hozzátehetjük, igaz nem vagyunk fiatalok, de a húsz-harminc év előtti időkből annyi minden van megíratlan. Ezek félkész versek is lehetnek. Versek akarnak lenni. Attól nem félek, hogy nem lesz mit írnom, de alkalom, lelkiállapot is kell hozzá.

– *A képzőművészet hogyan kapcsolódik költői világhoz?*

– Nagyon régen... Én festő akartam lenni. Már egész kicsi koromban sokat rajzoltam. Anyámat is kértem, hogy rajzoljon. És én is nagyon korán sokat rajzoltam. Úgy is volt, hogy festő leszek. A középiskolában nagyon jó rajztanárom volt, ő is szerette volna, ha festő leszek. Noha verset is korán kezdtem írni, mégis a főiskolán próbálkoztam, előbb az Iparművészetin, aztán a Képzőművészetin, és hát nem is ment rosszul. Sok minden közbejött, hogy otthagytam. Akkor kezdett bejönni a névsorolvasás reggelenként. Az Iparművészetin ez még nem volt, akkor mentem be, amikor akartam. Szerencsére a kollégiumban nem bánták azt, hogy ennyire váltogatom az iskolákat. Sőt a festőkollégiumba (amit együtt alapítottunk), vissza is vettem, amikor a bölcsészkart otthagytam. A padláson laktam... Közben a verseim is megjelentek. Kezdték rájönni, ha betűt írok a papírra, többet el tudok mondani, mintha rajzolok. Persze a képzőművészet megmaradt, és mindig arra készülök, hogy festő leszek, akár gyermekkoromban.

– *Feleséged, Szécsi Margit is neves költő. Házasságotok jelent egyben valamilyen műhelyt, alkotói közösséget is?*

– Műhelynek nem lehet nevezni, ugyan beszélgetünk irodalomról, főleg versekről. És meg is mutatjuk egymásnak az elkészült írást. Főleg egymásnak, de ennek különösebb jelentősége nincs. Mintha a barátjának mutatná az ember a versét. Azt hiszem, hogy ideálisnak nevezhető ilyen értelemben ez az együttélés. Nem vagyunk féltékenyek egymás esetleges sikereire.

– *Mit tartasz mint író, felelős szellemi ember, a legfontosabb feladatodnak? Milyen elképzelések vezérelnek?*

– Én ilyen rangot nem adok magamnak, és nem is így gondolkodom. Sőt, ha költészetről kell beszélni, feladatra nem is gondolok. Olyanféle feladatra,

amit állandóan emlegetnek, hogy a költészet feladata . . . Ellenben az a meggyőződésem, hogy a költészetnek eszményi célja van, ami eredendően is megvolt. Beléhelyezett feladata nincs. Az ötvenes évek elején, amikor még fiatal költők voltunk, nem is tudtunk volna ilyeneket mondani a költészetéről. Azt hittük, a költészet egyenlő a filozófiával és a napi politikai problémákkal. Csakhamar rájöttünk, hogy ez nem költészet. De mint ahogy eredendően a költőkben bíztak az emberek, s talán ma is, annak idején a költő mégiscsak a közösség torka volt. És vezére valamiképpen. Hangot adott a közösségnek. És ezt ma sem vitatom el a költőtől. Magam is ilyenfélének tartom magamat.

– *A költő vajon befolyásolhatja a világ eseményeit?*

– Először azt mondom, hogy nem. Vannak azonban a múltból példák, amikor a költők befolyásolták. Azt hiszem, ezek nagyon különleges példák, gondolok Vörösmartyra, Petőfire. Azonban én azt gondolom, a verseknek mégis van hatása, hogy hatnak az olvasóra. És nyilván az olvasó életére is hatással van a vers, és a művészet általában . . . De semmiféle humanizmus nem ért el nagy célt, amióta létezik . . . Szerintem a XX. század a leggyilkosabb század idáig. Nem tudta ezeket a nagy tragédiákat megakadályozni. A költészet jót akar, ez meggyőződésem, és alig lehetne ezt példákkal megcáfolni. Alig van költő, aki ne ezt akarná. Ha magamat jellemezném, milyen költő is vagyok én ilyen értelemben, azt mondom, alig reménykedem. De mégiscsak azt csinálom, amit az előbb mondtam. Az eszményi cél megköveteli tőlem. Van, aki azt mondja, a költészetnek semmi köze az ilyen eszményi célokhoz. Kitűnő költő is mondhatja ezt. A költészet nemcsak attól költészet, hogy közös gondokról jajgat. Mindenképpen embereket fejez ki. Minden típusú költő olyan embereket, amilyen ő maga. Ez is valami . . .

– *Az író közéleti szerepléséről mi a véleményed?*

– Én nem mondom, hogy az írók ne szerepeljenek a közéletben. Én nem szeretek szerepelni, talán nem is tudnék. De vannak jó élményeim iskolákból. Fiatalok közé szeretek menni, ez is szereplés, azt hiszem, közéleti . . . És az a tapasztalatom, hogy megszerettettem ezekkel a fiatalokkal a költészetet. Petőfi azt mondta március 15. után, amikor választások voltak, hogy nemcsak az irodalomban, hanem a politikában is képviselni akarja a népet, s azért megy le a szülőföldjére, hogy ott megválasszák képviselőnek. Azt hiszem, jó lett volna, ha megválasztják. A hangja ugyan eljutott a vezetőkhez, Kossuthhoz, de nem volt szavazata, így nem tudott ott érvelni. Maradt egy éhenkórász országjáró poéta, és annak is tartották mindvégig a kor akkori nagyjai. Egy kivétel volt, Bem, aki tudta, hogy ki ez a költő. Azt gondolom, ehhez is alkat kell, hogy a költő ilyen formában a közügy intézője legyen.

– *Milyennek érzed a generációd helyzetét?*

– Generációm? Az talán nincs is. Vagyunk egypáran, néhányan, és generációnak is neveznek bennünket. Mi 1948 körül indultunk, mint költők. Éppen akkor, amikor a legszebb lendületében volt az ország. Nem voltak tapasztalataink a politikában. És azt hittük, hogy miközülünk, a fiatalok tömege közül, akik között mi is fiatalok voltunk, mint költők, sokan vezetők lesznek az országban. Arra egyáltalán nem számítottunk, ami 1951-ben, 52-ben tragikusan bekövetkezett . . . A fiatal ember csalódott. Jó orrbavágást kapott az ábrándjaival együtt. Mi népi kollégisták voltunk. Azt nem tudom, hogy az a sok ezer ember, akik akkor fiatalok voltak, hol vannak? Egy-kettő jutott föl a magas vezetésbe közülünk. Azt az orrbavágást mi még most is nyögjük. Legalábbis én mint költő érzem. Kijózanító volt ez az orrbavágás. Némelyek

szemszögéből nagyon romantikusak voltunk, mégis szeretem ezt a romantikát, talán ez tart most is életben. Olyan értelemben gondolom, hogy tudok írni – mondja Nagy László, aztán előrehajol és megmarkolja a poharát. Lassan, apró kortyokban iszik. Megfontoltan, tünődve. Aztán hátradől újra, s a könyökét megtámasztja a kiszélesített ablakpárkányon. A párkányba süllyesztett rézedény megzördül. Én is iszom egy kortyot, aztán megszólalok:

– *Ha éppen nem írsz, mivel töltöd a napokat és az estéket?*

– Rengeteg dolgom van, elsősorban a fordítás. Másodsorban tájékozódni kell. Sokmindent el kell olvasni, nemcsak a költői munkákat. Világirodalmat áttekinteni nehéz dolog, de ott vannak még a természettudományok is, új dolgok a világban. Ezeket is szemmel kell tartani. Naponta legalább három-négy órát kellene olvasni. Ezen kívül vannak kedvteléseim is. Famunkák, gyűjtöm a fákat pár éve, diófát, szilvafát, cseresznyefát, körtét. Van libanoni cédrusom, sőt van vízőzőni fám is. Állítólag a jégkorszak végén, amikor jöttek a nagy vizek, ezek a tölgyek iszapba, földbe kerültek. Megfeketedtek, de a rugalmasságukat nem veszítették el. Szobrokat faragok, meg használati tárgyakat, amikre szükség van egy ilyen családban.

– *Van valamilyen időbeosztásod? Hánykor fekszel és hánykor kelsz?*

– Van valami, de nem teljes és nem pontos. A világhoz hozzá vagyok kötve, mivel az Élet és Irodalom szerkesztőségében dolgozom. Általában éjjel írok, és ezért későbbben is kelek, kilenc-tíz órákor. Fölkelés után jógázok. A jógából főleg csak a légzést végzem, de különböző testedzéseket is csinállok, melyek nem a jóga szerintiek. Nagyon sok időt eltöltök ennél az asztalnál. Legalább egy órát kávézgatok itt a feleségemmel. Utána megyek be a szerkesztőségbe, és a városban ebédelek. Ha nincs más elintéznivalóm, hazajövök, itthon alszom egy órát, fél órát, aztán olvasgatok, vacsorázom és utána kezdem meg az enyém munkát.

– *A nappalokat szereted jobban vagy az éjszakákat?*

– Az éjszakát nem kedvelem. Az éjszakai munkára a körülmények kényszerítettek, és most már tudom, be is bizonyították a hozzáértők, hogy az éjszakai munka nagyon káros a szervezetre. Szeretnék korán kelni és korán munkához látni. Az az ideális, ahogy a természeti emberek élnek.

– *Álmodni szoktál? Vannak visszatérő álmaid?*

– Nagyon gyönyörűeket szoktam álmodni. Rosszakat is. Éppen a múlt héten írtam meg versben néhány álmomat. Illetve versszerű prozában. Soha még álmomat nem írtam le. De négy-öt éve hajnalban felébredtem és azonnal leírtam három oldalon, hogy mit álmodtam. Ebben benn van a röpülés is. Nagyon sokat röpülök álmomban. Másokat meg szoktam kérdezni, hogyan röpülnek. Általában azt felelik, mintha úsznának. Én meg úgy röpülök, hogy a könykömet az oldalamhoz szorítom és megyek fölfelé... És erősködöm. Minél jobban erőlködöm, annál gyorsabban megyek föl. Próbálgattam megfejteti, hogy miért így röpülök. A röpülésségről tudományos munkákat nem olvastam még, de azt hiszem, akik úgy röpülnek, mintha úsznának, azok tudnak is úszni. De én nem tudok, mert gyermekkoromban belefojtottak a vízbe a legények, így víziszonyom van. Még hajmosáskor is csaknem megfulladok. De más lelki, biológiai oka is lehet.

– *Melyik évszakot szereted a legjobban?*

– Én minden évszakot szeretek, talán kevésbé a nyarat, mert akkor nagyon meleg van. Nagyon szeretem a koratavaszt. A márciust, amikor nagy-

jából elolvadt a hó, és fölenged az idő. És este már nincs sár, de nincs kopogós fagy sem. Mintha aszalt szilván járna az ember, olyan ruganyos a föld. És a föld szaga is érződik. Persze vidéken . . . Iszkázra, a gyermekkorra apelálok. Az ibolyás tavaszi domboldalt, később a gyöngyvirágos vad helyeket nagyon szerettem. Az ősze elejét is nagyon szeretem, tehát a szeptembert. Akkor kezdek el írni is. Nyáron nem tudok dolgozni, esetleg fordítani. Én a nyárban, amíg otthon fiatal voltam (húsz éves koromig a nyarat otthon töltöttem), nagyon tudtam haragudni. Ha szárazság volt azért, mert nem lehet kapálni, ha eső volt azért, mert elrohad minden. Állandóan veszekedtem az időjárással . . . És nagyon szeretem a csendes telet, amikor hó van, hideg is van, de nem fúj a szél. Én nem szoktam fájni télen. Ha tudok mozogni, nem fádom. Kesztyűt sem viselek, mert nem fázik a kezem. Nem tűröm tulajdonképpen a kezemem.

– *Mondj egy ünnepet, olyant, ami számodra a legkedvesebb?*

– A két nagy ünnepet szeretem, a karácsonyt elsősorban. Gyermekkoromban a karácsony tele volt izgalommal, nem az ajándékozás miatt, mi ajándékot soha sem kaptunk. Hanem karácsonykor előjöttek a szép régi szokások, betlehemezés, pásztorozás, regölés. És hát erre készültünk karácsony idején és előtte. Nálunk az ünnepekhez kapcsolódó népszokások teljességgel megvoltak gyerekkoromban: Lucázás, regölés István napján, Szilveszter este virgácsolás, újévkor a jókivánságok előadása, aztán a balázsolás, de az már nem annyira. Húsvétkor pedig tojásfestés, tojásvágás. Más ünnepek nálunk nem voltak. Névnapot, születésnapot nem ünnepeltünk. Csak most hoztuk divatba mi gyerekek, hogy a szüleinket névnapjukon felköszöntjük. És a búcsú is ünnep volt.

– *Mikor volt a búcsú Iszkázon?*

– Felsőiszkázon Máriakor, szeptember 15-én. Középiszkázon László napkor. Ahhoz ragad olyan élményem, amit soha nem felejték el. Volt ott a búcsúban egy kis húsdaráló. Harminckét fillérbe került. Kértem rá otthon pénzt, de nem adtak. Elhatároztam, hogy lopok tojást. Nyolc tojást kellett lopnom hozzá. Beváltottam, zárás előtt megvettem, aztán a szekrény tetejére tettem. Mire reggel lett, jön az apám az ostorral. Jól elostorolt azért, hogy loptam. – Búcsúkor mindig verekedések voltak minálunk. A verekedések már este kezdődtek . . . Akkor láttam először véresfejű embereket, és vért spriccelni emberekből. Volt úgy, hogy különösebb ok nélkül is ölték egymást. Volt egy kis rokonunk, kis ember, az maga elé fogta a bicskát és ment mindenki ellen, és kimetszette a hasukat. Úgy gondolom, azért történtek ilyenek, mert alig volt érdekesség az életükben. És ez a visszatartottság búcsúkor kijött belőlük akaratlanul.

– *Mikor sírtál utoljára?*

– Jól meg kell nézmem . . . Visszafelé kell nézni. Én nagyon ritkán sírok. Igazában először akkor sírtam, talán nyolc éves lehettem, amikor vasárnap alkonyat felé felébredtem a legelőn. Nyugodott le a nap, és arra gondoltam, hogy meg kell halni. Elkezdtem bögni. Hajtottam hazafelé a marhákat és sírtam. Különben nem szoktam sírni. Ha apám megvert, akkor sem sírtam. Le kellett térdelni, bocsánatot kérni, de én nem kértem bocsánatot. Sírtam 46-ban, amikor jöttem volna fel Pestre, de olyan zivatar volt, hogy nem lehetett eljutni az állomásra. Másnap felvételi vizsgám volt. A tehetetlenségtől bögttem. Kilenc kilométerre volt az állomás. Éjszaka egy másik vonattal mégis

eljutottam, és reggelre megérkeztem Pestre... Amikor megtudtam apám halálának hírért, akkor sem sírtam, bár nagyon kikíváncozott belőlem. Lementem a pincébe rögtön és elkezdtem faragni. – Persze nagyon hamar el tudok érzékenykedni, úgy hogy a könnyem is kicsordul, és egyre sűrűbben. De nem emlékszem nagyobb sírásaimra. Úgy magamban, belül sirdogálok én eleget.

– *A szorongást vagy a halálfélelmet ismered?*

– Igen... Úgy jelentkezett először, hogy meg kellett engem operálni és azt mondták, elaltatnak. Nem akartam beleegyezni, hogy erőszakkal elaltassanak, és ne tudjak magamról. Halálfélelemszerű volt már ez is. Volt olyan közvetlen halálélményem is, hogy lelőnek. Elöttem volt a puskacső... Ahogy öregszem, egyre többet gondolok a halálra. Minden nap szinte. Különösebben nem szenvedek tőle, de rossz. Sokáig szeretnék élni és dolgozni, mert megítélésem szerint alig csináltam valamit, és mindet a jövőben akarom helyrehozni. Az is igaz, hogy az ember minden versével egy lépést tesz a halálhoz. Ezen nem időt értek csupán. Az biztos, hogy a halálos fenyegetés pillanatában nem érzi az ember a halált, csak később visszagondolva borzasztó.

– *Mi történt veled a háború alatt?*

– Ez a puskacső-ügy is akkor történt. Különösebb nyomot nem hagyott bennem, de elég arra, hogy sokszor visszagondoljak rá. Amikor a front közelített hozzánk, illetve már ott is volt, azt tapasztaltam, hogy az emberek ebben az óriási felfordulásban mindig megtalálják az alkalmat arra, hogy emberek legyenek. Ezt nemcsak a civilekre értem, hanem a harcoló katonákra is. Nekem otthon rengeteg szörnyű élményem volt a háborúban. A front rajtunk vonult át, és egy kicsit ott meg is állt. Előző este repülők bombákkal felgyújtották a falut. Mindenki kiszaladt a faluból. Eszüket vesztették az emberek, nem törődtek semmivel, minden égett. Mi a falu szélén laktunk, a mi házunk nem égett. Talán ezért is volt bátorságunk, hogy bemenjünk a faluba. Én bementem az istállóba, és az egyik szeren végig elmetéltem az állatok kötelét, a másik szeren az apámmal találkoztam, ő is ezt csinálta. Az a rémület, ami az állatokban volt, borzasztó... Amikor a front túlment rajtunk, a németek bombázták a maradék házakat. Az állatok ekkor mégis bentétek az istállóban. Egy hétig feküdtek ott. Annyira felpuffadtak, hogy nem lehetett szekérrre tenni őket. Fel kellett darabolni az állatokat. Az orromat bekötöttem, úgy daraboltam őket. – És emlékszem az első olyan napra, amikor minden csendes volt, és úgy látszott, lövöldözés már nem lesz... Elmentünk az anyámmal mákot ültetni. Akkor éreztem, hogy van valamilyen szabadság és béke, és ez igazán jólesett.

– *Nélkülöztem már életedben?*

– Ha nem is nélkülöztem, nem volt valami virágos az életem. Otthon sokszor jókat ettünk, disznóölés is volt, és gyümölcs is. Pápai diák koromban már többet nélkülöztem. Igazában Pesten tudtam meg, hogy mi a nélkülözés, a kollégiumban. A Dózsa György úton van az az épület most. Szanatórium volt, de bombatalálat érte. Az ostrom alatt már rablótanyává vált... Abban kezdtük a kollégiumi életet. Novemberig nem volt ablakunk, később is csak olajos papírból. Koszt sem volt, csak kukoricakása és kávé minden nap. Emlékszem az iszkázi búcsú napján nem volt tüzelőnk a kollégiumban. Volt egy szilfa a ház mellett, felmáztam rá fűrészszel a számban, és levágtam az egyik száraz ágát. Azzal főztünk ebédet. Mindig elaludtunk a főiskolán, mert vitaminhiányunk volt és éhesek voltunk. Ha jött egy szállítmány hagyma, azt

ettük minden nélkül. 1952 nyarán is sokat nélkülöztem, albérlő voltam, és fiatal házasok is voltunk. Az istennek sem tudtunk pénzt szerezni. Elloptuk a Csuli nagyságos asszony kenyérháj gyűjteményét a szekrény tetejéről és megettük. Később nem mondhatom, hogy nélkülöztem volna. Előfordult, hogy nem volt pénz és ennivaló, de csak rövid ideig tartott ez a mizéria. Később megtaláltam a helyemet, sokat tudtam dolgozni, állásom is volt. Az elmúlt húsz évben tulajdonképpen a fordításokból éltem.

– *Mondj egy pénzösszeget, annyit, amennyit te összegnek tartasz.*

– Ezt nem tudom megmondani, nem is vágyakozom tulajdonképpen a pénzre. De annyit elvárok ettől az élettől, hogy a mindennapi kenyérre, könyv-revaló meglegyen. Én nem gyűjtöm a pénzt. Autót nem akarok venni, ezzel szemben sokat taxizom. Az apósom lottózik, totózik és most már nyugdíjas. Húsz éve ábrándozik egy nagyobb összegről. Kicsiket nyert. Neki egy igazi pénzösszeg ötszázezer forint, amiből házat tudna venni a családjának. Nekem van lakásom, nem ábrándozom pénzről.

– *Van valamilyen tárgy vagy érték, amit szeretnél megkapni?*

– Van egy titokzatos álmom, hogy egyszercsak nem itt fogok élni ebben a lakásban, hanem egy olyan helyen, ahol természet van. És nem kell figyel-nem mások nyugalma, kalapálhatok, zöröghetek. Így rettenetesen lehet élni. – Gyermekkoromtól végig kísértett a rézdrót álmom. És az apám is ábrándozott róla, hogy a malacok orrába rézdrótot fűzünk. Gyermekkoromban vezet-ték arra a villanyt. A végeket levágták a porcelánról, de én később vettem észre. Barátaim viszont összegyűjtöttek több korcsolyára való rézdrótot. De aztán szereztem egy vastagabb kábelt, amiben hét szál vastag rézdrót volt. Azokból csináltam rézláncot, nyakláncot, sokfélé. A lakásban, ahol drót van, az mind rézből van.

– *Szenvedélyeid vannak?*

– Vannak, ezeket nemigen lehet elmondani. Olyan szenvedélyem nincs, hogy alkohol, bár nagyon megiszom. Van itthon alkohol, de meg tudom állni, hogy nem nyúlok hozzá, csak társaságban. A cigaretta is ilyen, szívom.

– *Hiszel a barátságban?*

– Van ilyen és hiszek is benne, annak ellenére, hogy a barátságok nem örökké tartanak. Nekem már nagyon sok barátom volt, gyermekkoromtól máig. Általában a sors szakított el bennünket, az idő és a tér. Azt is tudom, hogy barátok nélkül nemigen lehet élni. Én azokhoz a barátokhoz is ragasz-kodom, akik tulajdonképpen már nem barátaim, mert elszakadtunk egymás-tól, olyanokhoz is ragasz-kodom, akik esetleg mások lettek, mint voltak, akik engem nem tartanak már számon úgy mint barátot. Azt nem kell elmondani, hogy a barátok együtt mire képesek. Nemcsak vigasztalják, segítik egymást, hanem megjelenésükkel, légkörükkel nagy hiányt pótolnak. Valamit, ami nincs a világban ma már.

– *Mi a nők helye életedben és költői világodban?*

– Én sokmindent köszönhetek nekik, ha ugyan köszönni lehet, hogy el-kezdtem verset írni. Engem a szerelem inspirált erre elsősorban. Egyéb más is, de ez ugyanúgy inspiráló erő volt. Szeretem, ha a közelemben nő van és beszél. Beszél a világról és mindegy, hogy hogyan . . .

– *Mit gondolsz, vannak ellenségeid?*

– Nem vagyok meggyőződve róla. Egy nagy ellenség az emberellenes-ség. Ez biztos, hogy ellenségem, de ez megfoghatatlan. Konkrét ellenségeim

is lehetnek, hallok híreket felőlük, de ez alig bizonyítható. Az ellenséget nem úgy értem, hogy vannak, akik nem szeretik a verseimet. Az ilyen emberek nem ellenségeim. Azok az ellenségeim, akik akarva, személy szerint rosszat tesznek nekem. Akaratlanul is lehet rosszat tenni, én is tettem már rosszat.

– *Előfordult, hogy valakit meggyűlöltél?*

– Igen, előfordult. Már kezdve a gyerekkortól. Még olyanokat is meg tudtam gyűlölni, akik hozzám tartoztak, de rövid ideig tartott ez a gyűlölet.

– *Van olyan szó, íz, illat, ami nosztalgiát kelt benned?*

– Én például a lószagot nagyon szeretem. Nem is szag, hanem illat. (Kicsatolja a nadrágszíját, s a hajdani Ferkó olajokkal átítatott fekete bőrszíj varrott belsejét mutatja felém.) Ez a szíj, ami a derekamon van, ez egy fékszár volt. Amikor ezt a csatot csináltam rá, felbontottam ezt a varrást, és a lószag kijött belőle. Egyébként ez az én csődöröm fékszára volt, azért is becsülöm meg így, hogy a derekamon hordom. – Egyébként a színeket is nagyon szeretem, majdnem minden színt. Ehhez hozzá tartozik, hogy a festézzel sokat foglalkozom. Azért van a színek között kedvesebb is, ilyen a piros. Nem tudom megmondani, hogy miért. Látod, milyen szép piros csizmát festettem annak az angyalnak? De szebben is kijön ez, ha lesz időnk és foglalkozunk vele.

– *Milyen élmények indítottak el a művészet, az irodalom felé?*

– Emlékszem, az első versemet nyolc éves koromban írtam: „Réce, réce, kanréce, nem kell nekem ebédre.” Anyám tömött egy szép tarka tollú gácsért, ott volt a karóketrecben. Rájöttem, hogy nem kell üldözni, itt van előttem, és kihúztam egy szép kékeszöld tollát. Kitűztem a sapkámra, utána megszagoltam a kezemet. Büdös volt. Eldobtam a tollat, és egész nap mostam a kezemet. Virágvasárnap anyám levágta a gácsért. Nem akartam enni belőle. A testvéreimet megtömték velem, de én kibújtam az asztal alatt és elfutottam a mezőre. Apám utánam. Elbotlottam, elkapott. Elvert. A kamra ablakában láttam, hogy csupa vér az arcom, de azért sem ettem sem a levesből, sem a gácsér húsából. Így született az első vers. Nagy élményem volt Arany Toldija, a könyvünkben benn volt a Családi kör is. A mintájára próbáltam egy másik verset írni. Felfedeztem, hogy mi a rím, a ritmus. Azt hiszem, kíváncsiságból írtam ezt a verset. A másik dolog az, hogy túlságosan érzékeny voltam, és nem tudtam kinek elmondani, amit szerettem volna, csak magamnak a papíron. Ez félig-meddig azt is jelentette, hogy másnak van elmondva... Pápai diák koromban nagy kultusza volt a versnek, nemcsak az önképzőkörben, hanem mi barátok is nagyon szerettük a verselést. És hát írtak verseket, én is közöttük. Két barátom volt, akinek megmutattam a versem, így senki sem ismerte a verseimet 1946 derekáig. 1947-ben egy kollégista lány elvitt hét versemet a Valóság szerkesztőségébe, és karácsonykor közzölték. Az előbb már mondtam, miért hagytam el a festészetet. Akkoriban, 1948-ban építették a diákok a Duna-Tisza csatornát. A felső vezetés megbízott, menjünk le és örökítsük meg ezt a munkát képekben. Elmentünk a Molnár Jósikával és mindent lerajzoltunk. Május volt, kaszálták a szénát. Leültem verset írni az egyik boglya tövébe és éreztem, hogy költő vagyok. Egész este írtam. Másnap a barátom azt mondja, menjünk festeni. Nekem nem ment a festés, s arra gondoltam, hogy az írás milyen jól sikerült előző este. Belevágtam a festőállványt és a festékeket az árokba. Talán még most is ott vannak. Bocsássanak meg, most már nem haragszom rájuk.

- *Milyen volt a gyermekkorod? Iszkáz? Lovatok volt?*

- Egy szürke meg egy pej, apám nagyon büszke volt rájuk. Kicsi lovak voltak. Apám nem is akarta, hogy legyen kiscsikó, mert az elcsúfítja a lovat. Addig könyörögtem neki, amíg lettek. Persze szeretem a másféle állatokat is, de leginkább a lovakat. Örökké lovat rajzoltam, ma is azt csinálom. Ha leülök az asztalhoz és nem megy az írás, lófejeket, lólábakat rajzolok a papírra. Az én gyermekkorom a természetben telt még akkor is, amikor iskolába kellett járni. Nagyon korán kellett kapálnom, őriznem az állatokat. Nagy csavargások is voltak. Ismerkedtem a világgal és minden nagyon meghatott. Nemigen volt békeség nálunk otthon, sem a szüleim között, sem az egész család között. Az egyik rokonai ág rosszat akart nekünk. - A gulyáskodás nagyon sok élménnyel járt. Ősszel már az egész rét községi legelő volt, és ott a marhák is összekeveredve legeltek, amit lehetett. Verekedtek . . . Gyakran hideg volt, tüzet raktunk, kukoricát, krumplit sütöttünk. Nekem volt egy tehénem, a Füge. Öreg tehén volt, és egy lyuk volt a nyelvén. Konok dög volt. Elhatározta, hogy bemegy a répába, bement, hiába vertem az orrát. Egyéb-ként lehajtotta a fejét, s én fölsétáltam a nyakára. Egyszer a Füge miatt kerültem nagy bajba. Bérálás előtt belement a répába és nagyot káromkodtam. Anyám meghallotta, kora reggel újra el kellett mennem gyónni . . . Később ennek a tehénnek a nyakát kellett elvágnom kaszával. Öreg és beteg volt. A szüleim nem voltak otthon, krumplit vittek Pápára. Az apám rámbizta, hogy öljem meg. Figyeltem egész este a mécsessel. Amikor a szarvát a földre nyomta, nekifogtam a kaszával, de a lebernyegek miatt nem tudtam elvágni a nyakát. Segítséget hívtam, így elvágtuk. Kifolyt a vére, és el lehetett adni . . . Láttad a zablát az ablakban? Az a csődöröm zablája volt. Háború után ez maradt meg nekünk, ez a kiscsikó. Nagyon kényes volt. Apám szokta pucolni. Játékosan kapkodott, apám meg azt hitte, megharapja, meg is harapta, de játék-ból. Ezért apám egyik kezében a kaparót tartotta, másikban a botot. El is rontotta egy kicsit. Később nem lehetett betörni, szájába tenni a zablát. Sok legényt hívott apám, de ez a ló nem nyitotta ki a száját. Azért kellett volna a zablát beletenni a szájába, mert akkor volt lóvizsgálat, és el akartuk vezetni. Apám el is ment szólni . . . Közben én kitaláltam, hogy bekapatom vele a zablát szénába csavarva. Be is kapta. Kivittem a szántásra. Amire apám visszajött, odavittem neki, mint egy bárányt. Nagyon meg volt hatódva, nekem adta. Akkor elhatároztuk, hogy fedeztetünk vele. Abban az évben hetvenegynéhány kiscsikót csináltattam vele. Amikor én eljöttem Pestre idegen gazdáé lett és sok galibát csinált. A fehérvári ménstélek megvette nyolcezer forintért, de nem tudták elvinni, mert nem ment be a vagonba. Otmaradt Iszkázon. Ki kellett vágatni, ettől teljesen megbutult.

- *Milyen a mai Iszkáz?*

- Egy évben háromszor hazamegyek . . . Régebben, amíg nem volt ál-lásom, egy-egy hónapot is otthon töltöttem. Régen kilencven házból állt a falu, körülbelül száznolcvan lakos volt. Nagy élet volt ott régen. Alig mentek el onnan a faluból katonának, postásnak, rendőrnek. A lányok inkább elszegődtek, fel cselédnek, Pestre. Népes volt a falu, és megvoltak a saját törvényei. Valami tartása volt a falunak. Nagyon büszkék voltak arra, hogy felsőiskolaiak. A mi falunkba nem lehetett hidegvérű lovat behozni, mert aki hozta, kiszekálták. Idegen férfit sem tűrtek meg maguk között, az ki volt téve a nevetségnek és minden egyébnek. Abból a régi életből semmi sincs. Egy-két öreg van otthon, aki tehetne, elment. Fialok nagyon kevesen van-

nak. Tulajdonképpen nem történik ott semmi közös, még nagy multság sincs. Tévé van, látják a fiatalok a különb életeket, és igyekeznek elszökni. Azok a kölkek, akikkel én gyerek voltam, azokból egy ha talán otthon van. Lány egy sincs. Van egy-két család, ahol az öregek sem olyan öregek, hogy ne tudnának dolgozni, és jól dolgoznak, spekulálnak, élnek. A téészbe is járnak, otthon is dolgoznak. Nincs az a mizéria, ami volt. Nem is spórolgatnak, csak jó lakásra törekednek. Földre nem gyűtenek, ezért nem koplalnak. Eredetileg a három Iszkáz volt egy téészben. Hittek abban, hogy valamit tudnak csinálni közös munkával. Most már négy-öt falu is együtt van. Húsz kilméteres körzetben, és nem sok közük van egymáshoz. Azt nem tudom pontosan, hogyan dolgoznak, milyen a keresetük, mert ezt most döntötték el a nyáron.

- *Emberi lakhelynek mit tartasz alkalmasabbnak, a falut vagy a várost?*

- Emberi lakhelynek a város nem jó. Kiváltképpen ez a modern város. Azért modern, mert tele van gépekkel, autókkal, intézményekkel, de a város szerkezete a régi. Ez az embernek nem jó, sem az idegzetének, sem az egészségének. Új Budapestet kellene csinálni, hogy jól érezzék magukat az emberek. Én azonban nehezen tudnék vidéken élni, annyi minden ide köt. És lehet, hogy ottan nem is tudnék jól dolgozni, munkát végezni. Sokmindenről le kellene mondanunk, hogy igazi vidéken tudjak élni folyamatosan. Vidékre jární persze szeretek. Ilyen ember mint én, vidéken sokmindennek ki lenne téve. A város az én Bakonyom, így gondolom.

- *El tudod képzelní, hogy más bolygókon is élnek emberek?*

- El tudom képzelní. Erről már szinte minden nap hall az ember a rádióban, olvas a tudományos folyóiratokban, hogy bárhol kifejlődhet értelmes élet. Abban kevésbé hiszek, hogy ezeket majd mi meglátogatjuk. Pedig egy másik emberiséget jó lenne valahol felfedezni, akárcsak úgy is, hogy kapcsolatba lépjünk velük híradástechnikai eszközökkel. De ilyen eszközökben mi elég szegények vagyunk még. Nagyon érdekes lenne. És talán sokszor gondolok rá, hogy beleszólhatnának az életünkbe valamiképpen úgy, hogy itt rendeződjenek a dolgok ezen a zöld csillagon. Mert abban nem nagyon lehet hinni, hogy az emberek itt egyik napról a másikra megbékélnek, és nem ölik feleslegesen egymást. Alig hihető ez, mert az emberben van egy agresszív természet is. Amíg ember lesz, ilyen is marad. Ó is a természeti része, még akkor is, ha gondolkodik. Csillagokbeli jobbfajta emberiséggel azért lenne jó találkozni, hogy belássuk itt lenni, annak semmi értelme sincs, hogy ezer évek óta a történelemben pusztítjuk egymást. Valami döbbenet kéne.

- *Hiszel az emberiség haladásában, abban hogy jobb lesz az ember?*

- Nem hiszek benne, hogy az emberiség jobb lesz. Az emberiség halad ugyan, ezt a civilizáció bizonyítja. A civilizáció eszközeivel sokminden régi bajt lehet javítani, de lehet, hogy most a történelemnek olyan állapotát éljük, hogy az ember nem tud vigasztaló jövőt látni. Abban hiszek, hogy lehet jobbitani az embereket. Allati sorból kiemelni, és ésszel, pedagógiával belátásra bírni, még nagyobb tömegeket is lehet. De az milyen emberiség, amely eltűri ezeket az embertelenségeket a világban? . . .

Nagy László indulatosan rámpillant. Becsukom a jegyzetfüzetemet, és zsebre teszem a tollat. Az arca mozdulatlan, a szája szögletében még ott van az iménti kérdés. Töredezett, kemény arca, ósz haja hipnotikusan fogva tartja a szemet. Azt kell hinnem, Nagy László foggal született, mint a tölbi sámán . . .

„VERSBEN BUJDOSÓ”

– Nagy László újabb lírájáról –

Második gyűjteményes kötetét az olvasók és a kritikusok is örömmel fogadták. Tünetesen szép, mondták ünneplően, amit cselekedett: káromkodásból katedrális épített, s a sok kórtól gyötört modern lírát egy elementáris létezés-élmény törzsére oltotta. A szigorúbban mérők is csak azt „kifogásolták”, hogy tétovázik a keresztútnál, nem küzd a végsőkéig költői szuverenitásáért.

Azóta hét esztendő telt el. Azóta sok minden történt a világban: ember szállt a holdra, s még több lett a gyilkosság a földön. Sok minden történt itthon is: új létesítmények születtek, s szinte teljesen befejeződött a „korosztály behajózása”. Barátok távoztak, éneklő ravatallal lett teljesebb a leltár. Személyes útján azóta több a virág: Kossuth-díj jelzi többek között az elismerést és a strúgai költőfesztivál aranykoszorúja. Azóta tűz is volt, víz is volt; lehetett puhulni és kardot csókolni. Volt alkalom a sátorverésre is; letanyázni napfényes helyre, megerősíteni örséggel a szállást.

Nagy László csendben dolgozott. A feléje nyújtott virágokat épp csak tudomásul vette, s ment a maga választotta csillagok útján. Családban, szerkesztőségben úgy élt, mint a köznapok embere, munkásan, szelíden, látványos lobbanások nélkül, a költő azonban a világteremtés lázában égett. „Versben bujdosó haramia vagy; / fohászból, gondból, rádszabott sorsból / hirhedett erdőt meg iszalagos / bozótot teremtesz magad köré / vele fekete éjt, hol fehér / inged is rebegő selyem lidérc...” – írta magát jellemezve egyik versében. A versben bujdosó Nagy László azonban erről a tájról is továbbment; elhagyta az erdőt, az iszalagos bozótot, s ellenállva a *homokos, vizes sík* vonzásának, a csúcsra, északra indult.

A lehető legegyszerűbben vágott a magasságnak: szikláról sziklára lépve. Magával vitte szülőföldje és kis népe gondjait, de szíve immár az egész emberiségért fáj, s a jelen dolgain túl a jövőért is vacog. Az ifjúság napfényes tájai elmaradtak, zuzmarás sziklákon, holdbeli tájakon keresztül vezet az útja; véres hósuhogás, rongylobogásra dermedt álmok a kísérői. Sziklák közt halad, szál botjával, szikrázó fehérségben, olyan magasán, ahol a tél örök, s zsoltárok is alig úsznak a levegőben. S olykor mintha már-már a sziklák fölé is emelkedne, s frontális feszületté átfordulva – mint egyik versbe írt álmában – nézne vissza a lent nyüzsgő világra. Mintha már Illés szekeréről jönne a szó; az éghez közelítő magasból.

A látást ilyen magasságban már nem zavarják a részletek, egészében mutatkozik a mélyben elterülő emberi táj, jelenével és múltjával, s a szikrázó fehérségben illúziótlan lehet a jövő látomása is. Rimek, ritmusok, költői játékok ebben a magasságban? Nagy Lászlót már alig alig érdeklik, „kiköpött” minden igazságot rontó édességet; olykor mintha már a rimet is édesnek találná. Hosszú verset nemigen írt a *Mennyegző* óta, nagy érzéseit és felismeréseit tö-

mőr formákba préseli. Szavai még szigorúbbak és kristályosabbak lettek. Mint a megfagyott láng: olyanok a versei.

Ady szólt valamikor ilyen magasból, jégbe fagyott forró szavakkal; a feltámadás szomorúságával. Az életből kikényszerültek élén tébolygó Ady, az első világháború éveiben, a *Halottak élén* verseiben.

Ady és Nagy László művészetének rokonságára már Diószegi András figyelte, Nagy László művészrokonait a mítoszteremtő Adyban, Bartókban és Csontváryban jelölte meg. Az utóbbi esztendőkből azonban Nagy László Adyval való rokonsága felerősödött. Nemcsak a mítoszi látásra való hajlás következtében – gondja és emberi tartása is rokon a *Halottak élén* Adyjáéval. Nagy Lászlót is, miként Adyt, az emberiség sorsa, az „ember az embertelenségben” gondja foglalkoztatja. Nagy László is, akárcsak Ady, még „elköszönt hittel” is a mégis és újra elszántságával járja az útját. Ady Endre csillagra akasztott ostorát – ha szabad kölcsönvenni a költői képet – Nagy László vette a kezébe.

Fájdalmas, az emberiségért perelő költő arca néz ránk Nagy László újabb verseiből. Magára vállalva a múlt és jelen kínjait, szinte a fájdalom keresztjére felfeszülve gyötrődik a jövőn. Korábban még személyes volt többször a fájdalom, az elvesztett édent, a tündöklő ifjúságot idézte, most már az elmerült gyermekkorból is a fájdalmas emlékeket, első özvegyiségét és második születését: a kedves leányka halálát és az eszméletésre készítő átlőtt tüdejű szegényt. A szerelemről – földrengés arca megmaradt mosolyáról – is ritkább és repedezettebb az ének. A közös kínokról beszél legtöbbit. A közös kín! tartja a magáénak, a legfontosabb – egyetlen – gondnak.

A *Mennyegző* fiatal párja mögött „a vének” lakodalma kavargott-bagzott, őt a tűz perzseli és a jég fagyasztja, de mindent vállalva rendületlenül törí a titkok pecsétjeit. Rezzentelensége, mint egyik olvasója mondta, már nem is csak a tisztaság kitüntetettjéé, a szennyből kiválasztó erkölcsé, hanem a világgal egyé vált emberé, akinek a maga külön fájdalma legfeljebb csak színező; már régen a világ sebéét sajogja. Nincs bizonyos hite a megváltásban, de kiált; kiéneklí a sebeket. Keserűn, pátoasz nélkül, csak magában, de magában sem bizva. Fájdalma nem kérkedik felkiáltójelekkel, a kínokat kimondja és pontot tesz utánuk, vagy még azt sem. Szavai súlyosak, akár a kő.

Író–olvasó találkozókon többször hallottam Nagy Lászlótól egy képverset, a cédrusról. Elmondta a „történetét” is. Van egy libanoni cédrusfa darabja, azon van egy forradás. Egy emberalakra hasonlító seb. A sebet kivágta a fából, de az emberarc ott maradt, negatívban. A libanoni cédrus négyezer évet is megél: láthatta Mózeset, Jóbót, Jézust, Spartacust; népeket és történelmeket; sebeket és mindig sebeket. Ezt írta meg Nagy László a cédrus sebére hasonlító képversben. A vers akár címe lehetne Nagy László újabb lírájának. *A Seb a cédruson* – a világ fájdalmainak kövülete. Csontváry cédrusa talán még csak önmagáért jajongott szellemágaival, Nagy László cédrus-verse sebekből épült törékeny emberarcúvá, Jézus sebéből, Dózsa sebéből, Majakovszkij, József Attila, Radnóti, Dylan Thomas és a jeltelenek örökig égő sebeiből. Ez a világfájdalomból faragott arc néz ránk, akár a szobor, szinte minden újabb verséből. Nagy László dérverte halántéka mögül az emberiség sorsa komorlik, már nem a költő sebesüléséről és gyászáról szól az ének, de az emberiségéről. A költő az emberiség arcába öltözött. Ha korábban árnyékos volt a homloka, itt már köfe-kete.

– Ismételni szeretném: bár a személyes számvetés is zúzmarás, nem az egyéni sors fájdalma feketíti leginkább a hangot. Verseiben azért annyi a fekete,

mert felismerései és látomásai szerint az emberiség nem sok jót várhat a jövődtől és irtóztató a jelene is. „Mének és jegenyék vágóhídja” – mondja a jelenről. Az idő forgószél kosarát szép hajas fejekkel és lenyesett kezekkel látja megrakodva; a kor iszonyatát éli át legerősebben, az emberiséget elpusztulással fenyegető lehetőségeket. *Krónika-töredéke* még Ady *Krónikás énekénél* is keservesebb időket sejtet: „Ilyen időkről soha / nem csikorogtak atyák / a holnap kölkeinek / ilyen időkről magam / vérhólyag-ajku diák / dadoghatnék de kinek – ” . . . *Délsziget nincs* – írja látomásba keserű meggyőződését: a lokomotivok jégcsaposan zakatolnak délről, s „a költők madarai, az albatroszok bakancsosan bókásztak elénk”; egzakt az aszály, halad a pusztulás; a képzelet már sárga sürgönyt vél uszni a szeretlen térben: „az utolsó vérző alaknak is vége”.

Ekkora keserűség még ritkán öltözött versbe. Mit tehet a költő, akit ilyen látomások kínoznak? Nyelje le, földelje el látomásait? Adja meg magát a pusztulásnak, vagy üzenje, hogy biztos lesz ünnep? A megadás halál, a letagadás csakúgy hamisít, mint az enyhítő szépités. S nemcsak a kosarazott szájban fullad az ének, annak is jaj, aki a „szörnyűt nem bírja kimondani”, a latolgtatás, a „fonák humanizmus” is szájjárlatossá tehet. Nagy László a szembenézést választotta: érzései-látomásai fegyelmzett megfogalmazását. Tudomásul veszi; a tél: tél. Élni lehet virág reménye nélkül is. Ha nincs Délsziget: „vissza az északi kardélekbe, ahol immár természetes a tél”.

Nem lemondás ez, csak keménység; a realitások tudomásulvétele. Illúziótlan szembenézés étellel, halállal, személyes sorssal; kerülye az újabb megcsallattatásokat. Nem üzeni hát, hogy jön az ünnep. De azt igen, hogy az ember, míg csak él, a jóért való küzdelmet fel nem adhatja. Változatlanul azt mondja: „lerogyni nem szabad élve”. Szent haragja már-már remény: *mégis és újra* szembe az iszonyúval. Az emberért. A tisztaságért. Az értelmes életért.

Ehhez a küzdelemhez hívja tanúként és segítőként az emberségben és küzdelemben példát adó csillagokat: József Attila, Ady, Bartók és Csontváry idézése után Tamási Áron gondját, Veres Péter harcát és Egry József ragyogását írja versbe, és Ferenczy Bénit, aki „kezében rózsával indult a tűznek”. Még a csipkeszoknyákon télbe hulló Szindbád is az élet jussát üzeni neki. „Emberek vagyunk s meghalunk mindenképpen. De jobb, ha az asszonyok hajsarlója vágja el a torkom. Jobb, ha alvadó kokárdát üt számra a veszély, mintsem lepecsételt szájjal járjak. Mert lezárva megromlik bennem a szerelem, kő lesz a szeretet, értéktelen a bánat.” – A bátorság, a merészség, az emberi fenség jegyében folytatja Nagy László változatlanul a maga bajvivását. Még fekete színeiben is ott a biztatás: bár egyetlen bizonyos az emberi árvaság – fiúk, előre. S ha valaki, Nagy László bizonyosan nem hátrál. *A Föltámadt piros csizma* látomása kísérti, Petőfi példája: szétcsikorogni a „szivünk havát”.

Ezt a vágyat, ezt az erőt érzik költészetéből az olvasók. Az elmúlt esztendőben sokszor kísérhettem Nagy Lászlót rendkívüli irodalom órákra és író-olvasó találkozókra; hallgatói mindig, mindenütt, ha értelmiségiek voltak, ha kétkezi dolgozók, költészete tisztaságát és hatalmas erejét érezték meg legelőbb. Költészetének az erejét, amely – Cscóri Sándor szavait hadd idézzem – „ugyanaz, ami a villámoké, ugyanaz, ami a káromkodó szájaké, a megfeszítve is reménykedőké, a féreg nélküli dicsőségé, a magaslati hóé, ugyanaz, ami az öntött vasé, a királyokat perzselő lángoké, ugyanaz, ami a romlással szembeszegülő értelemé, ami az anyanyelvé, amely romolhatatlan, ha Nagy László tisztaságú költő beszél”.

Vigasztalan hangjai vannak? Évekkel ezelőtt magam is elmondtam halkan óhajom: derűsen villanó képeivel ciklusokba lombosodva is szeretnénk találkozni. Hiábavalóbb kérelmem aligha lehetett volna: nem érezte idejét a könnyű éneknek. Látása, szíve a fájdalmasra, a megrendítőre a legérzékenyebb, azt tartja halaszthatatlanul megírni valónak, ami fáj, s úgy, hogy általánosan emberi érdekű legyen. A *Mennyegző* egy bolgár tengerparti népszokás leírása maradhatott volna, derűs színezésben, Nagy László szimbólumértékűvé emelte, a lekötözött ifjúság sötétlő szimbólumává. Az emberalakú forradás a cédruson könnyed versjátékra is ösztönözhetett volna, az emberi fájdalom piramis-mozdíthatatlanságú szobrát írta meg belőle. S milyen jó, hogy a népművészeti bolt kirakatában látott piros csizma Balassi hőlepte nyomát, az elietetett Petőfit, s a mindörökké élő szabadságeszmét juttatta eszébe. Igaz költő járja csak a maga útját, hűséggel önmagához és bátran hűségéhez. A tehetségébe írt törvényt szerint.

Koszoruzd lombbal és tartsd magad

— — —
versben bujdosó haramia vagy

Nem fogadtunk el...

*Nem fogadtunk el semmi távozást,
a holtakét sem. Csak nem faggatództunk
kellő eréllyel. Nem követelődztünk
hogy egyszerre miért nem
tűntek föl a megszokott helyeken
a megszokott tekintetek; miért
nélkülük zajlottak le a viták,
a társas vacsorák vajon, a háborúk.
Csititgatták a konok kérdezőket
sürgölődve friss percekkel
csuklóinkon a bilincses órák:
csak azért megy az ősz, hogy visszatérjen,
mint akkor, meg akkor, meg akkor!
Nem így volt. Tudtuk: az az igazi idő,
mely fent csillagokat űz úgy, mint itt alant ez
avult lombot és arcot és zászlót és bankjegyet...
Attól kaptuk a figyelmeztetést
– az elővezetés terhe alattit –
hogy csomagolni, sorakozni, ott
azon az ajtón be, aztán ki és
végig a folyosón, ahol már
pofton is eshetik, a fordulóig
elfojtva azt a hátrarándulásra
nyilaló ösztönét a nyaknak:
jő-e segítség.*

Elfogadtuk...

Elfogadtuk a távozásokat.

Hazatért az anya az állomásról.

Leült, majd darálni kezdte a kávé.

Igy elfogadtuk, hogy ők kint maradtak,

a házon, a falun kívül, a holtak,

és mind, akiknek visszatérte

immár percenként kétesebb lett.

Megült most az anya huzamosabban,

a nagyanya, a dédanya

a zsámolyon és folytatta a tüzdelést,

eladdig, míg a fali órát

fől nem huzzuk a kezdődő sötétben:

hogy össze ne folyhasson ez az itteni

ketyegés-mérte idő azokéval,

kik elbocsátva, ottkünn – szinte szabadon –

utaztak házon és falun és szokásainkon kívül már

abban az órarendben, melynek ritka perceit

egy szerény szű, egy tapintattal szólógó kakuk,

házeresz-alji jégcsap csöpögése

próbálta – átmenetileg is hasztalan –

összeegyeztetni a mieinkkel.

EGY EGRY-ARCKÉP VÁZLATAIBÓL*

Badacsonyt Kisfaludy Sándor tette aktuálissá a magyar költészetben s népszerűvé a magyar költészetet kedvelők körében. Azon a nevezetes szüreten, amelyen a legenda szerint Szegedy Rózával összekötötte a szerelem rózsálánca – valójában; az okos számítás –, Somogynak és Zalának urai és asszonyosságai gyűltek egybe. Hosszú ideig úgy is tartották, hogy a kiváló bortermő szőlők ott ezeké a megyei notabilitáshoz tartozó uraké és asszonyosságoké. A hegy „szívét”, az igazán jól kezelt s elsőrangú termést adó szőlők nagyobbik részét valóban a somogyi és zalai nagybirtokosok – egyháziak és világiak – birtokolták: a veszprémi püspök, a nagy rendek, az Eszterházyak, Tarányiak, Hertelendyek, Szentkirályiak, Szegedyek, Skublitsok, Békássyak stb. A köznemesség soraiból is a jelesebbek: a Törekyek, a Nagyok, Gaalok, Vajdák és társaik. De már a XVIII. század vége óta feltűnnek ezek között az indigénak, a Mojzer, a Fack, a Leiningen, a Grubanovits s más családok közt olyan polgárok is, mint Sümeg nagy fia Ramasetter, vagy olyan tapolcai jeles kereskedők, mint a Lesznerek, vagy a Ramasetter szőlő utolsó magántulajdonosai, az Ibosok, akik világhírt szereztek a badacsonyi bornak. S a hegy „szélein”; Lábdi és Tomaj felé, de magasan is, az orgonasípok alá települt vagy az északi lejtőt benépesítő kőbőlkúti, korkováni stb. hegyközségekben ott voltak a kisnemesek, szabad vagy taksás parasztok szőlei is. A hegy lakossága – legalábbis a múlt században s a mi századunk elején – az egész magyar világ társadalmi keresztmetszetét megmutatta volna a figyelmes kutatónak. A hangadók persze hogy a Badacsony szívének birtokosai voltak: ők építették azokat a nagy „kastélyokat” is – a nép így nevezte a kimagasló úriházakat –, amelyek hosszú időn át oly jellegzetessé tették a tájat, köztük a dunántúli falusi barokk olyan szép emléket, mint amilyen a Szegedy Róza ház. Abban a körben az ősi patina is hozzátartozott a jó modorhoz; a badacsonyi elit egyik tagja például majorsági épületeiről leszedetett mohos cseréppel fedette be udvarház-stílusban újjáépített villáját a hegy egyik kiemelkedő domborulatán. S ilyen nádfedeles-vidékiek-magyaros stílusban alakította ki a maga majorságát Lábdiiban Herczeg Ferenc, a hazai neo-gentry világ „írófejedelmé” is.

E házak, szőlők tulajdonosai között igen sok jeles gazda akadt: kiváló kísérletező, fajtahonosító és nemesítő bortermelők sora. Volt ott sok kitűnő hazafi is: két halálraitelt 48-as honvédtábornok, pl. ismertem nem egy igazán művelt emberfőt, de nem egy jellegzetes képviselőjét a századforduló „fenn az ernyő nincsen kas” dzsentri világának is.

Akadtak különcök is szép számmal; az, aki összegyűjtené őket, megrendítő példatárát nyújthatná a rossz körülmények közt elferdült tehetségek, az „úri Turi Danik” vagy a holdkórossá vadult tehetségek dunántúli tenyészetének.

Belőlem is válhatott volna valami ilyesmi; afféle „fekete bárány” voltam;

* Részletek egy, a badacsonyi Egly-émlékház megnyitása alkalmából megjelenendő Egly-breviárium anyagából.

egész rokonságomat felkavarta a hír, hogy tanár, esetleg tudós, vagy – ne adj Isten! – író akarok lenni. Kisfaludy Sándor régen írt, s első verseit álneven adta ki. Berzsenyi sokáig rejtgette költeményeit! Amolyan vadócnak, „különöskének” tartottak engem is. Nemegyszer okoztam meglepetést azzal, hogy könyvfaló bagoly létemre táncolni is tudok, ha szükséges.

Ezt csak azért kell elmondanom, hogy személyi hitellel szólhassak az Egry életét és pályáját Badacsony felől befolyásoló társadalmi erőkről: ismerős, de mégis idegen voltam abban a hangadó társadalomban, s így is kerültem a magányos művész tisztelői s barátai közé.

Ebbe a dzsentri elitbe kívánt beleszervülni Pauler Gyula, a miniszterséget viselt kiváló történetíró. Szólót szerzett a hegy szívében s rá olaszos stílusú, tágas, emeletes villát építtetett. Két lányát két tekintélyes, régi és büszke nemesi családból származó, nyalka katonatiszthez adta feleségül. Az első világháború idején, mint másutt, Badacsonyban is kötelességüknek érezték az idővel s pénzzel rendkező úri hölgyek, hogy önkéntes ápolónőkként teljesítsenek hazafias szolgálatot. Így jött létre ott egyfajta üdülőkórház; s ebbe került a beteg tüdejű, erősen leromlott egészségű Egry József. A környék jó társaságát aztán nemsokára bezengte a megbotránkoztató hír: Pauler Juliska elvált férjétől s – mivel katolikus házasságát az egyházi hatóság nem bontotta fel – polgári, tehát „vad”-házasságra lépett a „jött-ment” piktorral. A házasság körülményeiről tömör képet rajzol Bernáth Aurél az *Utak Pannoniából* című könyvében. A botrányt csak fokozta, hogy Egry, miután joggal rossz néven vette a család ellenséges viselkedését, s miután a falakat az akkori divat szerint sűrűn díszítö, kinyalt családí arcképek izlését is sértették, leakasztotta s félretette lakásukból az ilyenemű fényképeket. Pauler Juliska bátyja, Ákos, az egyetemen a filozófia tanára, a keresztény kurzus egyik igen tekintélyes szellemi vezetőalakja, minden kapcsolatot megszakított hűgával s öt örökségéből is kitagadta.

Elképzelhető, milyen hírek szivárogtak el ezekről a dolgokról még az én ilyesmire nem túlságosan kíváncsi fülemhez is. A másik Pauler-lány fiával azonban évfolyamtársak lettünk az Eötvös Collegiumban. Ennek édesapja akkorra már nyugdíjba vonult, s Pauler Ákos, hogy a némileg zavarba került családnak ebben is segítségére siessen, lakásul felajánlotta neki a badacsonyi villát. Én – éppen egy idegeimet nagyon is próbára tevő bécsi évet kipihenendő – Badacsonyba vonultam el; s a közös – bár nagyon is elkülönülő kabinokból összeverődő – fürdőhelyen találkoztam collegista társammal. Ő mutatott be Egrynek, akit ők, s velük azután mi is „Piktor bácsinak”, meg feleségének, akit velük együtt mi is „Nennének” neveztünk. A régi hírek felerősödtek: Egryt a jobb társaság – persze csak magánkörben – egyszerűen „részeseg piktornak” nevezte; mert hiszen elképzelhető-e egy festő, aki hozzá még egyre boldobb képeket pingál, másként, mint aki pálinkával kezdi, folytatja s fejezi be a napot? A rátarti, véleményét legfeljebb némaságba rejtő, természete szerint, de szükségből is egyszerű ruházatú férfi lehetett-e más, mint „proli”, s oly korban, amelyben ez Adynak, Bartóknak, Kodálnak is kijárt, legalább „destruktív”, ha már nem egyenesen „kommunista”?

Bécsből néhány, éppen frissesége következtében kifejezést kereső képzőművészeti élményt hoztam magammal. A tiroli Egger-Lienz életmű-kiállításáról, meg a francia impresszionista mesterművek kiállításáról rajongtam, aztán a bécsi Művészettörténeti Múzeum néhány remekművéről, főként az azóta is zarándoklataim céljául szolgáló Brueghelekről, Rembrandtokról, s Rubens Il-

defonso-oltárképéről. Egy figyelmesen hallgatott: lassanként az lett a benyomásom, nem is rám, hanem engem figyel; hiszen – ami azután kiderült – még a nálunk azóta is alig ismert Egger–Lienzről is tudott; ki mondhatná meg honnan? De nyilván különös, rokonszenves csodabogárnak is nézett, merthogy ilyesmért abban az otthoni világban nemigen volt szokás rajongani. Aztán hirtelen eszembe villant, hogy hiszen láthattam én már őt tavaly, mikor a fűrdőzésre szánt terület szélén, a gyérlombú fák árnyékában, egy magamkorú fiatalember segítségével felállította fesőállványát s a fiatalembernek magyarázva színes krétavázlatot rajzolt. Ő volt hát a „piktor”. De, hogy „részezes”? Nem néztem olyannak. S tanúsíthatom, nem is volt az. Számos együttlétünk alkalomával még spiccesnek sem láttam; míg a társaság ivott, ő legfeljebb kóstolgotta a bort. Pálinkát is inkább csak betegeskedő, vérszegényen fázós éveiben szopogatott el egy-egy pohárkával. S hogy „destruktív” volt-e? Úgy, ahogy az általában oly nagyra becsült kortársainak mindegyike. A legjobbakkal társaságában viselte ezt az akkoriban oly üres, de infámisan kártékony jelzöt.

Vékony csontú, keveset evő s keveset beszélő, soványságában is erős, rugalmas mozgású, bár szívesen üldögélő ember volt. „Proli?” Engem még külsejével is inkább azokra a látszólagos törekenységükben is szívós, szegény parasztemberekre emlékeztetett, akiket nem engedett elhízni-hasasodni a sok munka s a vékony étel. Arca, mikor megismerkedtünk, már megsoványodott, de rendkívül eleven, kifejező volt; szeme inkább éles figyelemmel, ha tetszik: szúróságával, mint színével tűnt fel; mint a sokat napon járó szemüveget nem használó embereké, összevont, két mély ráncsal elválasztott szemöldökei alatt, némi hunyorgással a szokottnál szűkebbre zárult. Csak igazán jó barátok közt csillant meg benne az a hamiskás-gunyoros vidámság, amely ilyenkor, mint a halk szél a hullámbarázdázta víztükrön – arcának ezernyi ráncán is átsuhant.

A dunántúli nép mélységéből jött: Zalaujlakon született, színmagyar vidéken, szegény parasztnak gyermekeként; onnan azonban legfeljebb alkati elemeket hozhatott magával; hiszen nagyon kis gyermekként Pestre került szüleivel együtt. A legendák első nyomai is feltűnnek persze az emléktáblával nemrég megjelölt tanácsház körül gyülekező egykori játszótársak, visszaemlékezők legalábbis kétséges nyilatkozataiban. Rokonai meglátogatásáról, s hogy azoknál jól érezte magát, megemlékezik ugyan, de azt gondolom, hogy a paraszti valósággal is igazában a Balaton partján találkozott: halászokkal, szőlőművelőkkel; pásztorokkal, szántóvetőkkel inkább csak látomásaiban. Legmélyebb és feljegyzéseinek tanúbizonysága szerint: legfájdalmasabb gyermek- és ifjúkori élményei valóban a proletárvilághoz, még pontosabban, az öntudatosság nélküli proletárnyomorhoz kötődnek. Külvárosi szállások férgei, elhagyott udvarok, utcák szennye, félvad, részezes emberek sebző durvasága, éhség, fagyoskodás: ezek a mindújra visszatérő mozzanatok tűnnek fel idevágó feljegyzéseiben.

Nyilvánvaló, hogy nem érezhette jól magát az akkori „úri társaságban”. Volt, aki mogorvának, gögősnek nevezte. Okkal. Mert hiszen a Badacsony szívében hangadók közé nem járt, s ha mégis érintkezett velük, úgy érezhette magát köztük, mint élő ember a bábok között, mint Gulliver Liliputban. Helytelen lenne művészetének egyre mélyebb magányát, az elesettek iránti részvéteének újra meg újra, egyre fojtogatóbb reménytelenséggel feltörő forróságát, látomásvilágának kitágulását csak társadalmi indítékokkal magyarázni. Bizonyos azonban, hogy világszemléletének, életérzésének kialakulására döntő be-

folyásuk volt az ő egyéni létkörét sebzően, sértően, elutasítóan vagy ellenségesen körülvevő társadalmi mozgásoknak, kisugárzásoknak. A Balaton-melléki társadalom említett rétegei is ilyen szerepet kaptak. Ezek nagyon erősen hatottak annak az Egry magatartását szóltan is jellemző művészgögnök kialakulására, amely az ő esetében igazán indokolt, védekező, öngazoló visszahatás volt.

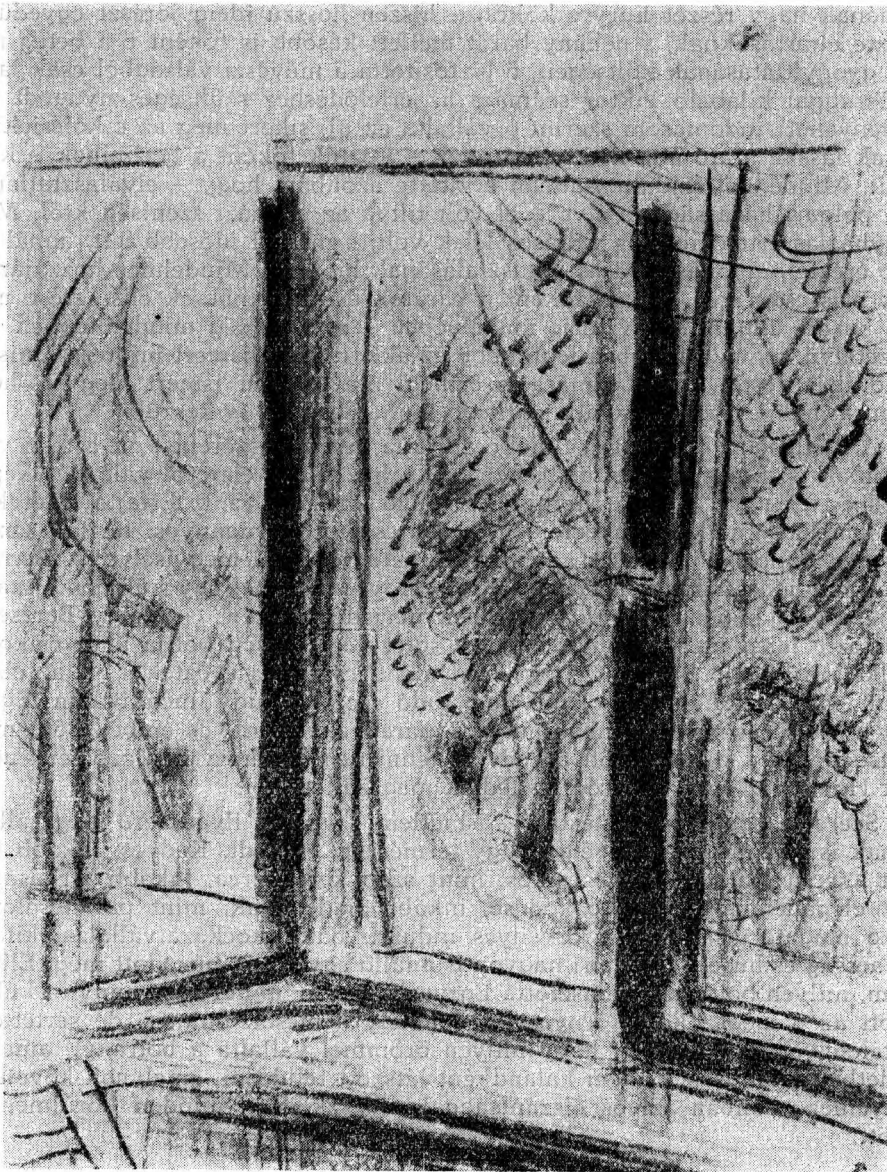
„Az igazi alkotó, mindegy, hogy milyen származású, proli vagy herceg, a rangja isteni” – jegyezte fel egyszer, nyilván sok mély seb gyógyító orvoságául. Mert ő, joggal, igazi alkotónak, valami újat, öntörvényeikkel a lét nagy törvényszerűségeibe kapcsolódó műveket létrehozó embernek tudta magát. De ismerte a rang felelősségét is. „A magasrendű művészet magasrendű embert követel” – folytatta az előbb idézett jegyzetet oly korban, amely szívesen függetleníttette a művet az embertől. Annak a közönséges-lapos és hazug formulának jegyében, hogy egy óra járását nem befolyásolja, vajon készítője részeges tolvaj volt-e. A művész felelőssége nem azonos az óragyártóéval. Különösen Magyarországon nem. Roppant válságokkal, áldozatvállalással, szenvedéssel teljes élete a bizonyíték, hogy Egry meg is küzdött művészi s emberi rangjáért.

Megszokta, kívánta vagy eltűrte – de mindenképpen őrizte magányosságát. Persze nem a szó ma szokásos értelmében, mint kivetettséget, elidegenedést. Mindig összeverődött körülötte egy kis baráti kör: ennek tagjait szerette, hűséges volt hozzájuk, sokkal igazi, mély érzelmi szálak kapcsolták össze; s bár nem egytől elhídegedett, közömbös akkor sem lett irántuk.

Egész életét végigkíséri két asszony. Ezekkel a ragaszkodásnak, a szeretetnek egészen különböző szálai fűzték ugyan össze, de nélkülük elképzelhetetlen az ő igazi alakja: édesanyja és felesége. Édesanyjára nem tudok másként gondolni, kevesebb tisztelettel és megbecsüléssel, mint azokra a hallgatóg türelemmel, szelíd szívóssággal s magukat nem kímélő áldozatkészséggel folyton csak munkálkodó névtelen nő-hősökre, akiknek az emberiség fennmaradását köszönheti. Egy mind nehezebb természetű, düheit s megaláztatásait italba fojtó férj oldalán voltaképpen egyedüli támasza lett gyermekének. Sorsa, helytállása igen sokban emlékeztet József Attila Mamájára. Neve is; mert csak Mamának hívta mindenki. Egry számára is ő volt sokáig az egyetlen menedék, a legnehezebb, legziláltabb körülmények közt a végső fogódzkodó, a sokszor alighogy összetakolt otthon öre: a puszta létével vonzó-megtartó, gondjaival is felemelő sziget.

Nem sokan élünk már, akik ismertük, akik láttuk még tenni-venni a Tomaj-fölötti ház körül, vagy üldögélni csendesen a kemencetűzhely mögött meghúzódo külön kis vackában, akik beszélgethettünk vele egyszerű életének nehéz emlékeiről, örömeiről, fő gondja és büszkesége tárgyáról, fiáról, akinek jelentőségéről talán ha sejtelve volt, de akire öregen, folyton köhécselve is úgy szeretett volna vigyázni, csak éppen hogy az nem engedte, nem tűrte e vigyázást. Egry tőle örökölhette a balsors csapásait szívósan tűró kitartást, az életnek, munkának mint természetes kötelességnek vállalását, a szegénységben is megőrzött-kivirágoztatott lelki gazdagságot, a mogorvaságba rejtetten is derűs jó szívet, a szennyes körülményekben is beszennyezhetetlen tisztaságot, a maga helyét szóltan természetességgel elfoglaló arányérzéklet. Minden egyháziasság, kenetesség nélküli hívő lélek volt. Egry nagyon szerette s ezt a

maga nyers-darabos módján mindig meg is mutatta. A figyelmes szemlélőnek mindent elmond erről az az egyszerűségével, majdnemhogy fakóságával lenyűgöző fény, amely a Mamáról festett arcképéről felénk sugárzik, s méltó párjává teszi e művet Rembrandt annyszor megcsodált rokokótárgyú remekének. Akik ismertük a Mama és a Piktör viszonyát, tanúságot tehetünk mély, meleg, emberi szépségéről.

Hogy mit vállalt érte s vele a Nenne, Pauler Juliska, fentebbi utalásom még jelezni is alig képes. Valaki, akit a társadalmi külsőségeknek, a hagyományos, vallás és erkölcs parancsai által meghatározott szokásoknak tiszteletére neveltek; aki rangos családja kötelékében „valaki”, „úrihölgy”, a látogatot mindenképpen örizni köteles feleség, anya volt; – egyszerre vállalta a társasági botrányt, a családi rang elvetését, az anyagi kockázatot és lelki békéjének feldúlását. Mert Pauler Juliskát megszólta s voltaképpen kivetette a „jó-társaság”; családjának csak kis részével állt helyre később úgy-ahogy az inkább baráti, mint a nehéz próbákat is megálló testvéri, rokoni kapcsolat. Vagyonának nagy részét Egyryre költötte; hiszen hosszú ideig jórészt egyedül ő fedezte eltartásuknak, s néhány barát mellett később is főként ő a beteg művész gyógyíttatásának költségeit, ő biztosította a művészi válságból csak lassú szívóssággal kilábaló Piktör számára az érlelődéshez szükséges nyugodt körülményeket; tudomásom szerint ő vállalta az új, sikert még az erkölcsiekben is csak lassan arató művek kiállításának – köztük főként a berlininek – költségeit. Mindennél fájdalmasabban érintette azonban, hogy – elválaszthatlanul, csak polgári házasságban élve – el volt tiltva az egyházi szentségektől. Mert ő egyházas értelemben is vallásos lélek volt, s mentől idősebb lett, annál inkább érezte a gyónás-áldozás vigasztalásának hiányát. Mindehhez hozzájárult, hogy ő is csak igen lassan, főként a barátok és szakemberek elismerése nyomán kezdte elhinni, hogy férje műhelyében – akit ő még mindenképpen természetelvű, a modernségben legfeljebb az akkor már elismert impresszionisták modorában festő, tehát számára is érthető művészként ismert meg –, hogy abban a makacs szótlanágába zárkózó műhelyben mi is készül.

A döntésben, amely Egyry mellé állította, nyilván szerepe volt a testi vonzalomnak is. Egyry ifjúkori önarcképeiről s házassága elejéről való fényképeiről tüzes tekintetű, átható energiájú s vonzó férfi néz ránk. Effajta sikerekről találni néhány utalást jegyzeteiben is. Karcsú, erős, ruganyos, férfias ember volt még hajlottabb korában, gondoktól, betegségektől megviselve is. Bernáth Aurél már idézett könyvében kísérteties erővel idézi fel egy különös éjszakai kirándulásuk képét. „A hold fényeiben gerjedező vizen” – ahogy Berzsenyi jellemezte feledhetetlen tömörséggel a sötét végtelenség boltja alatt csikosan emelkedő-süllyedő Balatont – egy part menti csárdába veztek s ott az elszabadult, vak ösztönein úrrá lenni nem tudó szolgáló úgy megkívánta Egyryt, hogy a kín tüzes mardosásában magára maradva, valamilyen ember-előtti mély sötétségből úgy sirt, üvöltött a kedvére lenni nem kívánva elhajzó férfi után, mint Homérosz vagy a görög tragédiák megszállott női.

Szerepe lehetett a döntésben – ismétlem – valami ilyenszerű megszállottságnak is: Nenne élete végéig „nagy természet” maradt. Kedves, inkább telt, mint karcsú alakja, inkább csinos, mint szép kerek arca, inkább tarkaságra, mint eleganciára hajló öltözködése, inkább riadozónak, mint parancsolónak tetsző magatartása mélyen örvényes indulat, bátor kockázatvállalás, kitartó makacsság és hűség, röviden: nagyon is önálló egyéniség húzódott meg. Elképzelem, milyen boldogan választotta Egyryt, hiszen az mindenben annyira különbözött az ő megszokott környezetétől, amely nemcsak untatta, de sértette is előítéleteivel. Elképzelem, hogy milyen örömmel vállalta a botrányt, amelyet kezdetben talán csak bohém kalandként látszott felidézni, amelynek következményeihez azonban szívós elszántsággal ragaszkodott, minden körülmények között.

Emellett Egry a maga módján elbűvölően kedves tudott lenni azokhoz, akik nyílt lélekkel, megbecsüléssel, természetes közvetlenségével közeledtek felé. Szemem láttára hódított meg olyan embereket, akiket némi aggodalommal ismertettem meg vele. Nehezen barátkozó anyámat például – noha minden ádáz pletyka eljutott fülébe és művészetét, nem is konyitva hozzá, bolondériának tartotta – egy nálunk tett családi kirándulás alkalmával, szándéktalanul, talán csak mert jó kedve volt, mert szíves vendégszeretettel fogadták, pillanatok alatt levette lábáról; s barátságuk – bár néha évekig nem látták egymást – a Piktör haláláig tartott; sírjához is, bár nagyon elnehezedett már akkor, felkapaszkodott a tomaji temetőbe. Sokan szerették az említett úri társaság tagjai közül is, bár nem jártak össze – igaz, hogy csak az átlagtól eltérő, tiszta szívűek. Ha a kedélye köré jegesedő magány valamilyen kedvére való – sohasem nagy! – társaságban oldódni kezdett, elbűvölő csevegőként a beszélgetés hangadója lett könnyű iróniával, derűs humorral előadott emlékeivel, főképpen a Gonzallesről, párizsi lakótársáról szólókkal, akiről különben csak Egry jegyzeteiből tudtam meg nagyjából, ki fia-borja, s miféle szerzet lehetett.

A sok közül hadd idézzek fel itt három emléket. Ifjú házasságként anyám badacsonyi nyaraló-házacskájában töltöttünk néhány hetet. Feleségem a szőlővel befuttatott verandán terített uzsonna-vacsorára. A kicsit morcosan érkező Egry felderült a jó teát élvezve, a csinosan, színesen elrendezett teríték és hidegtál láttán. „Látja – fordult szokott goromba-kedvességével feleségéhez – Maga is így találhatna! Az embernek mindjárt jó kedve lesz az evéshez, ha ilyen szép színes a tál!” Aztán késő éjszakáig vitte a szót a közben meggyújtott fehér búrás petróleumlámpa hullongó fényében, a pincegádor meg a présház fölé emelt magas verandán. Beszélgetésünk minden szava messzire elhangzhatott, s mert Badacsonyan még a szőlőleveleknek is finom hallásuk volt, másnap estefelé már némi zordonsággal kérdezte tőlem egy hegybeli ismerős: „Igaz, hogy egész éjjel az urakat szidtátok a részeges Piktörrel?”

A vidám, nála átlagosan negyedszázaddal fiatalabb társaság középpontja lett akkor is, amikor Kodály-tanítvány feleségem zenész társaival néhány napos baráti találkozáson – úgy emlékszem Bárdos Lajos, Kerényi György, Rajeczky Benjámín, Tóth Aladár és Vásárhelyi Zoltánék voltak a fő résztvevők – megalakították az Énekes Rend-et, s ennek megünneplésére Egryék tágas udvarán, szabadtéri peccsenyesütéssel egybekötött mulatságot rendeztünk. Tóth Aladár hatalmas taglejtésekkel, egy szőlőkarót szent kardként magasra emelve vezette körül a társaságot az udvaron, mert, egy brüsszeli derűs élményére emlékezve, „Omegang”-nak, körmenetnek nevezte el a mi táncos felvonulásunkat. Egry is egészen feloldódott: a délután képei bemutatásának ritka szertartásával kezdődött, együtt-énekléssel fejeződött be, s ebben inkább csak dúdolgatva, ő is részt vett.

Hatvanötödik születésnapját Pesten ünnepeltük Folly Róbertéknál. Akkor kapta meg, ha jól emlékszem, elsőnek a festők közt, a Kossuth-díjat. Akkor láttam életemben először és utoljára ünnepélyesen, sötét ruhában, nyakkendővel, valami különös meghatottság állapotában. A hangulat lassan oldódott, emelkedett; Follyéknak kiváló konyhájuk és jó boraik mellett kitűnő hanglemezeik voltak; sorra került az a kis decelit lemez is, amelynek egyik oldala azt a mesét örökítette meg, amelyet Follyék baráti köréről mondtam, főhősként Egryvel és Kállai Ernővel, a másikon feleségem énekelt egy népzenei felvételenek álcázott alkalmi szövegű népdalt. Egry ettől olyan jó kedvre derült, hogy

élekelte azt a maga-szerzette dalt, amelyet hatvanadik születésnapján még nálunk jegyzett fel előírásos formában feleségem.

*

Altalában mégis inkább hallgatott, védte magányát. Ha olyan emberrel vagy megnyilvánulással került össze, aki s ami nem volt kedvére, kitért vagy – ha ezt nem tehetette – nyers gorombasággal fejezte ki nemtetszését. Egyre hallgatabb lett. A Greshamben, ahová néha mégis eljárt, órákig elüldögélt némán művésztársai közt, a sakktáblára hajolva; ha nem kerülhette el a rokonok, érdektelen ismerősök látogatását, szívesebben leült azokkal, akikkel lehetett kártyázni. Horgászpadjához legfeljebb húsz centiméter szélességű palló vezetett, korlát nélkül, hogy az esetleg oda is bekéredzkező látogatók át ne kelhesenek a szédítő, ingó-lebegő bürün. Gyakran nyersséggel reagált a gyengédségre is. A háború után sokat panaszkodott egyebek közt a cigaretta hiányára. Mikor meglátogattuk, feleségem – utolsó tartalékát feláldozva – egy nagy dobozzal vitt neki. „De jól megy Maguknak!” – hangzott önkéntelen mosolyra rándult ajkai közül a köszönet. A Nouvelle Revue de Hongrie-ben méltató tanulmányt írtam róla s ebben előfordult „ezer-ráncú arca” is. „Meggzámáltad a ráncaimat?” – reagált az írásra, bár nem tartotta rossznak, s ezt azzal is bizonyította, hogy haláláig ott őrizte műtermének egyik asztalkáján.

Ha szokásaiban nem háborították, szelíd volt, de hirtelen ötleteivel megmeglpte környezetét. Egyszer ott feledkeztem náluk; elment az utolsó vonat. „Most már aludj iti” – mondta s aztán, némi krákogás után: „Gyere velem!” Kis kézilámpájában meggyújtotta a gyertyát s elindultunk az akadályokat még csak megnövelő gyér világosságban lefelé a botlasztó úton. Szót csak néha ejtettünk. Tomaj felé fordultunk; végigmentünk a sötét falun, a túlsó szélen lévő csehóig, ahol még boldog részegek gajdoltak. Három szál cigarettát vett, az egyikre mohón rágyújtott s aztán kifordult az ajtón: „No, gyerünk”, sóhajtott, s visszaballagtunk a hegyre. Csak három cigarettára volt pénze? Vagy csak sétálni akart a sötétben?

Nem egyszer szabadon engedte indulatait; inkább csak szóban. Juliska sokat nyelhetett az indulatkitörések közben. Ma is meghökkenve gondolok vissza a pokrócgoromba hangra, amellyel egy képmutogatás közben a csendet a háttérből előremerészkedve, lelkes „ugy-e milyen szép!”-ben kitörő Nennét leintette: „Mit ért Maga ahhoz?” – „Állva is meg tudok halni!” – mordult, már holtbetegen rá, mikor az asszony óvni, ápolni, lefektetni akarta.

De indulatossága fűtötte át festményeit. Németh Lászlót például – amikor egyszer elvittük hozzá látogatóba, kép-nézni – éppen ennek a heves, vulkáni mozgásban, kitörésben lévő temperamentumnak a festményekből kicsapongó lobogása nyűgözte le. Egyszerűségében is nagyvonalúan fölényes tudott lenni. Az anyagi sikert jogos gyanúval nézte; a nagy pénzért festők nagy részét megvetette. De puritánságában nem volt semmi fitogtatás. Egyszer egy – különben sem nem sznob, sem nem műértő – ismerősöm, akit nagyon megragadott néhány, kiállításán látott Egry-kép, megkért, vigyem el műtermébe, hogy ott vásárolhasson tőle valamit. Egy szép, nagyméretű olajpasztellhez tért vissza, újra meg újra. „Csak hát nem tudom, elég lesz-e a pénzem?” – nyögte ki végül. „Háromszáz pengő nem lesz sok?” – kérdezte a Piktör. „Dehogy, dehogy” – hallatszott a megkönnyebbült sóhaj, s már elő is került a három

száz. „Csak tegye az asztalra” – mondta a Piktör s ügyet sem vetve a pénzre, beszélgetett tovább.

Férfiasságnak és elgyötörtségnek, mosolygó magabiztosságnak és védekező harapósságnak, gorombaságnak és gyengédségnek ezt a sajátos, sokszor nagyon is mély, szedett és sebző ellentmondásosságát híven fejezik ki, és az érző szívnek és értő szemnek szívzorító erővel meg is magyarázzák önarcképei. Sokszor festett, rajzolt ilyet. Azért is, mert mindig kéznél lévő modell volt, de méginkább azért, hogy megkísérelje megfejteni vagy legalább kifejezni azt a szédületet, amelyet minden alkotó ember érez, ha a maga mélységei fölé hajol. Ezek a képek egy önmagát is mindig kegyetlenebb s illúziótlanabb keménységgel s egyre szellemibb öntudattal, gyötrellemmel és büszkeséggel figyelő, megmérő és kifejező alkotó lélek növekedésének, elmélyülésének és felmagasodásának dokumentumai.

Micsoda út vezet a derűs, magabiztos, csinos fiatalember szűkszavú és életteljes realizmussal festett önarcképeitől a mindhalálig parázsló vágy és levert tapasztalat, a makacs betegség és szívós életerő, az elhagyatottság meg a teremtő fölény feszültségeiben megérett férfi arcképlátomásaiig! Talán távoli paraszt őseitől örökölte, talán nagy mester clódeitől tanulta azt a zord, a halállal is nyugodtan szembenéző bátorságot. Nem félt a testi elmúlástól: lelkének erejét és művészetének maradandóságába vetett hitét szegezte szembe a halállal. Utolsó önarcképein a szenvedés pusztító ijedelmét is rezzenetlenül ábrázoló nyugodt méltóság, a lélek fölénye nyugóz le. Szembenéznek, de megszire tekintenek. Az alkotót idézik elénk, aki ismeri az elmúlás és újjászületés kibeszélhetetlen titkait.

Ismétlem: Nenne élete nem volt könnyű mellette. Sok türelem, gondviselés, a szeretet nem egy nehéz próbája várt arra, aki hűségesen kitarított mellette, bár semmi effélét nem kívánt, az élet külső körülményeiben, táplálkozásban, kényelemben, öltözködésben szinte egy zsellérnél is igénytelenebb volt. Amit kapott, a maga módján viszonzta is. De a maga módján. Például: mikor barátai összeadtak annyi pénzt, hogy Olaszországba utazhasson, addig nem mozdult, míg Nenne számára is össze nem gyűlt a pénz. Ő is nehéz s nagy természet volt.

Nenne – akinek gömbölyded formáit, bodroshajú kerek fejét annyi képhez s vázlathoz használta fel modelltül – mindig derűs, a kínos perceket is inkább zavart nevetéssel, mint visszavágó kifakadással áthidaló, szíves, beszédes asszonyként él emlékezetemben. Életének nehéz válságaiban természetének eredendő bohémsága, nyíltsága, az érzelmi élet hullámverésében örömét lelő, menedéket találó kalandvágya is segíthette. Nagyon szerette az életet: a maga legszűkebbre visszaszoruló világában is mindig megtalálta az öröm forrását. Rajongott a fürdésért (kabinjuk deszkafalán pontos rendben sorakoztak az azévi fürdőzések számát jelző vonások), a Balatonért, a derűs időért, a borús időért, az utazásért s az otthonmaradásért. Rá nem unt a beszélgetésre; imádkozta a pletykát, kíváncsi volt. A maga határai közt művelt is, finom hölgy, vagy jópajtás, hosszú haragokat őrző s hirtelen megbocsátó természet. A szerelem, amely a Piktörhöz kötötte, mind jobban elmélyült az iránta érzett tisztelettel, az érte reszkető aggodalommal.

Élete végére azután újra visszatért a család zajosabb körébe: pontosabban – a család zaja törte meg a köréje dermedő csendet. Rábeszélte ekkorra már nagyon is lezüllött fiát, hogy törvényesítse együttélését gyermekei anyjával s magához vette az unokákkal népes egész családot. Egry utolsó napló-

jegyzeteiben nem egyszer találjuk nyomát a csodálkozásnak, amellyel Nenne nagyanyai türelmét, szorgoskodását nézte. De unokái nevelésében találta meg férje halála után életének értelmét. A művészi örökségre féltve vigyázott; kellett is vigyáznia: azért is bízta rám a jegyzetfüzetek sorát, hogy még több el ne kallódjon belőlük. Nagyon bántotta Egry mellözése. De betegeskedő, öregedő szíve akkor kapta a halálos sebet, amikor okos, eleven, legkedvesebb unokája a Balatonba veszett.

*

Nem szeretném a szaktudományi felkészültség és hozzáértés igényével magyarázni Egry művészetét. Nem vagyok sem műbíráló, sem művészettörténész. Csupán benyomásaimról, egész életemre szóló mély élményeimről akarok beszámolni. Heroizálni sem akarom a Piktort, bár élete a maga módján kivételesen hősiessé volt: sokak számára példa lehet. Természetének és körülményeinek az ő sorsát is oly erősen befolyásoló, meghatározó erői szerencsére alig élhetett, cselekedhetett. Megvoltak benne a művészi nagyságnak a tehetség mellett legfőbb biztosítékai: a tisztaság, a hűség, a meg nem alkuvó keménység, de persze hogy megvolt benne a nagy képzeletű és indulatú egyéniségek kiszámíthatatlansága, fékezhetetlensége, nyersesége, és gyengéd kedvessége is. Nagy, alkotó művésszé lett: amit ránk hagyott – úgy érzem s tudom –, csonkaságában is teljes, sérüléseivel is ép, kivételes életmű.

„A Balaton legnagyobb festőjének” volt szokás nevezni hosszú ideig. S ez nem kis rang. A Balaton festői általában a táj sajátos, vonzóan otthonos, nyájas elemeit ábrázolták: az arkádiai gazdagságú, szelídségű őstermészetet, a kagylószínű ég alatt színeit hirtelen cserélő, páratlanul gazdag játéku, tükörként kisimuló, vagy viharosan felkorbácsolt vízfelületet a lankás, szőlős, gyümölcsös kertek koszorújában: a nádas öblöket, az eldugott halásztanyákat meg a kitalált regékkal övezett várromokat, a rozzant betyárcsárdákat meg a nekilendülő fürdőélet tarka forgatagát: Füred látképét a Fürdőházzal, a Színházzal, a Kisfaludy-gözössel; a vízre állított kabinokat, előtérben marhacsordával, aztán a szaporodó-növekvő strandok nyüzsgő képeit. A Balatont tájképfestők tették a művészet tárgyává. A sort Petrich generális naiv apró vízfestményei kezdik, Ligeti, Telepy, Brodszky, Molnár, Keleti, Mészöly klasszicizáló, romantikus, majd realista olajfestményei folytatják, s a modernnek legnagyobbjainak: Szinyeinek, Csóknak, Iványi-Grünwaldnak, Vassnak, Bernáthnak, Barthának s még annyi másnak egyre változatosabb művei zárják le. Köztük elsőnek lenni: nem megvetendő méltóság.

De Egry nem készült tájképfestőnek s nem is az a szó megszokott értelmében. A táj valóságos elemei – ismétlem – csak kiindulásul, eszközül szolgálnak számára, hogy valami nagyobb, mélyebbet, átfogóbbat fejezzen ki, hogy utaljon arra, amit „mindenségnek”, a „végtelenség lehetetének”, a „természet emberfölötti világának” szokás nevezni, amiről Egry azt mondta, azért kell megfesteni, mert szóval, zenével ki nem fejezhető. Ezek a sugalmak nem elvontságok: legalábbis az élmény számára s a művészi alkotásban mindenképpen hozzáférhető valóságok. Egry egyébként mindig a csaknem pontosan meghatározható helyi benyomásokból szárnyalt fel: igen sok művének magam is jól ismertem valóságos tárgyát. De tudta, nem egyszer fel is jegyezte: „Van tárgyi és tárgy fölötti, elképzelt alkotás. Az utóbbi sokszor tárgyi kifejezésben is fölötte áll az előbbinek.”

Egyik korai méltatója abban látta művészi merészségének, művei eredetiségének, mélységének – bár korlátozottságának is – fő ismérvét, hogy volt bátorsága mindig ugyanazt; a balatoni tájnak egyetlen részletét festeni. Az egy húron is minden lényegest kifejezni képes alkotók közé sorolta. Volt ebben akkor némi igazság: Egry későn, érett férfi korában forrta ki a maga „nagy stílusát”; korábbi műveit maga is hátrább tette valódi értéküknél, mert remekműveihez mérte őket, s azokhoz mérve csakugyan főként a felkészülés dokumentumaiként tűnnek fel. Ezt a nagy stílust pedig a Balaton mellett élve – nemcsak ott nyaralgatva – alakította ki. „A szivárványok gyűjtője”, „a természet örömkönnye”; ott „még a tehénbögés is megzenésül”; „a Balatonnak nincs hétköznapija”; „terében minden figura valami ünnepi megjelenésben magasztosul fel” – ilyenféle módokon jellemezte képeinek ez egyik legfőbb ihletőjét. Aztán így folytatta: „a dolgok megfigyelésének csak akkor lehet festői értékjelentése, ha csodálattal párosul”. S így tette teljessé: „a Balatont a szegény halászok és vincellérek tették szentté”. Ilyenféle megjegyzései mind a pusztai látvány „lefestésén” túli cél irányába mutatnak. Lényegüket így lehetne talán, az ő szavainak egybeszövésével összefoglalni: „A Balaton azoknak a festőknek, akik nem belső életével foglalkoznak, csak külső, tetszetős banalitását adja. A Balatontól nem lehet iskolát csinálni, őt nem lehet a hivatalos piktúrához idomítani: aki csak részleteiben ismeri a Balatont és nem egészében, soha nem ösmerheti meg valójában. Én nem a Balatont, hanem annak világát festem!” Azzal lett a Balaton legnagyobb festője, hogy egyaránt túllépett a balatoni tájképfestészet bensőséges, idilli realizmusán meg a pillanatnyi látványt megrögzítő impresszionizmusán. Nem csak annak a mindnyájunk számára oly kedves tájnak, hanem valami benne s általa megnyilatkozó sokkal nagyobb valóságnak volt ő a festője.

Tehát „a fény festője”, ahogy a másik, Egryvel kapcsolatos formulával jellemezni szokták? Magam is így gondoltam sokáig. Egy – tűnődő ifjúságom idején, főként az ő Balatoni pásztor című festményének indítására, ugyanilyen címmel és neki ajánlva írt – versben ilyesmiket írtam erről a fényről:

„Bő kévékben ömlik magasán az égnek
s elárad e tágas, zengő végtelenben;
önfeledten játszik a fény ünnepének
izzó pompájában elem az elemmel.
Mintha emlék lenne, úgy fürdik az égi kék
fényből s párából szőtt délibábban a vidék.

Sűrűsödik, süllyed, oszlik, száll a pára,
hajtja, hömpölygeti örök áradatban
a mindenség örök, szilárd körforgása;
napok, holdak útján kering öntudatlan,
s millió nyelvvel a világnak rengeteg
oszlopait mosva, vásva hullik cseppre csepp.”

A tárgyak, a jelenségek – eszerint – csak ürügyül szolgáltak neki arra, hogy a tisztaságra szomjasan, a létnek – a maga egész sorsának is! – sötét mélyei fölé odaálmódja a mindent könnyűvé, színné, lebegéssé oldó, felmagasztosító fény látomásait.

Ezt a sokban ugyancsak találó felismerést is érdemes elmélyíteni. A „természeten” sokkal többet értett az elébe táruló látványnál. „A természet

előtt mindig valami templomi áhítat fog el” – mondta, írta nemegyszer. A fény az ő képein valóban több légköri jelenségnél: a mindenségen átsugárzó, a „dolgoknak” értelmet, távlatot, mélységes összefüggéseket adó erők változó megjelenésű, de lényegében azonos értelmű jelenvalóságának bizonyítéka. Ezért lehet az Egry látásmódját meghatározó fényről joggal mint kozmikus jelenségről beszélni. Bár, vagy különösképpen azért, mert e látás és ábrázolásforma a maga módján, minden élményszerűségével együtt, erősen szemléleti; semmiképpen sem elméleti meg gondolásokból eredt. Ismétlem: Egry mindig a valóságból indult ki. „Anyag nélkül nincs anyagtalanság a művészetben, mint ahogy szín nélkül nincs színtelenség, forma nélkül nincs formátlanság.” Egész életműve, de emlékezetem is tanúsíthatja, hogy „anyagon” ő itt azt értette, amit ma tárgyvilágnak szokás nevezni; nem a vásznat, papírt, festéket, ceruzát, hanem a tapasztalati valóságnak azt a képét, amely a művön megjelenik. „Aki belép a természetbe, elveszti reális valóját” – ez a megjegyzése nem cáfolja, hanem kiegészíti, értelmezi az előbb mondottakat. Az ő művészete azt a mindennapi látványon túl lévő, „de valóságos, a szemmel befogható”-nál nagyobb erőteret, annak kisugárzását akarta felidézni, amiben az érzék-szerveinkkel megismerhető valóság „elveszti reális valóját”.

Hogy még közelebb jussak ahhoz, amire gondolok, Danténak azokra a tercináira kell utálnom, amelyeket Babits így tett át magyarrá:

„Oh örök fény, magadban ülve boldog!
Magadat érted csak s magadtól érve
magadat értőn szereted s mosolygod; –

S ama körforgás, amely így megértve
olyannak látszott, mint a visszavert fény,
amint sokáig néztem bele kérdve:

magában s színét színeibe rejtven
a mi képünknek festődött keretté,
hogy csak azt néztem, minden mást feledvén.”

Dante a Legnagyobb Erőt, a Pokol, a Tisztító tűz és a Paradicsom ezernyi valóságos részletének, alakjának, történetének, bugyrainak és lépcsőfokainak zsúfolt hármast világot egységes Mindenségben elrendező, összetartó és értelmező Istenséget azonosította a fényvel a *Divina Commedia* gigantikus, középkorvégi látomásában. Egry képeit jobban megismerve, lassanként ezeket is, Dante szövegét is pontosabban megértettem. A Piktör képzelet, érzés és eszmevilágától egyaránt távol állt a korából kimagasodva is a maga korának világképét kifejező olasz lángelme transzcendens hitrendszere. De azonos mindkettőben – voltaképpen az egész emberiségben – annak élménye hogy a fény az a legfőbb jó, amit a nagy segítségnyújtók – Prometheustól a lángelméig – elhoztak az emberiségnek az Istentől, a Mindenségből, a Természet csodáiként. De azonos mindkettőben az a meggyőződés is, hogy a Legnagyobb Erőt jelképező fény „a mi képünknek festődött keretté”. Amikor erre rájöttem, akkor lett számomra egészen világossá, hogy Egry csak ebben a magasabb, vagy ha úgy tetszik: mélyebb értelemben nevezhető a fény festőjének. hogy fényei, színei – amelyek első látásra mintha csak önmaguk variálásában, tükröztesében lennének örömeiket – voltaképpen valóban a kozmosz üzenetének, megnyi-

iatkozásainak hordozói, s értelmüket ezeknek az üzeneteknek művészi, tehát emberi nyelvre fordításában, tolmácsolásában kapják meg. Akkor sejtettem meg, ami azóta, egész életművének ismeretében, végleges meggyőződésemmé vált, hogy nincs törés a realizmus, impresszionizmus, vagy bármilyen izmus jegyeivel jellemzett korszakaitól az „érett”, „nagy stílus”-hoz vezető pályán.

Hogy ezen a pályán a Balaton mellett erős változás észlelhető, nemcsak a művek bizonyítják. Tudta ezt Egry, tudták ismerői is. Nem egyszer beszélünk róla s a beszélgetések töredékeire ráismertem feljegyzéseiben. „Zárt dekoratív felfogás jellemezte képeim; 917–18-ban kezdtem új tanulmányokhoz, mikor a Balatonhoz kerültem. Felszabadítottam a zárt, száraz határokat képeimen. Rájöttem, hogy az atmoszférafénynek uralkodó szerepe van, annyira, hogy mindent átalakít, átformál, és a tárgyak benne mozgás által eltolódnak, új formát kapnak stb.” E megfigyelések alapján fejlesztette ki nagy stílusát: ezt érezte teljesen magáénak. Mert az előbbi idézetet lényegében egészíti ki két másik: „Átvett iskolák, modorokkal festett képek semmivel sem értékesebbek a másolásnál”, és „Igyekeztem az idegen hatásokat legyűrni... Megtanultam a természet azon nyelvét, melyet csak a csodálói, fanatikusai értenek... hogy magamhoz jussak”. Mindez a stílusra vonatkozik: mert úgy jutott érett, igazi önmagához, hogy megőrizte régi életének főelemeit is: a gyermekkori, ifjúkori, kora-férfikori nyomorúság, emberi igazság, részvét és tisztesség eleven emlékeit.

Mert végül mégis az ember, pontosabban a létével, munkájával, sorsával a lét törvényeit követő ember érdekelte. Látomásaival is az élő ember világának festője volt ő. Ugyanolyan érzésvilág nyilatkozik meg tájképein, a munka terhének és örömének jeleneit felidéző, léleklátó festményein, mint önarc-képein. Ki ábrázolta nála nagyobb együttérzéssel a társadalmi igazságtalanságok malmaiban őrlődő embert, nála nagyobb örömmel az emberi derút, a társas együttlét vagy a munkás, szemlélődő magány szép óráit, a fényben fürdőzés boldogságát, a szegény halászokat és vincelléreket, akik „szentté tették a Balatont”, nála tisztább áhitattal a munkát: a vízen járókét, a földet túrókét, nádvágókét, pincemesterekét, pásztorokét, de a városok munkába siető, megfeszülő embereinek életét is?!

Vannak rajongói, akik „a magyar festészet Bartókjának” nevezik. Azt gondolom, ez a besorolás összemérhetetlen minőségeket vet ugyan egybe, de valami igazság ebben is van. Egry körülbelül együtt indult azzal a nemzedékkel, amelynek legmesszebbre világitó életművét Bartók hozta létre. Más körülmények közt, más anyagban, de nagyonis rokon célok szolgálatában. E nemzedék alkotói ezt a célt – egészen általánosan megfogalmazva – abban látták, hogy magasabb rendűvé, egyszerre magyarabbá s európaibbá, tehát erkölcsi s művészi tekintetben egyaránt erőteljesebbé, hitelesebbé tegyék a megújulásra nagyon is rászorult hazai világot. Annak a koncepciónak, amelynek művészet-bölcseletei gondolatait, nehézségeit, rejtvényeit Fülep Lajos oly meggyőző okossággal és szenvedélyességgel fejtette ki az 1923-ban megjelent Magyar Művészet c. könyvében; első eredményeit pedig az egykorú hazai festészet feladatait a gyakorlati valóság szférájában megmutató Kállai Ernő az 1930-ban megjelent Új magyar pikktúra c. könyvében. Ennek a koncepciónak talán legsúlyosabb érve lett Egry művészete. Egry nem a magyar népművészet díszítőelemeiben találta meg a maga anyanyelvét, mint Bartók a magáét a magyar népzeneben. Ha „sajátos magyarságról” beszéltek, mindig legyintett, s mosolygott, mikor Artinger-Oltványi Imre „meotiszi legendát” emlegetett a

Balatoni pásztorral kapcsolatban. Legyintése, mosolya körülbelül ezt fejezte ki: itthon vagyok, ez a világom, a magyarság számomra olyan természetes, mint a lélegzétvétel. (Olyanféle megjegyzései, mint amilyenek a Pauler-ős sváb korcsmáros voltára utalt, inkább társadalmi ízűek voltak.) De tudta, hogy a géniusz nemcsak folytatja, hanem teremti is a nemzeti művészetet. S ebben állíthatjuk méltán Bartók, vagy Ady, vagy más nagy nemzedéktársai mellé. Egry is valami egészen újjá, sajátossá, emberi és művészi értékben egyaránt kivételessé formálta művészetét. A maga géniuszával teremtette újjá, tette teljesebbé azt, amit hazai és európai mestereitől, kortársaitól, a néptől és a természettől tanult. Az igazi magyar lángelmék közé tartozik tehát. Megtanított mélyebben látni, gazdagabban érezni, az örök dolgokkal összekapcsolódva élni.

Verset mondani

*Úgy mondani verset, mintha beszélgetnénk,
munka után, egy asztalra könyökölve,
egy kancsóból töltögetve a bort, miközben
barátokká leszünk szavaink által
és testvérekké a hallgatással – –
Úgy mondani verset, hogy örüljön a száj
és boldog legyen a fül, érzékeink, mint
szőlővesszők, nyújtózzanak a sejtés
hamvas gyümölcseivel, a világ, mint
ez a földdarab, tenyerünkbe simuljon,
és a szót, „szeretlek”, ne is kelljen kimondani – –
Várakozunk és találkozunk a szavainkban,
az első szótag vagyok én, te az utolsó,
minden elkezdett szavam befejezése te vagy,
minden elkezdett szavammal indulunk egymás felé – –
Úgy mondani verset, mintha csak egymásra néznénk,
összeölekezve a vasútállomás peronján, egyedül
a mindenség-torgatagában, arcunkon a távollét nyomai,
és csak állunk, nehéz álomból ébredők, némán,
pedig annyi mindenre kíváncsiak vagyunk – –*

Jelenléted alakzatai

*Szomjúságom tiszta víznek képzelt,
fáradtságom vetetlen ágynak,
egyedüllétem világvárosnak – –
Valamilyen alakban itt vagy szüntelen
és én mégis folytonosan várlak,
enyém vagy, bizonygatja a kezem
és én kitartóan kételkedem, míg elfáradok – –
Mevakulok a fénytől, szomorúságom
mélyéig hatol a sugárzás: legszebb
álmom a szemedről,
elnehezít a növényi bujálkodás illata,
elaludni vágyom egy őszibarackban: tested
roppant messzeségében,
úgy járok-kelek, távol mindenkitől,
mintha egy másik időből jönnék:
helyet keresni valamelyik közeledben – –*

Karácsony

*A kistiúk beállnak játékkatonának és nyomban
háborúba mennek: az első csatát még
gyertyagyújtás előtt szeretnék lebonyolítani.
A kislányok anyukának szegődnek
és szívükben elkezdődik a szeretet;
a hajasbabák megnyugodnak, arcuk kipirosodik.
A jászol körül öreg pásztorok
kérődzik át a napisajtót,
boldog pászturnék vacsorailat-glóriásan
mivelik a csodát jó fűszeresre.
A szőnyeg sarkáról elindul a tankroham,
hurrá, a villanyvonatot találta érte,
könnyű dolga lesz a gyalogságnak.
A hajasbabákkal egy kis baj esett:
megdádázzuk és tisztába tesszük őket.
Egy valóságos ólomkatona megmerevedett
a fontos szolgálatban és eltávozásra gondol.
Ezenközben valami angyal jött le a mennyből,
érdemes bekapcsolni a tévét,
hátha mutatja a hiradó.*

S Z Á M L Á S Z L Ó

Szentmihályi út

*Fü verte föl a buszmegállót
Éj verte föl az akkori arcokat
Nem történt közben semmi más csak
a fák elhordtak hét ruhát
s féltve őrzött didergésem
köntösét a feledés padlásán
elragcsálták a hétköznapok
Éj verte föl az arcokat
se kertek se kerítések se virágok
csak a mélységbe lyukas lábosok
tányérok maradékai üledtek
meg hóesés kavargása a télutói napban
meg mázas hazútság-cserepek
miközben egy pianinó-akkord végsőket rúgkapál még
a beton-lakó nemzedék alatt
Az ég szélén darukkal kanalazza Rákosiálvát
a huszadik század*

Madárlátta

*A dombokra gondolok
mintha a dombok
gondolnának rám
E tájon vagyok otthonos
e táj a hazám*

*A fákra is gondolok
Belesétálnak a látóhatárba
Berkekben béka bugyborog
símogat régi alkonyok
kutyaugatása*

*Anyám arca ködökben inog
Vadludaknak szór
az esti égre aranyló magot
Mozdony sikít távol
Az éj fehéren fölhasad
melegen kibukik hasából
gyerekszöke hajtonat*

*A gondolatra gondolok
mely mindent egyetlen tájba zár
Anya anyaföld századok
minden ellők ami visszafog
madárlátta kenyér
madárlátta szó
madárlátta halál*

Idő mélyvizén át

*Nincsen nálam különösebb itt
a teremtmények között
Vasas a vérem véres a vasam
édes nyállal lázat öniözök*

*Az embernél nincs lehetetlenebb
Zsebében csillagok raja
Arcán az idő mélyvizén át
ragyog kavicsos éjszaka*

Arckövekből

*Honnan jössz és hova mész
Ez a virág az a kés
Fogd egybe és kösd csokorba
mintha mind csak virág volna*

*Ez a kő és ez az arc
Ez a béke az a harc
Arckövekből építs házat
a béke csak magyarázat*

LOVÁSZ PÁL

Újszülött

*Üvegen át
láthattam csak*

*Öklömnyi fej: cézári akarat,
a kapun nyílást tört, világot tárt*

*Zsugorított istenarc: percek, napok
simitják, ékesítik,
s rálengetik a báj varázslatát*

*Az ujjak máris célt szorítanak,
lágú végükön
homályos gyöngysor, tíz apró köröm,
évmilliók harcának édesded szégyene*

*A szem bentről nyitott, ivelt körén
örök sugár szivárog,
s egyetlen csöppben csillan
az eljövendők tengere*

Vietnam

Csecsemő: „tej, álom, anya?!”

Visszhang: – – – – –

(a nincsnek nincs szava)

A felnőttek nagyok

A tenger, a tenger.

Kázmér a csíkos fotelban ült, s a nyitott ablakon bebólogató, rőtvrös színű, csónak-formára kutyorodó gesztenyefa-levelekre bámult.

A tenger.

Igen, valahol, a ráncoskérgű öreg fák, napfényt szűrt levelek mögött, valahol ott a tenger. Kék, mint a koromszürke ágak közül elővillanó ég, és végtelen, mint Kázmér lelkében a fehér vitorlák sora.

Igen. A tenger fölött mindig süt a Nap. Bronz testek, szigony, néhány perces szigorú koncentráció. Biztos döfés, napfényben szikrázva vonagló dorádó.

Esetleg egy pöttyös lepényhal.

A tenger. A nőnemű tenger. A Nagy Anyaöl. Grószmutter.

A szél behimbált az ablakon két kis zörgő levelet. Kázmér végignézett magán: szebredugott kézzel, kinyújtott lábbal ült a csíkos fotelban. Nem mozdult az ajtónyitásra sem.

Pár perces szigorú koncentráció. Biztos döfés, a szigony végén sikosan és menthetetlenül vonaglik Zellher Ignác. Kázmér bronzbarnán és diadalmasan áll, kezében a szigonnyal, a Napba néz. Vér csorog, halál és bosszú csorog a szigony nyelén.

A varrás mentén felfeslett cipő egy kicsit megmozdult. Kázmér parányit nyújtozott a fotelban, behunyta a szemét. Könnyű izgalom szárította meg a szája szélét. Söhajtott, végignyalta.

– Itt a kávéd.

Mint aki vízbe esett, hirtelen. Riadtan ült fel, hunyorgott. A koromszürke ágak, rőt csónak-levelek között fehér fény ugrált. Egy kávécsésze árny-képe volt a fix pont az orra előtt, egy kéz árny-képe, s egy árny, mozdulatlanul és csöndesen álló árny: a felesége.

– Köszönöm.

Árnyalatnyi alázat, némi öröm, teljes csüggedés. Kávé a napfényben, köszönet és hála.

A tenger?

Eltűnt, mint a fény a zöld színű mélységekben. Eltűnt a langyos tajték, eltűntek a bronz testek, szigonyok, vonagló halak.

Mi maradt?

Fehér vitorlák végtelen sora Kázmér lelkében, keserűség hajói, lassan vonulva valahonnan valahová. Koromszürke ágak mozognak, felkutyorodó gesztenyelevelek közül Zellher Ignác röhög be az ablakon.

Vér? Halál? Bosszú?

Ócska, ócska kis tehetetlenség. Üldögélés nyújtott lábbal, zsebrevágott kézzel a biedermeier fotelban, bambulás az ablakon túlra valahová. Oda, ahová a vitorlák tartanak.

Kicsoda Zellher Ignác?

Klimaxos, vörö sarcú, zsirostestű kan. Elfuserált olimposzi istenség. Nem istenség: istenség-inas. Zeusz árnyékában lohol, ha Zeusz bika, ő számár, ha Zeusz felhő, ő akkor is számár.

– Ezen már nem lehet változtatni – mondta Kázmér és visszaadta az üres csészét hangtalanul mellette álló feleségének.

– Dehogynem.

Halk, de biztos hangon jött a válasz. Kázmér csodálkozott. „Csak tudnám” gondolta, „honnan ez a félelmetes biztonságérzet. Hívó? Nem. Hát akkor honnan? Fene tudja.”

– Nem a helyzetünkről beszélek. Arról, akinek köszönhetjük. Azon nem lehet változtatni. Kialakult, kész, vége.

Kis csönd támadt. Az árny az ajtó felé távolodott. Kázmér kinyújtotta a lábát.

– Én a helyzetünkre gondoltam. Az a pasas nem érdekel. És nem üldögelni kell, mert akkor a helyzetünk sem változik. Még nincs veszve semmi, még csak az első fórumon buktunk meg . . .

Ajtócsukódás, feslett cipő-mozdulat. Kutyorodott, zörgő levelek. „Honnan ez a biztonság?” tűnődött. Behunyta a szemét. „Vissza a tengerhez” gondolta és nem nyitotta ki. De mindegy volt. A nyitott ablakon, a gesztenyefáról Zellher Ignác röhögött be, a hunyt szemhéj mögötti csodakék vízről felugró dorádóknak Zeller Ignác-fejük volt és mind röhögött.

Kicsoda is Zellher Ignác?

BOTCSINALTA DOKTOR, Osztályvezető Úr, Közvetlen Főnök Elvtárs, a jogászok koronázatlan királya. Istenségek hűséges árnyéka, sasorrú, nagytekintélyű padisah. Rosszul képzett középkáder. Anti-isten. Mindenek kerékkötője, egyszerű, kis jászol melletti csodalóny, afféle számárba oltott ökör. „Nem szeretem” mondta fejhangon és az asztali lámpa fénykarimája félbevágta vörösén zsírló fejét, gunyorosra próbált vigyorát, hiányos fogsorát és az erkölcsi magaslatot, ahonnan csak egy nyolcszáz forintos olasz pulóver feccseghet. „Nem szeretem. Ne okvetetlenkedj itt a szobában, ha a kurva hozzám jön. Nem szép dolog.” Rövid tűnődés, hogy klimaxos, ősz emberek miért szemtelenek? Miért, miért, miért?

MIÉRT?

Barom. Láttam, hogy markolta a lányt, dehát az az ő dolga volt. Én a magam dolgát intéztem – nem törődtem velük. Zellher Ignác doktor attól kezdve félt tőlem és elvágott. Már délután elvágott.

MIÉRT?

Élvezett egyet. Az első fórumon megbuktam, esélyem kevés.

Barom. Afféle számárba oltott ökör.

Esetleg egy pöttyös, potrohos lepényhal.

TE IS BÖLCSIS VAGY? NEM! IS IGAZ, FELNŐTT VAGY. A FELNÖTTEK NAGYOK. ÉN ISMEREM A FELNÖTTEKET.

Aznap délután, amikor Kázmér abba a szobába nyitott, ahol dr. Zellher Ignác és egy molett fiatal hölgy tartózkodott, összeült a Bizottság. A vállalat tíz évenként megkapta egy lakás bérlőkielölési jogát, s most éppen TÍZ ÉV volt. Az egyetlen lakásra negyvenkét jogos igénylő pályázott. Kázmér bizhatott. Gyereke volt, s egyszer, vállalati kiránduláson hideg sört szerzett az igazgatónak.

Heten voltak. Hárman Kázmért támogatták, hárman egy Gyékény nevű urat, aki reggeltől estig patakzó könnyekkel járta a folyosókat, szobákat.

Soha nem látták dolgozni. Sirt, inaszakadtáig. Allandó jelzöt is kapott: Szegény Gyékény. Később Szegény, Szerencsétlen Gyékényre magyarosított. Több dolgozónak azonnal elfutotta szemét a könny, ha Gyékény szöbakerült.

– Nem is tudtam – mondta könnyedén az egyik Bizottsági Tag estefelé Kázmérnak –, hogy nem vagy jóban Zellherrel. Ha melléd áll, megkapod a lakást. Szegény Szerencsétlen Gyékény kapta meg. Zellher azt mondta, csiszolni kell még a modorodon.

– Ki kellene nyalni a Zellherét is – mondta otthon a feleségének Kázmér kicsit részegen –, de nem nyalom.

– Tudok minderről – válaszolta felesége. – Nem kell kétségbe esni. Szólok a Józsinak, az kezelte az igazgató heregyulladását, amikor nemibeteg volt. És Józsin kívül is van egy út: Balogh. Érdeklődtem nála. A Bizottság minden tagja kölcsönkér. Balogh megígérte, hogy ha nem mi kapjuk a lakást, Gyimzónék megmondja, hogy az anyósa egy kedves, öreg hölgy, várhat még a lakásleválasztással. Imreinek üzen, hogy a hatodik emeleten nem illik bikát hizlalni. Ferdinánd bácsinak elmeséli, hogy virágcserepbe olcsóbban lehet feketeribizlit telepíteni. Szóval egyik sem kap egy fillért sem. Sikerülni fog. Eredj, feküdj le, józanodj ki holnapra. Reggel te viszed a gyereket.

ÉN ISMEREM A FELNŐTTEKET. A FELNŐTTEK NAGYOK. TE NEM VAGY BÖLCSIS. FELNŐTT VAGY.

Fene ette cipő, meg kéne varratni, de se időm, se pénzem. Ha nem is lesz kacsalábon forgó kastélyunk, ha nem lesz lakás, száz pár cipőt veszek magamnak, meg egy nyolcszáz forintos olasz pulóvert. És egy új, csillogó gyerekkocsit, fékkel, csörgővel, síppal, dobbal nádihegedűvel. Csokit is veszek a gyerekeknek. Csoda klassz a gyerekek, amikor meséltem neki ezt az egész baromságot öltöztetés közben, csak annyit mondott: blebleblebleble. Mindjárt kilépek a cipőmből. Szakadt cipő. Futás, futás, futás, rövidesen nyolc óra. Vigyázva a kocsival, csatornalefolyó, ne zötytyenjen a gyerek. Bleblebleble. Jól van, apád kicsit hülye, anyád félig székely. Bleble.

Apád egy szomorú hülye. Nem ért az egészségből semmit. Vigyázva üget veled a bölcsödébe, lerángatja rólad a ruhákat, pucéron bead és menekül, hogy ne hallgassa az üvöltésedet. Beállítanak a kiságyba, kapsz egy műanyag vacakot, amit rögtön kidobsz a földre és magadra maradsz. Edződsz. Magadra maradsz tizhónaposan, apád hagy magadra, apádat meg a Zellher doktor urak. Zebra, forgalom, na, most lehet. Jól van, kis Bleble, négykor jövök ám érted. Most pedig hazamegyek, leülök a csikos fotelba és kinézek az ablakon. Hű, sokan vannak. Itt a háromgyerekes is. Olyan lassú, mint a csiga. Gyere, kis Bleble, hoppá, itt a mackód is, mész a gyárba.

– Ti mind a ketten bölcsisek vagytok?

Kázmér meglepetten bámult egy kis kékszemű gyerekre. Zebre dugott kézzel, nyújtott lábbal ült a széken szemközt, érdeklődő arcot vágott.

Beszélgessünk?

– Igen – bólogatott Kázmér –, mi mind a ketten.

– Te is bölcsis vagy?

– Persze. Csak én már nagycsoportos. Szóval tipegő, tudod?

– Nem is igaz. Te felnőtt vagy.

Kázmér elhülve nézett a gyerekre. Belül elrémült. „Nem tudok már játszani vajon?”

– Hát ezt honnan veszed?

Igyekezett könnyed lenni. „Infantilis vagyok” gondolta hirtelen és majdnem dühbe gurult.

– A felnőttek nagyok.

– Nem mindegyik – mondta Kázmér.

– Te is nagy vagy – mutatott rá a gyerek ujjal –, látom. Te nem vagy bölcsis. Felnőtt vagy.

– Biztosan?

A gyerek bólogatott.

– Ismerem már őket.

– Igen? – kérdezte megeléankülve Kázmér. – Egyszer majd meséld el nekem is, hogy milyenek. Jó?

– Jó – mondta a gyerek.

MIND A KETTEN? NEM IS IGAZ. TE FELNŐTT VAGY.

A szél behimbált az ablakon két kis zörgő levelet. Kázmér zsebre dugott kézzel, nyújtott lábbal ült a csikos fotelban, s a nyitott ablakon bebólogató, rőt színű, összekutyorodott gesztenyefa-levelekre bámult.

A tenger, a tenger.

Ott, a fák mögött, valahol ott a tenger. A NAGY ANYAÖL. NAGYANYA ÖL. Grandmother's killing. A grószmutti gyilkol. Ázalékok csapódnak a szirtekhez, felporladnak a fehér tajtékbán. Kázmér bronz testén csillog a sósvíz, zöld szeme jóságosan tekint valahová a messzeségbe, eltűnő fehér vitorlák lassú vonulása után. Szigony.

A tenger.

Ázalékok csapódnak a szirthoz, amelyen Kázmér áll, mint Tarzan, mint Dzsamila szerelme, mint Okkersárga Ábrahám. Kázmér ázalékokra vadászik, szigonnyal. Az ázalékok a sziklához vágódnak, szertehullnak. Laziczay, Gyimző, Imrei, Strasszer, az öreg Ferdinánd. Kázmér most koncentrálnak.

Hosszú, szigorú koncentráció. Bronz inak feszülnek, bronz ídegeken szárguld a halált hozó parancs. Biztos döfés. Napfény, zöld szem, szirt, porladó tajték. Bronz Kázmér, zsebre dugott kéz, csikos fotel, csónak-formára kutyorodó gesztenyefa-levelek.

A szigony végén sikosan és menthetetlenül vonaglik dr. Zellher Ignác osztályvezető.

Diadal, diadal, diadal!

Vér csorog, halál és bosszú csorog a szigony nyelén.

VÉR? HALÁL? BOSSZÚ?

Fenéket. Ócska kis lepényhal.

– Itt a kávé.

El tajték, el bronz, el szigony, el dorádó. Tajtékszín vitorlák vonulnak alázzal Kázmér lelkében. A kávécsésze szélére Zellher Ignác könyököl. Arca vörös, mutatóujját felemeli és intőn szól: „Csiszolni kéne a modorodon.”

– Köszönöm.

Fekete fix pontok. Kázmér felült, csüggedten szürcsölt egyet. Árny-kávé, árny-kéz, árny-magabiztosság. Zellher egy barom. Ez a fix pont, ahonnan sarkaiból ki lehet mozdítani a világot.

– Ezen már nem lehet változtatni.

– Dehogyanisnem.

„Ez csak hit lehet. Nagy Magyar Hit.”

– Nem a helyzetünkről beszélek. Arról, akinek köszönhetjük. Azon nem lehet változtatni. Kialakult, kész, vége.

Kázmér felesége vállat vont. Kis csönd. Az ajtóból szólt vissza.

– Én a helyzetünkre gondoltam. Az a pasas nem érdekel. És nem üldögnem kell, mert akkor a helyzetünk sem változik. Még nincs veszve semmi, még csak az első fórumon buktunk meg. Józsi felhívta még reggel az igazgatót, aki a fülem hallatára ígerte meg a lakást. Balogh bácsi pedig másfél óra múlva vár. Majd meglátjuk.

Ajtócsukódás. A feslett cipő megmozdult. Gesztenyevörös levelek. „Istentelenül magabiztos”, gondolta Kázmér, „úgy látszik, még soha nem félt. Inakt.” Aztán gyorsan hozzátette magában: „Gyerünk a tengerhez.” Behunyta a szemét és Zellher Ignácot látta. Mindegy volt. Halak ugráltak, Zellher Ignácfejú halak, és röhögtek.

Ki az a Zellher?

Klimaxos padisah, zsiros, elfuserált barom, számár, barom, barom, barom.
Na, jó.

NEM IS IGAZ, FELNÖTT VAGY. A FELNÖTTEK NAGYOK. ÉN ISMEREM ŐKET.

Gyere csak, kis Bleble, bebújunk ebbe a zippzáros micsodába. Sétálunk is egyet, bemegyünk a boltba, kapsz egy tehéncsokit, papa meg egy üveg sört. Mégis lesz lakásunk, kis Bleble, parkett, és minden. Zellher majd néz, amikor megtudja, én meg a fülébe súgom; hogy nem a modoromat csiszolom, hanem a felfeslett cipőmet az ő gyönyörű CORATRON nadrágjában ott hátul, jó sokszor. Bizony, kis Bleble, nem lesz apád dolga könnyű, örökös ellenséget szerez magának a fődoktorúrban. De nem baj, kis Bleble. Ide dugd a kezéd, így ni. Jó. Cipőcskéd? Hol a cipőke? Itt ni. Az istenit, kioperáltad belőle a madzagot. Egye fene, a kocsiban így is jó.

Kapsz ám egy szép új babakocsit, fényes lesz és fék is lesz rajta. A papa kap egy szép új cipőt, ami nincs elszakadva, egy CORATRON nadrágot meg egy nyolcszáz forintos olasz pulóvert. A mama hermelin palástot, meg egy vadonatúj, nem is lukas harisnyanadrágot. Zellher meg kap egy jól szabott, svej-folt kis gutaütést, a Zellher osztályvezető úr. Reméljük, kis Bleble, el is viszi valami ronda szövödmény, úgy bizony. Egy egészen kis koszorú a koporsóra, maszlagos nadragulyából fonott, egy egészen rövidke kis szalag egy egészen szűkszavú felirat: NA VÉGRE!

Balogh bácsi fel volt dülva, kis Bleble, és felhívta mind a hatot. Zellhert nem. Borzasztó készségesek voltak, amit apád igen furcsának talált. De most már el van intézve a dolog. Menjünk, kis Bleble. Blebleble.

Zutty. Vigyázat, kilépsz a cipődből, Kázmér. Iszkolj át a zebrán, most nincs akkora forgalom, majd egy óra múlva. Meg reggel, akkor kell vigyázni a sok hülyére a volán mögött.

És autónk is lesz egyszer, kis Bleble. A Zellher halála után. Akkor a papa előléphet. Az ám!

Hopp. Ez valakinek a cipellője volt. Elmerültem . . .

– Bocsánat.

Úristen!

Ezt a nőt markolta a szobában az a barom. Ezt a molett kis nőt itt.

– Kezét csókolom.

Könnyednek lenni, elegánsnak.

– Jónapot, Kazika.

Hehe. Kazika. Mit szólsz ehhez, kisöreg? Így hívja a néni a papádat.

– Blebleblebleble.

– Juj de aranyos kis gyerek, Kazika.

– Azt mondja, hogy a papa találkozni akar magával.

Kázmér szeme kifejezéstelen volt. Hirtelen jött az ötlet, meg a könnyű kis veríték, ami ellepte.

– Miért?

Kázmér nem felelt. Igyekezett úgy nézni, hogy abból minden derüljön ki. Sikerült. A nő egy kicsit elvörösödött. „Ha most nem vág pofon”, gondolta Kázmér, „jó vagyok”.

– Kis rámenős – mondta a nő. – Hívjon fel. Huszonhét-kilencszázhetvennégy. Rajki Máriát keresse.

– Már holnap – mondta Kázmér és borzasztó vidám lett.

– Mohó is?

– Majd meglátja. Kézcsók.

Na Zellher, megpattintom a szép kövér lányodat!

TE IS? NEM IS IGAZ. TE FELNŐTT VAGY.
TI MIND A KETTEN BÖLCSISEK VAGYTOK?

A tenger, a tenger.

Sötét van, az ablakok csukva. Kázmér ébren, nyitott szemmel álmodik. Valahol, a ráncos kérgű, öreg fák mögött, valahol ott a tenger. Süt a Nap. Minden szép, színes. Kázmér boldog. Bronz teste egy szirten fénylik, zöld szeme jószágosan tekint a messzeségbe.

Fehér vitorlák vonulnak Kázmér lelkében. Hajók. Keserűség hajói? Nem, nem. Éber szemmel álmodik tengerről, halakról, egy szép, radiátoros lakásról, fényes babakocsiról, új cipőről, Zellher temetéséről.

Hol a szigony?

Sehol.

Hol a dorádó? A lepényhal?

Sötét van és csend. „Ismerem már őket”, hallja magában Kázmér és egy molett nőre gondol.

– Alszol?

– Nem.

– Úgy néz ki, hogy nyertünk.

Igen. Nyertünk. „A felnőttek nagyok” szól egy hang Kázmérban.

– Nem nagyok – morogja a sötétbe.

– Mit mondasz?

– Semmi. Nyertesek vagy vesztesek.

Csönd van és sötét. Kázmér a szirten két részre osztja a világot. „Mi nyertünk” ízlelgeti magában. „Nyertünk, mert ismerjük a Józsit, aki kezelte és ismerjük a Balogh bácsit, aki...”

És ki vesztett?

Gyékény. Szegény Szerencsétlen Gyékény.

– Alszol?

– Nem.

– Gyékény nem kap lakást.

– Szegény.

Kázmér nyitott szeme fényt lát. A csöndbe disszonáns hangok vegyülnek. Káprázat? Nem.

Félelem vegyül a sötétbe. Ellepi a tengert, meggyorsítja a hajókat.

GYÉKÉNY VAJON KIT ISMER?

Mint aki vízbe esett, úgy merült az álomba. Kázmér, megtört, bronztestű felnőtt, keserű és csúf küzdelemmel, izzadtan aludt el.

Szigonyok végén vonagló piros lepényhalakról álmódott.

Ez a sárkány öli meg mindnyájukat

Nem szerették egymást a feleségével. Gondolható. Ő megrögződött a kutatásaiban, az asszony meg aktív akart maradni, beleszólni, tenni, lenni. Nem lehetett. Őt ismerte az ország, a tudományos világ, az asszony szép volt ugyan, de ez nem műfaj. És gondolkodni akart. Ezt így együtt nem lehet. De hogy ennyire elfajuljon valami, azt nem hitték volna.

Doll tehát egy kis szobába szorult a házban, fönn az emeleten, kőpadlós, háromszor-hármasba. Onnan nézett le a szép hegyre, a lefutó utcákra. Olajkályhával fűtött, látta a férjéhez begördülő nagy fekete autókat, méltóságtelesen léptek ki belőlük fekete urak, tétova idős bácsik, világhírességek, akiket a masszív, jóarcú sofőrök vezettek a bejárat fehér kerítéséhez. Mindig arra gondolt – a tudósok maflák, esetlenek, nyűgösek, vagy linkek. Kevés link volt. Egy igen, aki őt is le akarta fektetni – futólag, könnyedén, ahogy egy lepkét ejt el az ember. Bosszantotta, hogy nem szerelem kell ide, test. Nyakához nyúlt, érezte saját bőre sima melegét, hajának fölfutó pihéit. Orvostudós volt az a férfi, nagymagas szürke hajjal, jókiállású test, mindig szürke ruha. Gyors mozgás. A férje csak hümmögött, föltette a szemüvegét és elfordult.

Tizenegy éve élt ebben a kis szobában Doll. A férje óriási terme az emelet másik részén volt, abban dolgozott. Tizenkétezer kötet, kópiák, nyomatok, fotók, ásványok; néhány vándorlási emlék. Mikor fölfedezte a kétszázötvenmillió éves nyomot, egycsapásra világhírű lett. Kollégái fúrták, persze, de az állat kimutathatóan megvolt, rekonstruálhatóan, egyeztethetően a többi *saurussal*. A szoba egyik falát ennek az állatnak az ihletes vázlata fedte, óriási volt. Mint egy költői rajz, csontok és összekötő inak rendszere – az alatt volt a férfi fekhelye –, már rég nem járt be hozzá, de ha reggel elment, a takarító nő nyitva hagyta az ajtót, látta, meggyúrt ágynemű, egy fetrengő test nyoma volt ott is, csak éppen negyvennyolc évesen. A heverő mellett nem volt semmi, még egy kis éjjeliszekrény sem, a nagy rajz oldalában elszíneződött kis terület jelezte férje fejének a foltját. Mintha a nagy rajzhoz bújt volna éjszaka. Ekkor megsajnálta, de közelkerülni már soha nem lehetett. Semmi emberi nem volt ezen a területen – még egy cigarettacsikk sem.

– Anya, mért nézel ki mindig az ablakon? – tizenhatéves volt a fiuk, hirtelenszőke, tágszemű. Ilyen lehetett ő is valamikor.

– Hova nézzek?

– Ne panaszkodj. Azt úgy nem bírom. – Nevetett a fiú. Lehalkította a hangját. – Különben is itt van egy haverom meg a menyasszonya, bejöhettek? Tudod, nálam nincs még befűtve, meg te úgy érted, amit mondunk.

– Persze, gyertek. Apád dolgozik, azért ne hancúrozzunk.

– Mindig ilyen csöndben éltetek? Amikor nem volt a nagy prof, akkor is?

– Pont most kérdezed ezt? Hozd a barátaidat.

– Már rég akartam kérdezni. Amikor még nem volt a nagy Samu. A Fel-fedező. A srácok imádják, akiket tanít, tudod, nem?

– Aki idegen, azt szeretjük.

– Hogy érted ezt?

– Á, hagyjuk.

– Éjjel is dolgozik? Hogy sose vagytok együtt?

– Ne butáskodj, Kissamu.

– Hasonlítok rá?

– Hívd a gyerekeket.

– Velem se nagyon beszél, nyugodj meg.

– Szeret téged, az a fontos. Megvan mindened.

– De ti miért nem vagytok jóban?

– Nézd... én is akartam valamit. Talán beleszólni, talán csak inspirálni, lendíteni. Vagy csinálni a magam dolgát...

– Mit?

– Nem tudom. – A kis hó berajzolta a dombok szegélyét, a kerítések kőpadkáit, a bokrok tövét. Távolabb autó kanyargott és fröcskölt. – Beültem hozzá... és akkor éreztem a vállamon, hogy nem szeret. A vállam egy pontján, mintha csak egy kis nyomás lenne. A szoba tele volt gondolatokkal, nem zavartam, háttal ültem neki egy nagy fotelban, de a gondolatok nem összeálltak – szétszaladtak. Ettől lett talán dühös. Eleinte kedvesen mondta – drágám, nem tudok gondolkozni. Nem áll össze bennem semmi. Olyan erősen jelen vagy.

– Talán nagyon is szeretett.

– Á, csudákat. Azt megérzi az ember. Segíteni akartam neki. Nevetséges, de én is tudok sokmindent, fordítottam volna neki. Amikor éjszakáról-éjszákára kinzó következtetéseit végezte a paulo-saurusról, úgy éreztem, nem jó úton jár. Belebeszéltem szóval, csöndesen, igazgattam a magam női logikájával – akkor kidobott. Nem tárgyalt többé velem. Meg túl sokat is beszéltem talán – könnyes szemét elfordította. – Most már én is gyűlölöm.

– Hogy mondhatsz ilyet – a fiú átfogta Dollt. – Ő olyan...

– Milyen? Te se tudsz mit mondani rá. Hatéves se voltál. Eltelt több mint tíz év. Na, ne vacakoljunk. Hol vannak azok a gyerekek? Majd csinálók nekik néhány szendvicset.

A fiú lement az ifjú párért. Jöttek föl a lépcsőn. A fiú szakállas, szép-arcú, karját lassan lendítette járás közben, a lány apró, arca meg napragyogású, hát szóval, szép.

– Madaras Sándor.

– Gyertek.

– Na, anya, itt leszünk egy kicsit, jó?

– Persze, üljetek le. Hozok valami ennivalót. Feketét isztok?

– Köszönjük.

Kissamu, és Madarasék álltak a szobában.

– Mért van itt ilyen csend? Mintha meghalt volna valaki. – Vali magához szorította a kezét.

– Nem. Nem halt meg senki. Csak apám dolgozik.

– Ilyen kiméretlen csöndben?

Kissamu nevetett. Elmutatott a nagyszoba felé.

– Arra. Csak az ósétlettel foglalkozik. Tudjátok.

– Mi lett azzal az új feltételezéssel, amit Badarcson talált?

– Nem emberi nyom. Ő azt mondja, átmenet. Senki nem hiszi. A cson-
tok hosszabbak sokkal, mint a mieink, s a szemgödörből megvan egy centi.
Azt mondja, volt előttünk emberszerű, csak kiesett az ütemből. Ő mondja
– nevet.

– Ő csak tudja, nem? – Sándor kedvesen kacsintott Kissamura.

– Nem hiszik neki. Őszintén, én se nagyon. Ezek a tudósok nagyobb
fantaszták, mint a költők. – Lehalkította a hangját. – Balfácánok. Na, nem
apámra értem. Hogy már valami kultúrát talált mellette. Kőidomokat. Én
nem tudom.

– S ezek nagyobbak lettek volna? – Sándor leült a heverőre, Vali az utat
nézte. – Rágyújthatunk itt, te?

– Persze. Igen, nagyobbak. De – azt mondja az öregem, hogy nem vol-
tak játékosak.

Vali megfordult. Fölnevetett. Kezével belekapaszkodott a függönybe.

– Mik nem voltak?

– Szóval, hogy a játék. A játékoság... Nem értitek?

– És ezt pont ő mondja?

– Én csak egyszer láttam – Vali még mindig szétnyíltan mosolygott –,
de úgy féltém tőle.

– Mért, Ő is ember... – Kissamu is rágyújtott. – Szóval, azt tartja az
öreg, hogy az embert nemcsak az a próbálkozás hozta létre, hogy csinált vala-
mit, tervezett... értitek... hanem, hogy játszott. Játékos volt, helyesebben,
valahogy így mondja. Ritkán beszél nekem. Szóval, a majmok. Hogy ez olyan
biológiai balansz...

– Micsoda?

– Szóval ilyen egyensúly, billenés. Hogy a célszerű mozgás és a játékos
mozgás... Mit tudom én. Majd megírja.

– De, hogy van?

– Nem tudom. Hogy a majmok szellemesek, azt mondja. Van valami kis
motor bennük, mint egy bohócban – és ez a kedély... á, hülyeség. Csak ő jól
mondja. „Élvezik magukat” – szokta mondani. Ez valami önkifejtés, vagy ön-
játék. Ő zseniálisnak tartja a majmokat. Azt mondja, nem lehet ezt intelli-
gencia-méréssel lemérni, próbákkal ellenőrizni. Kedélyesek, úgy intelligensek.
Hagyjatok a fenébe. Összevissza beszéltek.

– Ha nem akarsz... – Vali leült a piros kis székre, nézte, merre van
a nagyszoba.

– Elszomorodtatok? – kérdezte Doll.

– Á. Szép ez a ház. – Vali segített az ételrakodásban, leültek, ettek, feke-
téztek, füstöltek.

– Anya, lemegyünk akkor Madarasékhoz Csánkra. Jó?

– Persze. Mit csináltok ott?

Sándor válaszolt.

– Van egy mélyfekvésű barlang, már sokan bejárták, oda lemegyünk.
Valahol megszünk a faluban. Nagybátyáméknál nem lehet. Náluk sajnos
nincs hely, de ott valahol...

– Milyen barlang az?

– Le kell ereszkedni egy szűk csövön, vájaton vagy harminc métert, és
akkor kiszélesedik nagygyá. Oda leérünk és... elszívunk egy cigarettát.

Doll nevetett. A kis szoba megtelt. Ültek, mint négy kis utazó. Kissamu
italért is lement, Vodkát hoztak. Halkan voltak, bezárva egy szobába, Doll

úgy érezte, mintha a szívét facsarnák. Hát mért nem élhetett volna még? Huszonkilenc éves kora óta ebben a kőpadlós kis szobában van elzárva. Elmenni nem mer. Nem akar. Nem tud. Arca olyan szép volt most is, mint egy madonnáé. Sima fekete haja bekeretezte az arcát, ikonossá tette. Ökölbe szorította a kezét, hogy ne fájjon. Eszébe jutott az egyik reggel nyitva hagyott ajtó, a nagy saurus rajza a falon, férje fejének nyoma a vázlat aljában. Talán oda dől. Ez a saurus öli meg mindnyájukat. Kissamu se tud mihez kezdeni apja nélkül, hiába imádja ő, ez a saurus emészti el őket, mint egy igazi sárkány, az meg a fejét hajtja rettenetes nagy ölébe. Borzalmas, ha belegondol. Az urában csak a menekülés van. Semmi kedély, jókedv. Belefűrődik már álmában a falba, a saurusba, csak ne kelljen tudni róla, róluk, az egészlől.

Sándor beszélt, halkán, a félhomályos szobában. Elmondta, hogy nem akar semmi sem lenni, nem is lesz. Nem találja meg a formát, úgysem találja meg a formát. Olyan színdarabot szeretne csinálni. Nem tudja milyet, majd adódik. Ő eljátszaná, ők szerepelnének benne, mindenesetre, Vali is. Egyszerű díszleteket csinálna, fát, fűvet, alig valamit. Nem tudja, miről szólna a darab. Játszanának. Ő meztelen volna, csak egy kis ágyékkötővel, beszélne, mozogna. Tudná ő, mit kellene játszani. Csak ketten játszanák. A másik Isten lenne. Istent Vali alakítaná teljesen meztelenül, arannyal befestve, simán, nagy fehér szakállal. Nevettek. Kissamu gitározni akart. Doll nem engedte, apja miatt. Besötétedett.

- Máskor is gyertek el.
- Á. Nem akarunk zavarni.
- Nem zavartok. Persze, kicsi a szoba, de . . .
- Olyan csend is van.
- Ha nem akartok . . .
- Dehogynem. Nekünk nagyon jó. Az Ugocsa-mozi halljában szoktunk üldögélni, mert ott magunk vagyunk.
- Gyertek.
- Jövünk.

*

Samu egyszerűen halt meg. Szívroham. Doll bement, a takarítónő szólt, tessék jönni, meghalt az úr. Nézte Samut, a világhírest, az elesettet. Haja félrefordult. Doll nem sírt, nem tudott. Nem szerette ezt az embert. Még jó, hogy Kissamu lement Csánkra. Persze, valahogy értesíteni kell. Ez az ember tartotta őt bezárva. Meg ez az állat. Nézte a saurus vázlatát, az egyes csontok mellett lelőhelyek, felfedező neve, két helyen pirossal „Samu”. A szoba: könyv és két szőnyeg. Háta mögött a takarítónő szipogott.

- Most meghalt – mondta sírva.
- Meg. Erzsi, értesítse az orvost, az Akadémiát, nincs erőm. Nem haragszik? Ne zavarjanak.

Fölcsuklott az öreg hang.

Doll visszahúzódott.

Bement a kis szobába, nézte lenni az utat. Jött az orvos, sietve. Elment. Szomszédok, még gyerekek is. A lépcsőfordulóból fölhallatszoit egy-egy töredék. „A tizes hírekben bementa a rádió . . .”, „Az Akadémia . . .”. Doll a homlokát szorította. „Csak könyv. Milyen állat ez? . . .” Kissamut kellene valahogy értesíteni. De nem is tudja, hol lakik. Holnapután kéne hazajönnie. Talán várjon addig? Madarasékhoz táviratozzon? Az jó. De mit? „Azonnal gyere . . . jöjjön, az apja . . . beteg . . . beteg . . . Sürgősen jöjjön, elintézni-

való . . . elintéznivaló . . . elintéznivaló . . . elintézni." De hát ő is hiába vonul el, így még rosszabb. Besötétedett. Mennyi idő eltelt, hogy Samu, a nagy Samu nincs a világon. Nincs az ő szívében. Nincs sehol.

Legalább a telefont be kellene ide hoznia. Kiment, a szoba üres volt. Kábultan lépett, úgy látszik, sokat aludt is, észre se vette. Persze, az altató. A telefon, mint egy fekete állat, megszólalt a sarokban. Végigment a nagy szobán Doll.

Éles női hang szól bele.

– Halló, kivel beszélek?

– Én kivel beszélek?

– A címet akarom tudni. Az Akadémiáról. Samai lakás? A cím kellene. Én csak most jöttem. Mi a cím?

– Kérem, ki beszél?

– A pontos cím kellene. Így is elkéstem. De csak most jutottam hozzá, utcáról beszélek. Csak a telefonszámot tudom. A cím kellene. Nem Samai lakás? A címet . . . Részvétáviratot kell földadnom a professzorok nevében. Nem találok sehol a címet . . .

Doll letette.

Állt még egy darabig a szobában.

Most az övé minden.

Üresen, kifosztottan a nagy szoba. Persze, védett anyag. Kutatási naplók, vándorlások leírása, fajták rajza . . . Majd elvisznek mindent. Csak a ház marad, a szép ház, egyedül, belakhatatlanul. Hogy fáj a feje. Kissamuért kellene táviratozni. Kissamu a legfontosabb . . . Holnapután úgyis hazajön, addig nem temetik. Ez egy ház.

*

Kissamu leereszkedett. Körülfogta a fal. Nedves fal. A kötélbe kapaszkodott egyik kezével, másikkal a falba. Lassan. Hallotta saját lihegését, fújtató tüdejét, leheletével összekeveredett. Fogás. Új fogás. Lábbal támaszték. Két kézzel fogta a kötelet. Láb lejjebb. Ereszkedni. Még. Nemsokára.

Lenn ott voltak már a fiúk.

A barlang kiszélesedett, távolról világosság szűrődött, lámpák égtek. Mint egy várterem.

– Na, te vagy az utolsó. Gyere, szívjuk el a cigarettát.

Leültek, négy fiú, két lány, törökülésbe.

– Várj. Hadd fújja ki magát.

– Igaz.

– Nem vagyok fáradt.

– Akkor is.

Vártak.

Aztán meggyújtották a cigarettákat, egyik a másiknak adott tüzet. Füstöltek. Mosolyogtak. A cigaretták után körülnéztek, tapogatóztak mindenfelé.

– Milyen régi lehet?

– Az Öreget kéne megkérdezni. – Nevettek.

– Nem is olyan öreg – mondta Madaras. – Csak tud. Az teszi.

Kissamu azt mondta:

– A diákok szeretik. Kérdezzétek meg.

– Víz vájta ki ezt ilyen furcsán, vagy hogy van ez?

– Persze, hogy víz. Meg hő.

– Te, jönnek? Halljátok?

– Halljuk. Biztos, a másik bejárat felől.

Léptek hallatszóttak. Egyre közelebb jöttek. Mintha egy hadsereg érkezne, egyenletesen, félelmetesen. Fölbukkantak az első fejek. „Kik vagytok?” „És ti?” Összeölelkeztek. Ledobták a batyuikat.

– Gyertek, üljetek le nálunk.

– Régóta jöttök?

– Két órája.

– Olyan nagy ez a barlang?

– Úgy látszik.

– Csánkról?

– Á, Dobaj felől. A hegy alól. Ahol az erdősáv megtörik, van egy be-nyiló. Kicsi, alig látni.

– De jó, hogy találkoztunk.

Az újonnan jöttek ennivalót vettek elő, szalonnát, kenyeret, volt egy hagyma, sajtok ezüstben. Mustár. Rágtak és mosolyogtak, csendesen ültek. Nézték egymás arcát. Kissamu fölállt, töltött a kevés vízből.

– Más nincs? – Az egyik lány fölnézett Kissamura.

– Majd a faluban keresünk valamit.

Az egyik fiú Kissamuhoz fordult.

– Te, miben halt meg az apád?

– Ne hülyülj. Semmiben.

– Nem tudod? Bemondta a rádió.

– Nem a te apád volt? Lehet . . .

– Az Akadémia temeti holnap délután.

Kissamu rosszul lett. Elfehéredett, eldőlt. Alig tudták felfogni.

– Mért hülyéskedsz?

– Én? Hát én is meg voltam döbbenve, hogy itt ül, vagy nem érdeklí . . .

Vinni kellett. A szűk vájaton nem lehetett fölhúzni. Indultak. Mint egy halottas menet. Elöl imbolygó lámpás. Lassan. A falon kirajzolódtak az árnyékok. Madaras fogta Kissamu vállát, fejét. Siettek, lihegtek. A barlangban kis kövek voltak, oldalt, a falak mentén, meg lisztfinom por. Az imbolygó fényben látszóttak a nyomok.

*

Madarasék hozták fel Kissamut Pestre. Mindenki feljött, úgysem voltak még fönn. Két fiatal, két öreg. Fekete, városi ruhában voltak a férfiak, az asszonyokon sem látszott semmi vidékies. Fanninak finoman felsőkontyba volt fésülve a haja, az idősebbnek simán le. Fekete ruha – ők is gyászoltak.

Doll már várta őket. Szorongatta a fiát. „Hol van?” – „Nem tudom.” Udvariaskodtak Madarasékkal, azok csak bejöttek. Nem mentek át a nagy szobába, hogy védett, meg nem is mertek ott mit kezdeni. Ültek, szűken, a kicsi kőpadlóban. Doll hozott inni, enni, Kissamu kábultan ült.

– Nem akartuk, hogy valami baja legyen, elkisértük – mondta az öregebbik férfi.

– Nagyon jól tették, köszönöm.

– Elengedte magát.

– Hát . . .

Alig értek el. Mintha egy szűk kápolnában ülnének, szorosan egymás mellett. Kissamu nem tudta rendezni a gondolatait. Átment a nagyszobába, ledobta magát a díványra, hassal ráfeküdt. Sirt. Megállíthatatlanul. Olyan érzése volt, mintha fojtogatnák. A tüdejében érezte az apját, kegyetlenül. „Csak

fájni tudsz?”, ilyen hülyeségek járnak az eszében. Megfordult, hogy a falnak legyen. A szeme égett. Megint följött az egész, csipő-égő a tüdőből, torokba, maró sóként, lenyelhetetlenül. Mintha a bordái is szétolvadnának. Feszülnek, kinyilik az egész test. Úgy érezte, apja befészkelte magát felsőtestébe és azt feszegeti. Kigyózó vékony tűszál szaladt végig a karján. Aztán egyenletesen lélegzett, elszunnyadhatott. Mintha tejjel öntötték volna le. Szája szép volt, ahogy oldalra nyílt.

Saját nyögésére ébredt. Apját látta maga előtt kicsit hajlottan, de elegánsan, egy kis kék füzetet nyújtott át neki, de ő nem érte el. „Na, vedd már el” – valami ilyet mondhatott. Az ősz, finom haját egész közelről látta, az arcot messziről. Némán beszélt, de ő értette. „Nem bántlak.” Olyan egyszerű, reális volt a kép, megint sírni kezdett. Egy apának nem lehet meghalni. Érezte, arca földuzzad, a forró könnyek orrába, szája szélére törnek, mintha apja egyenesen beleöklelt volna a mellébe szép ősz fejével. Félálomban nyüglődve sirt. De apja távol maradt és nyújtotta a kis kék füzetet. Ő nem beszéddel, de gondolatokkal kérlelte, meséljen neki valamit a saurusokról, majmokról. Apja mosolygott. Szerette volna Kissamu, ha még. Még van valami, valami minősítés, jel, értelem. Mi a rossz. Csontok jártak a fejében, meg bújöhelyek. De elmozdult az egész kép, mintha füst járta volna át, elfolyt, csak azt látta, apja nyújtja a kék füzetet.

Fölébredt. Olyan borzalmasan reálisnak tűnt, apja, a borító, mint mindig az álom jelenléte. Csend volt a házban. Elindult, hogy anyját megkeresse.

*

Madarasék a Körúton álltak. Csillogott az egész aszfalt, a neonok ugráltak rájuk, mint a fénykutyák. Eső szemeteit. Futottak a csöndes éji kocsi.

– Nem fogunk tudni aludni – mondta az öregebb.

– Menjünk valahova.

A négy vidéki ember bement a Savoyba. Mentek, mintha egy automatába tették volna őket. Ruhatar, belépő, lépcső balra. Piros bőrfotelek, székek. Diszkrét zenekar. Kevesen táncoltak. Egy világoskékruhás kurva átfonta a nyakát az idős úrnak, aki magasan, testesen szuszogott előtte. A kis nő telten mosolygott, játékosan. Nem volt számító, inkább játszott, önmagát keltette, bolondozott – ha már ez a sorsa.

– Miért jöttünk mi ide? – súgta a férjének a fiatalasszony. A férfi kicsit vállat vont. Elhelyezkedtek, a kis korláttal elkerített pódium mellé. Egy férfi, egy nő, egy nő, egy férfi. Ültek. Jött a pincér, két palack bort rendeltek. Hal-kan játszott a zenekar. A kéruhás most nem táncolt, de az arztalnál is jókedvűen himbálta magát, forgatta a fejét.

A fiatalasszony kis gyöngyöt babrált a mellén. Az idősebb hátradólt, maga elé nézett a parkettre, arra gondolt, nem igaz ez, csak ragyogás. Szemébe verődött a sok zugból világító lámpafény. Döncire gondolt, aki mindig froclizta, hogy na, most nincs itthon a férjed, bejövök. De ez csak játék, szóbeszéd.

Műsort adtak.

A négy ember nem nézte, csak néha, féloldalt. A fiatal férfi karját keresztbe fonta, néha oldalt pislantott, mintha nem érdekelné. Az asszonyok az abroszt nézték. Az öreg is olyan megbocsátóan figyelt, néha kicsit megcsóválta a fejét.

„Típa, az arab lány.”

Tökéletes formájú hidrogénszőke lány táncolt be, pikkelyesen. Fején kis

táncosnősapka volt; valahogy aranyra volt mázolva a teste, meztelen is volt, meg nem is. Arany pikkelyei megcsillantak a lámpafényben. Mindig ugyanazt a két-három figurát csinálta, de a teste arányos volt. Az egész lány csillogott.

- Mint egy hüllő – súgta oda szomszédjának az idősebb asszony.
- Ühüm. De szép hüllő.
- Ugyan, te. Azzal a nagy hasaddal.
- Inkább sárkány, nem hüllő.

Az asszony kedvesen elmosolyodott.

Aztán mereven maguk elé néztek, mint egy családi fényképen. A kis arab fehérszőke lány kigyózott, lengett, nem nagy ügyességgel. Az egyik asztalon nagy betűkkel volt nyomva az újsághír: **HOLNAP TEMETIK SAMU PROFESSZORT, AKI**

- Nincs a hónaljában semmi – mondta a fiatal asszony az urának.
- Kiborotválják. Mit gondolsz?

Szólt a zene, édesen. A kis arab lány föltette a lábát az öregebb férfi székének a szélére. Megállt egy pillanatra. Aztán tovalibbent. Az öreg elvörösödött, de csak nézte a földet. A táncosnő végighúzta a kezét a testén, pikkelyeit simogatta. Kitárta a karját aztán, mintha röpülne. Libegett, szállt. Lekuporodott és ugrált. Nagy tapsot kapott, a kis világoskékruhás nem akarta abbahagyni a tapsot. Az arab lány meghajolt, kis sapkáját levette, haja szőke-fehéren előrebukott.

A sztriptizre magas, barna lány jött be. Egyszerűen mozgott, még táncolni sem tudott. Középen volt egy oszlop, azt néha körüllépkedte. Átfogta, megölelte, mint egy falloszt. A kapcsok, zippzárak pontosan működtek. Fényes fürdőruhában volt először, azt megoldotta.

- Csak nem vetkőzik le? – kérdezte a fiatalabb asszony.
- Csinálnak ezek mindent – mondta az ura, izzadt. Nem nagyon akartak fölneézni.

- Rendes formája sincs, mit akar. Nézd, milyen lent van a feneke.
- Hagyj már engem . . .

A melltartó volt a lányon, meg a bugyi. Tésztaszínű testén elfolyt a fény. Madarasékkal szemben két öreg nagykövér ember ült, gazdagok. Mintha csak futólag lennének itt, vagy ügynökök, szakértően, de könnyedén nézték az eleven lányt. Az egyik bólogatott könnyedén, „igen”, „így kell valahogy” stb.

A lány levette az ágyékkötőt is, de alatta volt még egy ici-pici. Felhördültek a manuszok. „Nem ér.” Valami ilyesmi zúgott föl. Aztán egy túllfüggöny elé állt, mosolygott, állandóan mosolygott zavarában. Orrát két ujja közé fogta, ez volt az egyetlen erotikus mozdulata. Vonaglott még egy picit, aztán leoldotta a melltartót. Nem akart kigombolódni. Fekete kombinéja a lába elé került, azt könnyedén a zongora alá rúgta. Aztán kilengett a két mell, fehéren, puhán. A piros gömbök égtek rajta, mintha rúzzsal lett volna bekenve. Kinyújtotta a karját, összezárta, kifutott. Mellei puhán mozogtak, az ajtóban rádóbtak egy köpenyt. Taps.

Madarasék indultak.

A kis asszonyka még W. C.-re akart menni, de az idősebbik lebeszélte. „Ilyen helyen.”

A Körút villogott, esős aszfaltja ragyogott. Az idősebbik férfi ásított. Feléségének mondta.

- Ezért nem volt érdemes eljönni.
- Még megszületni sem.

Ezerkilencszáznegyvenhárom

*Télapó lettél apám.
Karácsonyfát szánkáztatsz az ablakok alatt.
Nyakadban megszólalnak a csengők,
fejed fölött az éjféli harangok.
Meggyújtod a misére menők lámpájában a gyertyát,
világítasz a földre boruló asszonyoknak,
a vattaszemöldökű pásztoroknak.
Unokádnak megmutattam az orgonát,
melybe én fújtattam a levegőt,
hogy a havasi-kürt-nagyságú sípok muzsikáljanak.
Nem törhet szét a szánkód.
Nagy madárként nem csapódhat sárba a karácsonyfa,
nem zúzhatják cafattá.
Kell a fészekpuha ünnep,
a zöld legenda,
a fenyőillatú mese:
bitangágtól kerített,
kénköszagú zaklatottságaink ellen.
Eljön a nyugtalanság temetése,
a tekete zászlók hanyatlása:
a földre boruló asszonyok,
az éjféli harangok
köszöntik Beilehemet.*

A félelem rózsái

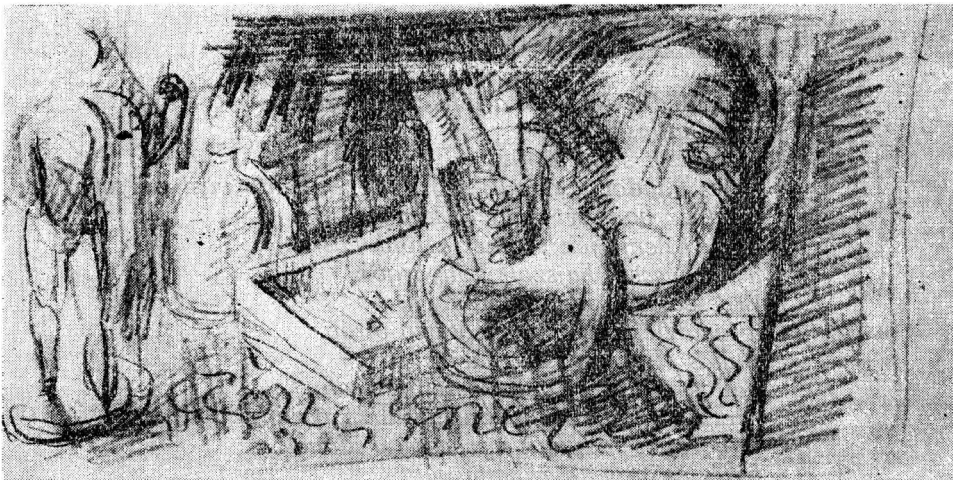
*Ha tüledbe tagytak a félelem rózsái,
nem hallasz többé;
főnti szót soha többé!
Lenti vándor, kalapálj szörnyet-hökkentő vasturulyát,
mintázz homályt-rengető kürtöt,
hogy fölemeljék fejüket a földalattiak,
a korbáccsal hajszott könyörgők.
Ércsedjék a nyugtalan ének,
a küzdelem pajzsát megtartó virág.
Bukás ellen muzsika járja,
pallost billentő, gátat emelő szírom.
Merül a Föld: Végtelen kútjában parányi vödör.
Buborékai vagyunk a fröccsenő időnek,
teher csöppjei a zuhanásnak,*

bárányai, áldozatai a kést hajító fogadalomnak,
a törvényenkívüli akaratnak.
Nem építhetünk bátyát káromkodásból, töprengésből
az erőszak keresztvesztései ellen.
Nem állhatunk kitárt mellel,
mint kártyán a szögleteskalapú vadász,
öklelő királyok, glóriás rablók elé.
Betér hozzánk a hivatlan halál.
Halljuk az üreglakók moccanását,
lándzsahegyéles nyüszítését.
Valahol, mint az apját váró gyermek,
énekelnek.
Felelnek
a megváltás harangjaival.
Dicsőség neked megtartók királya: Győzelem!
Dicsőség neked virrasztó edény: értelem!
Aldassék neved megújulást köszöntő hála,
barkával betont fegyverem!

Búcsú

Csörög a tányér, öblös rézedény.
Szomorú víz árnyék-hűvösbe csal.
Rejtőző rigók ne gyászoljatok,
ha foszlik majd a sugár-diadal.

Sárgulnak már a csúcsok Efráim
hegyén. Kóróként hullámzik a nyár.
Lovam nyergelve. Erős asszonyom
tején gőzöl a sásból font kosár.

Pergő évek

SIKEREK ÉS GONDOK

Uj utakról beszéltem az előbb, azaz minden áron menekülni akartam a nihilizmus, az öngyűlölet és egyéb depressziók hullámvölgyeiből, amelyek miatt úgy utáltam magam, hogy már magát az utálatot is utáltam. Keresés közben beleestem az evangéliumokba, a lélek, az érzés, az eszme és a tett belőlük sugárzó példátlan harmóniája úgy hatott rám, mint a csodatétel. S még diákkoromból emlékeztem, hogy ez a csoda új virágokat hajtott Assisiben. Tudtam persze, hogy nevetséges volna a „tökéletes vigasságra” törekednem, sőt nevetséges volt az is, amit megpróbáltam, mint író: ábrázolni az evangéliumi morált, hogy megragadhassam, hogy „kiábrázolhassam” magamból s ezáltal megszabaduljak némely komplexusaimtól. Megírtam egy sorozat szimbolikus értelmű, erkölcsösítő történetet, azaz legendát, hogy nevet adjak a műfajnak, mai témákról mai környezetben. A munka kellems érzésekkel járt, de korántsem elégített ki. A baj az volt, hogy egyidejűleg segítséget kerestem az aszkétikában is. Könyvtáros voltam, a püspöki gyűjteményben ott sorakozott Migne 400 kötetes patrologiája és minden, ami kellett. Lefűjtam a port a nagy misztikusok, Bonaventura, Szentviktori Hugo, Eckehart Mester, Tauler, Seuse, Ruysbroek köteteiről, de főként Nagy Szent Teréz ámulatos műveit s a könyörtelen, hidegen izzó Keresztes Szent Jánosét vettem gondjaimba. Sok pszichológiai tudományt nyertem tőlük, de föl is kavartak, olykor megrémítettek, s fölszították tehetetlen, esendő voltom érzetét, amit most már az istenhit is súlyosbított. Megismertem, amit e nagyok lelki szárazságnak, a lélek sötét éjszakájának neveznek, s amelyet hit nélkül valóban lehetetlen volna elviselni.

Sőt, mindenképp elviselhetetlen lett volna számomra, ha olyan zuhanyszerűen szakad rám, ahogy hirtelenében elmondtam. De nem fulladtam bele a misztikába, a vitalitás kitanulhatatlan hullámverése minduntalan más-más partokra sodort, a sötét éjszakából az öröm verőfényébe, a béna tétlenségből a munkát faló aktivitásba, a hűdött magányból testvéries ölekezések, asszonyi csókok közé, – vagy épp ezek voltak a természetes reakciók? Mindegy, ilyenkor úgy éreztem, új ember lett vagy lesz belőlem, megteltem életerővel, terveket szőttem és vittem végbe, célokat tűztem magam elé, s túlugrottam rajtuk, mint az erejét nem ismerő, tapasztalatlan csikó.

Aszkétikus kísérleteimről és misztikus tapasztalataimról nem számoltam be Bélának, mert nem bíztam sikerükben, csupán felbuzdult tetivágyamról és dús munkaterveimről adtam hírt. Első legendáimat még elutazása előtt megmutattam neki, most újabbakat küldtem; jeleztem, hogy a *Symposion* második kötetébe Claudelről szándékozom írni, ehhez kértem forrásműveket, tőle pedig Madách-tanulmányát ugyanebbe a kötetbe. Elmondtam egyetmást az első kötet körül támadt zürökről, s kérdeztem, hogyan áll interjúinak ügye. Ugyan-

is második párizsi útja előtt megállapodott a *Pesti Napló* szerkesztőségével, hogy egy sorozat interjút készít neves francia írókkal. Válaszul élete tán leg-hosszabb levelét írta meg, szó se lehet róla, hogy minden redőjét érintsem, csak az eredményeket és azokat a mozzanatokat idézem röviden, amiknek folytatásuk lett.

„Páris, 1925. június 30-án.

Édes Öregem!

Olyan levelet írtál, amely felzaklatta bennem egész lényemet. Azóta többször is elolvastam és mindig ugyanazt éreztem, vagy talán még fokozottabban. Belém oltottad a vágyat, kiforgatni szívemet, mint egy kesztyűt, s betölteni el-múlt idők mulasztásait...

„Örülök, hogy „úgy” dolgozol és hogy feleségeddé vedlett múzsád és monotonná vált robotod ellenére leveled minden sorából zeng az élet és munka láza. Ez, ez volt a legnagyobb örömöm. S a munka és a termelés dinamikus erejéről vallott hitedet én is teljes mértékben vallom s általában véve, mint mindig, alapjában megegyezünk, sőt lelki rázkódásaink is homogének.

[...]

„Roppant érdekes és érdekel mindaz, amit a *Symposion*ról írtál s a csetepatékról, amik fölzúdultak nyomában. Ez ti. megnyugtatót azért a groteszk tényért, hogy úgy a torkodnak ugrottam annak idején, hogy még nekem is fáj. Nem tudom, hogy mi köszönni valód volna az ügyből kifolyólag nekem is, mert hisz nem írtad meg, hogy a kritikusok farkascsortája mennyiben hasonlított az én vonításomhoz és mennyiben nem. De ez nem is fontos. Az a lényeg, hogy „tanultál” az esetből s hogy nem neheztelsz rám elszánt szókimondásomért és elveszett levelem ellenére is szent a béke egészen.

[...]

„Minden-minden nagyon érdekes volt, amit írtál, kápráztató programod, munkáid, verekedéseid, életed. Legendáidnak, tudod jól, vad és feltétel és kritika nélküli csodálója voltam mindig, kiadásukat mérhetetlenül üdvösnek tartom...

[...]

„De persze itt sok minden van még, amit magammal is tisztáznom kellene. Remekül határozta meg magadat, amikor régi énedet szintiszta impresz-szionistának vallottad, az én művészetemet pedig maradék nélkül kimerítetted a realizmus és az analízis meghatározásával. Imponáló volt szintétikus rövid-ségű leszámolásod, hogyan gyúrtad át magadat új emberré.

[...]

„Végérvényesen individualista vagyok. És ez, tudom, neked fájni fog. [Zárójelben: ti. szerepet cseréltünk, azelőtt én voltam individualista, ezidőben már a köz javáért szálltam sikra legendáimban.] De ha van üdvözülés, az is csak bizonyos és teljesen lehatárolt módon történhet, mert hisz a saját lelkem-mel egyedül vagyok és énbennem dől el a világ sora.

„Nekem rettenetesen fájna és borzasztóan szenvednék, ha vérrel és köny-nyel szerzett mostani énemről le kellene mondanom bármely diszciplína ked-véért. Hagyd meg nekem a szabadság mámorát, az önmagamba, a jóságomba vetett hitem illúzióját.”

Itt hosszas elmélkedés következik a realizmusról és az analízisről, mint őt egyedül üdvözítő módszerekről. A végén:

„Ha mindezt nem találod helyesnek, akkor csak egyet mondok még: én is ugyanazt a programot akarom, tűztem ki magamnak a jövőre, mint

amelyet te fejtettél ki. Itt aztán meg kell állnod csodálkozva hogy mint lehetséges, hogy egy realistával kevert analista ugyanazt akarhassa, mint te. Pedig egyszerű: idealista és keresztény vagyok, legfeljebb más eszközökkel. Sőt úgy érzem, hogy az én programom maga is szintézis.

„Elveket kell hirdetnünk, az élet egész ideális értékét megmutatnunk” – írod.

„Nekünk mindig valamit teremtenünk kell, amiben benne van az élet *principiuma*, s nem valamely részlete,” – írod és főleg a következőt: „Hiszek az idealizmusban és az idealizmus parancsában: hogy az élet égi eszményével kell vigasztalnunk felebarátainkat s az élet hitét és értelmét kell belecsöpögtetni a haldoklóba is.” Mindez a szívedből van kiírva. Mindez a megdöbbenésig hasonlít hozzám.

[...]

„Jelenleg egy regényen dolgozom, a címe ez: *„Ember, lel a porból!”* A címben sok az ígélet, s ezért talán meg is fogom változtatni. Eddig már 100 oldalt írtam, s amit írtam, boldoggá tett...”

„Apránkint hozzák cikkeimet... A listámat azt hiszem, megírtam múltkor, vagy ez is abban az átkozott levélben volt, amelyet eltüntettek?... Körülbelül 40 interjút csináltam a legnagyobbakkal.” (Colette, Duhamel, Valéry, Larbaud, Han Ryner, Mme Aurel, Marinetti, Unamuno stb.)

„Három hónap óta jó barátságban vagyok Mme Aurelrel, aki író és 25 könyvet írt már. Őt tartom Franciaország legokosabb írónőjének, sőt: asszonyának. Csütörtökön van a fogadónapja s akkor három szalonjában minimum 70 ember tolong, vegyesen. Minden összejövetelt egy fiatal írónak, költőnek szentelnek s egy kis szavalattal, egy kis beszámolóval szakítják meg a csevegés óriási ütemét.”

Levelezésünkben tetemes szerepet játszott könyvek kölcsönös kérése, küldözgetése ide és oda, ezek, valamint egyéb olvasmányok tüzetes megtárgyalása, velük kapcsolatos tervek és munkálatok boncolgatása. Csak azokat említtem közülük, amelyek konkrét eredményeket szültek. – Béla alábbi leveléhez megjegyzem: akkoriban idehaza és külföldön több, az enyémhez hasonló, a francia irodalmat és írókat támadó, elfogult vagy rosszul tájékozott cikk jelent meg; Gyergyai Albert a *Nyugaton Francia hadjárat* cím alatt foglalkozott velük, megbírálta és helyreigazította őket, választékos hangon persze, s kellő fölényel. Engem illető kritikájára a *Nyugat Disputa* rovatában feleltem röviden.

1925. augusztus 20-i kelettel írja Béla többek között: „Itt a Bibliothèque Nationale-ban, egy napon, észrevettem Gyergyait. Megszólítottam. Elkezdtünk beszélgetni mindenféléről s rólad is. Elmondta a levelet, amit írtál hozzá. A véleményét is a tanulmányodról, egy kissé válogatatlanabb szavakkal, de nem gorombán ismételte s akkor láttam, hogy a jelek szerint egész Nyugatosan gondolkoztam, amikor neked azokat az elkeserítő és durva hangú kritikákat írtam, ami némi felhőzetet sodort barátságunk változatlan derűjébe. E felhők, hálstennek, elmúltak. Gyergyai ideadta „Válasz”-odat. Pompás kis írás, mondhatom, nagyon szépen és meggyőzően védekezelt. Gyergyai az én dolgaimat is ismeri, de nem szólt semmit róluk, az *Izomember*-ről annyit, hogy nem tetszett neki. A megjelent riportjaim közül a *„Surrealizmus”*-t (így!) olvasta, arra azt mondta, hogy tetszett.

„Gyergyai jó fiúnak látszik, egyszer már együtt ebédeltem vele, sokat mesélt a *Nyugatról* és belső ügyekről. Rólad tisztelettel beszélt és elfogulat-

lanul, s ez igen jól esett szívemnek. Mondtam neki, hogy téged meg engem olyan gondolati múlt és régi barátság fűz egybe, mint őt és Fóthy Jánost, az *Üveghegy* c. Baudelaire-i verskötet költőjét. . . Gyergyai azt mondta, hogy legutóbbi Gellértnek írt levelében megsürgette a Barrès-tanulmányom közlését, ami, ha igaz, meghökkenítő bűbáj volna a részéről s csak megerősítene a belé helyezett szimpátiámat, amit annak idején megjelent Flaubert-tanulmányának köszönhet; egyébként e tanulmány kiépítésén búvárkodik itt a Bibliothèque-ben, s innen látom görnyedt vállát és kopasz fejét (33 éves), amint jegyzetez.”

A levél többi részében bőven értekezik tételéről, mely szerint: „A világ morális tény.” (Ez téves fogalmazás, helyesen: A világ erkölcsi parancs.) Céltalan lenne fejtegetéseit ideszönnöm, mert konklúziói nem érvényesültek munkáiban, s mert a tételt rendszeresen kidolgoztam évtizedekkel utóbb.

Következő leveléből (1925. szept. 14.): „. . . Gyergyai írt még egy érdekes dolgot is: „Egy új folyóirat-évkönyv alakul, *Szintézis* címmel, filozófiai irányú, fiatal emberek csinálják, mint a *Symposion* emberei, s talán fuzionálnak is hamarosan? mit tudna nekik adni tanulmányt? Azt hiszem, fizetni is tudnak.” – Erről te mit tudsz?” – A *Szintézis* első kötete ekkortájt jelent meg, Nagy Sándor szerkesztésében, de nem volt semmi kapcsolata a *Symposion*nal. Második kötetébe Babitsról írtam tanulmányt; Bélától nem sikerült írást beszerezni.

Közben megjöttek Claudel összes művei, mihelyt elkészültem a dolgozattal, nyomban postáztam Bélának, dedikálva. „Szíve mélyéig meghatva” köszönte meg, és szokott, lelkes, egekig magasztaló hangján elemezte, de lelkiismeretesen is. A magasztalást az ő javára írtam; szövege főként azért lett becses számomra, mert pontosan föllefte munkámban azokat a „Claudel-előtí” szubjektív mozzanatokot (világnézeti, filozófiai problémákat és fölismeréseket), melyek a tanulmány megszerkesztéséhez és a Claudel életművével kapcsolatos kérdéshalmaz megoldásához segítettek. A témáról legyen ennyi elég; a levelet terjedelme és dicsőítő hangja miatt inkább nem idézem.

[. . .]

Az energia-dagály, amelyről a nyár elején számoltam be Bélának, s amely oly lelkes visszhangot vert föl benne, ősszel tetőfokára hágott. Visszatekintve, magam előtt is resteltem a válságok és újjászületések örökös ecsetelését, a gyakoriság gyanússá teszi e szavak használatát, és megfosztja őket eredendő súlyuktól. Nem lehet minduntalan megsemmisülni és új életre kelni. S ha igen, micsoda megoldás az, mely nyomban új problémákat szül, és hinarbra ránt? A hullámhegy-hullámvölgy hasonlata se talál, mert hiányzik belőle a hevesség mozzanata, a dráma érzékeltetése. Alkati eredetű-e, ha az ember belső mozgása egy gejzíréhez hasonlít, mely lelohadása után nyomban újra feltör, akár elragadtatás löki, akár kétségbeesés, csak az előjel különböző, az intenzitás ugyanaz, s a lobogás tartama szabálytalan? És mit tegyen a szerencsétlen, ha lélekalkata gyermek korától vénsége fogytáig, századszor is, mindig újból arra ítéli, hogy higgyen a zuhanásnak: hogy most valóban meg kell semmisülnie, és a lobogásnak: hogy most végre sikerül újjászülnie magát?

A megújulás tetőfokán lobogva tollat ragadtam tehát, és egy monstruózus levélben fölvezéltem a vita nouva alapelveit és munkatervét. Mi több, egy verset is mellékeltem, melyet azóta sikerült tökéletesen kiiktatni emlékezetemből, sajnos, mert e percben kíváncsi lettem rá: ugyan mit írhattam?

Levellem tartalmát híven felújítani éppoly lehetetlen, mint válaszát érdemlegesen kivonatolni.

[...]

Az 1926-os új évet avval kezdte, hogy elszámolt a régiről, mégpedig anyagi aspektusából tekintve, ami – szabadúszó egzisztencia lévén – elsőrendű fontossággal bírt: „Igen sokat tanítok, tán sose ennyit... Ezáltal a következő Szahara állt be: 3 hónap óta nem írok és nem olvasok... E három szellemileg meddő hónap alatt 'éltem', ahogy mondani szokás, ami azt jelenti, hogy pénzemet elverdestem. Képzeld csak, nőim voltak s meghemperegtem aljas szeretkezések örömeiben. Sokat ettem, mert ilyenkor jobban kell táplálkozni, s táncoltam is... E kaoszban végeredményben jól érzem magamat, mert úgy találom, hogy nincs nagyobb boldogság, mint éhen nem halni. S noha ez teljesen fugitif filozófiai szempont, ne gondolj a hasam istenére, hanem arra a röpke öröme, hogy ez önfeledt és eltékozolt 3 hónapban nem kellett megszámolni a pénzt... Talán ez a 3 hónap volt életem ledér fiatal-sága... Egy kis Faustnak érzem magamat, minden kis Móric voltom ellenére... úgy érzem most, hogy elértem mindazt, amit akartam, egyetlen percig megvolt mindenem, most már jöhet a semmi. Magány, kisváros, falu, nyomor, házasság, tanárság, hivatal...”

Egyetlen újabb szellemi élményről számolt be: dicsérte Maritain *Három reformátor* c. könyvét, holott azok közé a katolikus írók közé tartozik, akiket vitánk során oly erélyesen megrótt. Erről megfeledkezett, s tán azt sem tudta, hogy Maritain valójában több egyszerű katolikusnál: katolizált protestáns, ez határozza meg felfogását a reformátorokról. De őrizkedtem emlékeztetni rá.

[...]

Fontosabb dolog történt velünk: 1926-tal mindketten beléptünk harmincadik esztendőnkbe. Vége szakadt a fiatalkornak, s vele a kísérletezés idejének. Ettől fogva produkálni kellett, s ha kudarc ér, csak képességeink mértékén, fogyatékoságán múlhatik, nem pedig a fölkészülés, az informálódás hiányán. Erre nézve „fellegekben az irgalom”, ahogy jeligeül lobogónkra írtam. Természetesen produkáltunk ezután is jót-rosszat vegyesen, magam az utóbbit bőven; a jelige főként azt célozta, hogy az önbírálat működjék szabatosan és tüzetesen.

A szabályt igyekszem érvényesíteni az itt következőkben is; noha írtunk tanulmányt, esszét, recenziót, megymást passim (pl. Béla novellákat, magam verseket is), s megtárgyaltuk kölcsönösen, nem fogok beszámolni róluk. Ugyancsak ebből az időből datálódik az a fölismerésem, amit e könyv első lapjain említek: egy-egy problémától vagy emléktől, illetve üldözésüktől úgy tudok megszabadulni viszonylag legkönnyebben, ha megírom. Akkor tört fel, vagy vált legalábbis tudatossá a produkcióáradat, s tart a mai napig.

Az érettkor törvénye hozta-e vagy véletlen volt, nem tudom, tény, hogy ebben az évben gyürkőztünk neki első nagyobb vállalkozásunknak. Illetve Béla befejezte említett, kritikát megbíró regényét, engem pedig pártfogóm, Thienemann Tivadar professzor megbízott újabb irodalmunk történetének összefoglalásával. De ezekről később. Közbeesett Béla párizsi tevékenységének első nagy sikere: magyar irodalmi estet rendezett Mme Aurel egyik „csütörtökjén”. Nem azért szólok róla, mert igyekeztem segítségére lenni, hanem mert feljegyzésre méltó eseménynek tartom. Már januárban jelezte, hogy készül az estre, s kért, küldjek jó Petőfi-, Arany- és Ady-fordításokat. Össze-

szedtem, amit lehetett, de silány volt az aratás. Ezért figyelmeztettem Jean de Bonnefon prózai Petőfi-fordításaira: ezeknek jó hírük járta, de szövegeit nem tudtam megszerezni. Ugyanis Bonnefon akkoriban Pesten szerepelt, a Petőfi Társaság vendégeként, s díszelőadást rendeztek tiszteletére az Akadémia nagytermében. Végigültem: csuda egy kabaré volt, mondhatom. A szecs-kafejú Császár Elemér elnökölt, a daliás Pekár Gyula tartotta az üdvözlő előadást, számos zökkenővel, a jegyzőkönyvet Sas Ede, a nagyszakállú kis gnóm vezette, a francia verseket egy úrhölgy szavalta, kit „a szép lovagja”, Szathmáry István karját nyújtva vezetgetett föl a pódiumra s le róla, két lépésnyi távon. Az óriás termetű Bonnefon külön emelvényen foglalt helyet, s minden taps után szólásra emelkedett, de Pekár leintette. Igaz: első dísz-hallgatóként József főherceg érkezett meg, rövid cercle-t tartott, s leült. Utána egy lila selyembe burkolt, roppant méretű has jelent meg az ajtóban, melyről csakhamar kitűnt, hogy Izabella főhercegnő tulajdona; ő fia, Albrecht főherceg, azaz a másik trónkövetelő képviselőjében vett részt a Petőfi-kultusz eme eseményén. Mind ő, mind József főherceg ugyanis avval az áttetsző céllal jelentek meg az ünnepélyen, hogy Bonnefon úr vigye hírül a párizsiaknak: ők magyarok, csak magyarok, a forradalmár Petőfi tiszteletéig menően, vagyis ha nekik juttatnák a magyar trónt, nem törekednének az osztrákkal párosítani. Nehéz ipar a trónkövetelés!

Lényeges, hogy Béla „remekjónak” találta Bonnefon fordításait. Az ő irodalmi estjéről legegyszerűbb lesz beszámoló levelét idéznem. Ha olvassuk, gondoljunk arra, hogy mindez egy pesti „fehérvarró” fia művelte és érte el, ki a Dob és Akácfa utca sarkáról fillér és ajánló levelek nélkül indult a világ szellemi fővárosába, óraadással, egy időben trógerolással kereste keserves garasait, de ha a magyar irodalom szolgálatáról volt szó, nem sajnálta fáradságát, sőt garasait sem. Ugyanakkor tudta, hogy idehaza nem várja elismerés, örülhet, ha kenyerét megkeresi. – Az estet március 27-én tartották; harmadnap már írt:

„Páris, 1926. március 29-én.

Édes jó öregem!

Előadásom lezajlott. Nagyon nagy sikerem volt s úgy fogok ezután visszatekinteni erre a „jeudi”-re Madame Aurelné, mint életem legszebb napjára. Úgy érzem, hogy más időben talán megközelítőleg sem lett volna oly nagy jelentősége a dolognak, hogy mostanában, amikor a pénzhamisítási botrány [az emlékezetes frankhamisítás] állandó szenzációja Párisnak, a munkások állandóan panaszkodnak, hogy mi minden megjegyzésnek s megaláztatásnak vannak kitéve a műhelyekben és gyárakban, most amikor aki magyar, szégyenli magát, és ha teheti, letagadja származását, amikor nem jó kézbe venni a francia újságokat, nehogy az ember valami újabb inzultust találjon magyarsága ellen, jaj de jó volt kiállnom mégis a perondra s teli tudóbból ordítóznom: „Nous autres Hongrois . . . !” Már nem tudok lejárni az újságírók közé, a heti összejövetelekre, mert borzasztóan untat és fáj az „ébredő” ideológia buta káplárok szájából, s hitsorsos újságíróim, alapos és gyökeres lapbefőzéseik és összeköttetések erejével, kicsavarták kezemből a tollat s oly egyedül-egyedül vagyok szem-nem-látta belső válságaimmal, jól esett, mert magamnak tartoztam vele, egymagamban harcolni magyarságomért s többet tenni érte, mint a sok szószátyár intrikus, gonosz bitang és hazátlan himpellér. Most bizonyos fáradsággal gubbasztok e levél fölött, mint aki megtette kötelességét és mégis bizonyos csendes rettegéssel néz új holnapok elé.

„Sorra veszem a dolgokat. A pénzhamisító botrány a tetőpontján állt, amikor egy szombat este, Mme Aurelnél, vacsora után, egy francia fiatalember, akit még sosem láttam ott, a következőket mondta: „Asszonyom, egy új népet fedeztem föl, egy nagyszerű népet!” Mindenki meglepve figyelt rá s a fiatalember borzasztó lelkesedéssel kezdett beszélni Magyarországról(...) Égig-földig magasztalta a magyarokat, beszélt úti impresszióiról. Temesvárott volt, mint mérnök, alkalmazásban (mint francia kiküldött) (...) „Mi nem tudjuk, asszonyom, mit műveltünk a trianoni szerződéssel!” Mondani se kell, hogy majdnem sirva fakadtam. A fiú észrevette, hogy oly különös szemeket meresztek rá s hirtelen felém fordult: „Maga, uram, talán nem szereti a magyarokat?” kérdezte (...). „Je le suis, cher monsieur!” (Én az vagyok, kedves uram!) Erre nagyot ordított örömeiben, felugrott, odaült mellém, átölelt s jobbra-balra kérdezősködött s csak azért volt boldog, hogy e véletlen helyzet folytán kétségbevonhatatlanul bebizonyította őszinte és mély magyarság-szeretetét. A fordulat ezután következett. Kérdezősködtem, ismeri-e Temesváron Bíró főmérnököt? Mi az, hogy ismeri? Hisz annak keze alatt dolgozott a gyárban. Magasztalta Bíró, hogy milyen drága ember, befogadta házába, bevezette a legjobb társaságokba (a fiú kicsit mondain), az idegenben ő volt az, aki a családi tűzhelyet pótolta. „Bíró az én nagybátyám!” mondtam büszkén. „Madame Aurel! ordít a fiú, képzelje, mi majdnem rokonok vagyunk Pogánnyal!” s elmeséli. Aztán nekem külön elmondta nagynéném, unokahúgom, unokaöcsém neveit s kiderült, hogy kicsi a világ. Elragadtatással mesélte, hogy Bíró a házában egy francia gouvernante-ot tart s Klára húgom perfektül beszél franciául és Géraldy a kedves költője. – Erre aztán erélyesen felszólította Mme Aurel, hogy ha engem már oly régóta ismer (Aurel), láthatja, hogy nem túlzott, amikor a magyarokról beszélt, engedje, hogy egy „jeudi”-t rendezzünk Magyarország ünneplésére. Aurel örömmel ragadta meg az alkalmat s kért, hogy beszéljek a magyar költészetről s három reprezentáló költőről és szerezzek be fordításokat. Ugyanakkor Crouzet is fog beszélni Magyarországról és személyes impresszióiról.”

„Philippe Crouzet annak a Crouzet-nak fia, aki azt a képes irodalomtörténetet írta, amelyikből sokat tanultunk a vizsgákra, ha még emlékszel. Az apja a legnagyobb francia latinista és az ő methodusa alapján tanulják a latint az összes francia középiskolában, sőt az egyetemen is. Egyetemi tanár. Két évvel ezelőtt főember volt a közoktatásügyi minisztériumban és keresztülvitt egy erélyes közoktatásügyi reformot. Tanfelügyelő. Philippe maga drámaíró, eddig három darabját adták, újságíró, mérnök, tagja a Jeunes Auteurs egyesületének.”

„Elmenet Aureltől, vele és egy másik koszorúzott fiatal francia költővel hármasban elmentünk a Montmartre-ra és reggel háromig egy felejthetetlen metafizikai dialógust folytattunk a hitről, Istenről s az életről... Azóta Crouzet-val gyakran voltam együtt és összebarátkoztunk. Sőt, az ő előadásához (a magyar esten) én szolgáltattam a dokumentumok túlnyomó részét.

„Elérkezett a nevezetes csütörtök. Részemről nem akartam hivatalos jelleget adni a dolognak s minthogy Adyról is beszéltem, a követség jelenlétét nem tartottam tanácsosnak. De Aurel kért, hogy legalább Gesztesit, a követségi titkárt (és a párisi sajtóiroda főnökét) hívjam meg a feleségével együtt, amit meg is tettem. Meghívtam Lenkeffy Icát [filmszínésznőt, Mannheim bankár feleségét], egypár újságírót, egypár nőt, egy-két barátomat. – A három szalon rogyásig megtelt. Újságokban hirdetve volt az előadásom.”

„Crouzet kezdte. Gyönyörűen beszélt, megnyerte a hallgatóság szívét. (Voltak vagy 100–120-an.) Aztán én. Nagyon megtapsoltak és halálos csendben figyeltek. Elsőnek Odescalchi hercegnő gratulált, lázasan, szeretettel: „Nagyon szépen beszélt... Én is magyar vagyok.” A követségi titkár kisértett utánam, meghatóttan köszönte meg, meghívott teára. Megígérte, hogy beszél rólam a követnek. – Azt elfelejtettem mondani, hogy amikor Crouzet körül zengett az ováció, palam et publice kétszer megcsókolt. Mme Aurel könnyezett a franco–hongrois barátság láttára. – Utána elszavalták a két Petőfi-verset, a Bonnefon fordításában, aztán az Arany-balladát, amit én fordítottam (Az ünneprontók: Les Profanateurs), és két Ady-fordításomat: Ének a porban és Vezeklő vigadozás zsoltára (Psaume de la Joie pénitente). Az egyiket maga Mme Aurel szavalta, és két csinos nő a többit. (Az egyik kérte saját verseim fordítását.) – Másnap Gesztesi az egész magyar követség nevében hála-köszönetet zengett levélben Aurelnek a „jeudi”-ért, dicsérte az éminent conférencier-kat s engedélyt kért tőle báró Apor látogatására. (A monoklik bevonulnak Mme Aurel szalonjába.) Engem arra kért volt Gesztesi, hogy adjam meg neki az ünnepély résuméjét, el fogja küldeni a magyar újságoknak. Ma reggel pedig a követségtől a következő levelet kaptam: „Igen tisztelt Uram, – Örömmel és elégtétellel értesültem arról, hogy a múlt csütörtökön Madame Aurel szalonjában nagyszerű előadást tartott Magyarországról, a magyar költők ismertetésével. – Felhasználom ezt az alkalmat arra, hogy Önnek a magyar irodalmat és költészetet ismertető munkálkodásáért őszinte köszönetemet kifejezzem. – Maradok őszinte nagyrabecsüléssel Korányi, m. kir. követ.

„Ha e levélben nem, de hamarosan elküldöm conférence-omat s az Aranyballada fordítását. Hasonlítsd össze az eredetivel s figyeld ritmikus tornagyakorlataimat. Szeretném elhelyezni a conférence-ot itt, talán a *Mercur de France*-ban vagy a *Monde Nouveau*-ban. Osvátnak is el fogom küldeni. – Osvátnak küldtem egy röpke könyvismertetést Jacques Maritain: *Les trois réformateurs-jéről*, s remélem, hogy rövidesen vissza fogja utasítani. Szeretném Gide-edet olvasni.” Stb.

A coférence szövegét hamarosan elküldte, de hazajövet visszakérte tőlem, mert megpróbálta felhasználni, elhelyezni valahol, persze sikertelenül. Szép, megható írás volt, sajnálom, hogy emlékezetből csak vázát idézhetem: Bevezetésül a hallgatóság elnégzését kérte, hogy „tíz percig tűrniük kell idegen akcentusát”. Majd Mme Aurelnek rőtta le a kötelező hódolat adóját: „Elsősorban Önt illeti az idegen hálája, Madame...” Ezután Magyarországról szólt, „a könnyek és az öngyilkosságok néma földjéről”. Végül a költőkről beszélt, idézve, többek közt, a *Szeptember végéig*, amely „talán a legszebb költemény, mert a szerelemről és a halálról énekel”.

Előadásához őszinte, lelkes örömmel gratuláltam, amit nem kisebb hévvel köszönt meg egy hónap múlva. Ugyanebben a levélben máris egy másik vállalkozás hírért jelentette, amelyből két magyar fordítás-antológia született. Gyergyai Albert akkoriban Párizsban élt, az ő révén kapcsolódott a dologba, s rátermettsége, tudása, nem kisebb energiája hamarosan az akció irányítójává tette. De kerek esztendőbe telt, míg az antológiák napvilágot láttak, közben regényén dolgozott, és sikerült is befejeznie.

Abban az időben engem szintén elkapott a munka frenézise, egy-két évre terjedőn, alig végeztem valamivel, le se tettem a tollat, újba fogtam, és koholtam a rövid- és hosszútávú terveket. (Amit ezekből megkímélt az idő ros-

tája, tíz év múlva adta ki egy alkalmi vállalkozó, kötetbe gyűjtve, *Elmék, eszmék* címmel.) Minderről késedelem nélkül, tüzetesen beszámoltam, ő pedig szokott ditirambikus modorában válaszolt. Gratulációmra (május 6-án): „Leírhatatlan örömet okozott megértésed és barátságod. Oly szavakat mondtál, amelyek bizonyos dolgokban a megváltást jelentették nekem... Hogy tudjam mindezt ‚kibeszélleni‘ és megköszönni azt a roppant lelki doppingot, amit adtál, amelynek hatása alatt emberfeletti tempóba haladok regényem befejezése felé... Leveleid mind elektromos ütések millióit hozzák nekem, irtó tempójú munkád, állandó eredményeid, hemzsegő terveid, ösztökéléseid, híreid, tanácsaid, tipjeid iszonyú serkentő erővel hatnak rám, mintha szöges korbáccsal hajtánál ellenállhatatlanul... Szenzációszerű lobogás ez, amely széppé teszi az életet és a barátságot és boldog, boldog, boldog vagyok, hogy soha nem helyeztem méltóbb lélekbe, mint a tied, hitemet, szeretetemet, barátságomat és ifjúságomat... S itt gyűlnek a leveleid, gyűlnek bennem a mondanivalók, s mindig ez az ostoba helyzet, hogy vagy levelet vagy a regényt kell írni s mindig a regényt választom.”

És tovább, konkrétan: „Aktuális-e még az a ‚Párisi levél‘-ügy a pécsi liberális újságnál, álnév stb., amiről a múltkor írtál? Te írsz oda? Mennyit kaphatnék egy cikkért?... Pár nap múlva újra írok, addig megjön Conrad [a kiadó] válasza a Centurio ügyben. Verseid gyönyörűek... Tanulmányodnak egy részét olvastam csak... Madách-ot átírtam. Maritaint megrendeltem. Regényen dolgozom, utolsó fejezet. – Gyergyai melegen beajánlt engem Gara Lászlóhoz, aki a párizsi Rieder-kiadó megbízásából egy magyar novella-antológiát szerkeszt... Odaadtam Garának a *Buktenc a gomolyban*-t [novelláját]. El volt bővölve. Kért, ajánljak még valakit. Téged... Küldd el azonnal a legjobb, legmodernebb legendádat, azonnal, azonnal, hogy odaadhasam neki.”

A pécsi liberális újság irodalmi szerkesztője Sásdi Sándor volt, neki ajánlottam párizsi levelek közlését Bélától, belement volna, de a lap nem fizetett. Ugyanekkor Sásdi főlvételét javasoltam a párizsi antológiába. Kértem Ernest Psichari: *A centurió utazása* c. regényének megküldését abban a reményben, hogy olcsón meg tudom szerezni a fordítás jogát, mint Huysmans *Útonjáét*, s kiadót találok rá. Meg is kaptam, le is fordítottam, de hiába házaltam vele. A kézirat elveszett valamelyik kiadónál. (Ideteszem, mely regényfordításaim süllyedtek el különböző papirkosarakban: Huysmans: *Az oblatús* és *A székesegyház* [a Chartres-i dómról szól], Francis Jammes: *A nyúl regénye*, Paul Adam: *Bazil és Sophia*, és *Irén és az eunuchok*, Benjamin Constant: *Adolphe*, E. A. Poe: *A fekete macska*. Viszont megjelentek többnyire a pécsi *Dunántúl* c. napilapban folytatásosan: E. T. A. Hoffmann: *A leánykérők*, Balzac: *Sivatagi kaland*, E. A. Poe: *Az aranybogár*, X. de Maistre: *Utazás szobám körül*; könyvalakban: R. Bazin: *Sarjadó búza*, É. Bauman: *A feláldozott*, A. Panzini: *Xantippe*. – Az egész lista kis híján az 1924–26. évekből származik; ám a fordítás mindig csupán az eredeti munkálatok kísérőzenéje volt.)

Júniusban küldte az első konkrét hírt az antológiáról: „Vedd hát tudomásul, hogy az ősszel ki fogunk adni egy magyar lírai anthológiát franciául, úgy szimatolom, ugyanazt, amit te magyarul akarsz csinálni, azt fogjuk mi franciára fordítani. Mi is az Adyától máig terjedő modern lírát akarjuk bemutatni a franciáknak. 5 magyar és 5 francia fordító csinálja majd 25 magyar lírikus fordítását s a könyv 200 oldalas lesz á 12 frank. A kiadó Les Ecrivains Réunis.” – Nem ősszel jelent meg, hanem kerek esztendő múltán,

ám akkor egy prózai antológiával együtt, melyet Gara László szerkesztett. Mindjárt hozzáteszem: tömérdek vesződés, bajlódás árán. Álló esztendőn át ontotta a panasszal telt leveleket, s egy keserű órában élete legnagyobb baklövésének nevezte a vállalkozást. Csalódott minden munkatársában, terveit keresztülhúzták, kész munkáit elvetették, a maguk akaratát tukmálták rá, végül megtakarított pénzét is kicsalták zsebéből. Ezt az odüsszeiát nem éneklelem meg itt; kivonatos történetét közöltem a *Látóhatár* 1966. évi 5–6. számában; csak annyi részem volt benne, hogy küldözgettem a kért forrásműveket, fordításokat, megírtam a vers-antológia rövid életrajzeit és bibliográfiai jegyzeteit, s főként igyekeztem vigasztalni, erkölcsileg támogatni. Kitarított, s hogy a könyvek megjelenhettek, rajta múlt. Ebből a szemszögből tekintve nagy teljesítmény volt, s följegyzést érdemel. Közlöm tehát címléírásukat és az írók névsorát:

1. *Anthologie de la poésie hongroise contemporaine*. Établie et traduite par Léon Bazalgette, Géo Charles, Ladislav Gara, Victor Hincz. Jules Illyés, Marcel Largeaud, Fernand Lot, Béla Pogány. – Sous la direction de Béla Pogány. Révision de Géo Charles. Paris, (1927), Les Écrivains Réunis.

2. *Anthologie des conteurs hongrois d'aujourd'hui*. Établie et traduite de Ladislav Gara et Marcel Largeaud. Notes bio-bibliographiques par Béla Pogány. Paris, Les Éditions Rieder. MCMXXVII.

A versantológiában bemutatott költők: Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Bányai Kornél, Barta Sándor, Déry Tibor, Erdélyi József, Fenyő László, Forbáth Imre, Fóthy János, Füst Milán, Gellért Oszkár, Heltai Jenő, Ignó Hugó, Illyés Gyula, Juhász Gyula, Kaffka Margit, Kassák Lajos, Kemény Simon, Komor András, Komját Aladár, Komlós Aladár, Kosztolányi Dezső, Márai Sándor, Mécs László, Nádas Sándor, Nagy Zoltán, Raith Tivadar, Rozványi Vilmos, Sárközi György, Strém István, Szabó Lőrinc, Szép Ernő, Tamás Aladár, Tamás István, Török Sophie, Tóth Árpád, Várkonyi Nándor, Zsolt Béla.

A novella-gyűjteményben: Babits Mihály, Barta Sándor, Bíró Lajos, Heltai Jenő, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Kosztolányi Dezső, Molnár Ákos, Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond, Raith Tivadar, Strém István, Szabó Dezső, Szomory Dezső, Tersánszky Jenő.

(Folytatjuk)

LUIS PALES MATOS

portorikói néger, XX. század.

Néger tánc

Kalabó és bambú.

Bambú és kalabó.

A nagy kukuriku szól: tu-ku-tú.

A nagy kikiriki szól: to-ko-tó.

Timbuktui nap: vas-lánc.

Fernando Póo-i fekete tánc.

A disznó a mocsárban rőfög: pru-pru-prú.

A varangy a sárban álmodik: kro-kro-kró.

Kalabó és bambú.

Bambú és kalabó.

Szét törnek a jujujuk: dühös ú.

Rezegnek a gongok: komor ó.

Fekete fajta, hullámszó,

marijanda hangra táncoló.

Jönnek a botukók ünnepre már,

a négernő egyvégtibe táncot jár.

Kalabó és bambú.

Bambú és kalabó.

A nagy kukuriku szól: tu-ku-tú.

A nagy kikiriki szól: to-ko-tó.

Rozsda-földek, szikla-szigetek:

Haiti, Martinique, Kongo, Kamerun,

keverék nyelvű antillai rum,

habarék beszédű vulkán-szigetek

táncdalban, szon-ban

megnyílnak sorban.

Kalabó és bambú.

Bambú és kalabó.

Timbuktui nap: vas-lánc.

Fernando Póo-i fekete tánc.

Fekete lélek, hullámszó,

marijanda hangra táncoló.

Kalabó és bambú.

Bambú és kalabó.

A nagy kukuriku szól: tu-ku-tú.

A nagy kikiriki szól: to-ko-tó.

Ihlet

*Afrikai dzsungel – tembandumba.
Haiti bozótos – makandal.*

*Kandombe szilaj ütemére
az ősi totem ébred – ó!
Párduc, antilop, elefánt,
kaimán, kígyó, viziló,
erdő rengeteg csendjében
szent dob, dőbögő-dobogó,
táncol a néger, megbűvölte
az ős vad, a vadonlakó.*

*Afrikai dzsungel – tembandumba.
Haiti bozótos – makandal.*

*Minden fölszított tüzhelyen
trópusi varázs-edény,
majombe-varázsú éjt főz
az Obatalá-megszállta legény.
Alvadtt árnydarabok szétolvadnak
a vörös láng felett;
tücsök, béka, félig megsütve,
az égő éji tájékból ered.*

*Afrikai dzsungel – tembandumba.
Haiti bozótos – makandal.*

*Ez Nigrícia. Táncol a néger.
Táncol a néger egyedül.
Véget nem érő tájat bejárva
a kandombe fölött lelke repül
a másvilágra, hol igaz
néger törvény honolván,
erejét adja a viziló,
páncélzatát a kajmán,
titoktartást a kígyó,
az antilop fürgeséget,
és a hatalmas elefánt
erdőket széttörve lépked,
utat tör arrafelé, hol
a mély ős ihlet az élet.*

*Afrikai dzsungel – tembandumba.
Haiti bozótos – makandal.*

WEÖRES SÁNDOR fordítása

ÚJ PÁRIZSI NAPLÓ

JÚNIUS 12: ÖSSZEESÉSIG

Párizsba repülök. Egyenest. Most először: 50-ben ugyanis Prágán keresztül vitt a váltott gép. A MALÉV masináján kórusban énekel valamilyen vígkedvű francia banda. Énekel? Nem is! Inkább: danol. Nem tudom, kicsodák, micsodák, de úgy látszik, hamar elmagyarosodtak. Amikor Le Bourget-ban elmegyek az útlevelet lomhán lepecsételő rendőr előtt, ismerős arc tűnik fel. Kiderül, hogy együtt repültem egy kiváló magyar irodalmi vezetővel, akit előzőleg heteken át ostromoltam. Most, a két és fél-órás légiúton végre előadhattam volna neki kérésemet – ha észrevettem volna, hogy egy gépen repülünk . . . Elvetélt véletlen! (Még egy csomó furcsa véletlenben lesz részem.)

A szálloda a szűk és forgalmas rue de Sèvres és a keskeny rue Vaneau sarkán emelkedik. Kedves-patinás. A III. emeleti sarokszoba alatt Párizs toporzékol: autók és autóbuszok torlódó folyama; a sarki kis kávéház pedig motorbiciklis ifjak gyüldéje, kik épp oly bőszen bögitik fültépő masináikat, mint otthon, az angyalföldiek. Éjszaka, a finom francia fürdugón át is hallom olykor a hotel alatt dübörgő metrót, és sűrűn fel-felhangzik a szomszéd Laënnec-kórházba robogó mentők szirénája is. Néhány évtizede még csendes volt ez a magánpalotáktól, követségektől, kolostoroktól sűrűs környék, ahol Madame Récamier szalonkodott, s Barbey d'Aureville, François Coppée, Paul Bourget, André Gide hunyta le szemét, és ahol a Bon Marché nagyáruház terpeszkedik, amely Zolát a *Hölgyek öröme*re ihlette.

Délután az egyik montparnasse-i felhőkarcoló 22. emeletén programmegbeszélés és csekkátadás. A Külügy vendégfeldolgozó gépezete amerikai szériaszűrővel örül ebben a régi Párizst megszegyenítő épületben, amely egy olyan orvosról elnevezett utcában éktelenkedik, akit ma is átkoznak a bűnözők: Alphonse Bertillon találta fel ugyanis az antropometriát.

Vacsora az *Acropole* vendéglőben. Találkozás egy örök görög pincérrel, aki olyan kitartással szolgálja fel a bárányt évtizedek óta a Diáknegyedben, mintha nem is ember, hanem műemlék volna. Séta összeesésig: ezt is, azt is meg kell nézni. Hogyan is állnám meg, hogy ne kukucskáljak be a rue du Sommerard-i szállodába, hol a portás még emlékszik az én időmbeli Émile Breton nevű tulajra. (Azt azonban nem kérdezhetem meg tőle, hogy mi lett Madeleine-ből, a patron sovány, de kékjizzó leányából, akinek öle oly melegen ápolta azóta New Yorkban elhunyt magyar orvos barátom bánatát, amikor 1940-ben világgá mentünk Párizsból és a szállodás Sarthe-megyei tanyáján húztuk meg magunkat.) Benézek a szomszéd Thénard-utcai szállóba is, ahol a *furcsa háború* alatt laktam, és sok Huxleyt olvastam. Fogyó erőmből még telik egy pillantásra a Radnóti-emléktáblára is a lejtő rue Cujason. A Panthéon téren hiába várom az autóbust, kilenc után nem közlekedik. Gyalog kell hazavánszorognom a Luxembourg-kert mentén. A Szenátus előtt eszembe jut, hogy itt volt a Luftwaffe nyugati főhadiszállása, és innen inaltak el 1944 augusztus 17-én a síró-rívó szürke egerek (így hívták a gúnyos franciák a náci hadsereg kisegítő katonáit).

JÚNIUS 13: ELTÜNT ARCOK

Reggel a Quai d'Orsay-n egy csodálatosan fura madárfejű, zöld frakkos, kapkodva hadaró ál-zord altiszt veszi el meghosszabbítás végett az útlevelem. Másnapra igéri. (Betartja!)

Extázis-ebéd, hála a bikaerős beaujolais-bornak a Montparnasse-on, egy kis palacsintasütődében Guy Foissy-val. A *Két szerető szív szerzője* tegnap volt negyvenéves. Persze sok éves levelezés után végre megvalósult találkozásunkat is ünnepeljük.

Fekete a *Dôme*-ban. Egy ismerős arc sincs már itt. Egy pillanatra behunyam a szemem (könnyű, hisz borpára lepte be agyam, s a kávé se magyar): Rejtő jön, amerikai mogyorót kínál... Károlyi monokliját lecsipve odaszól Bölöninek: „Kélek, gyeünk!”... Tihanyi a Csáky szájáról olvassa le a híreket... De már ki is nyitom: se Simonka, se Hevesi Bandi... Eltűntek a német bohémek, a japán piktorok, a magyar *Tett*-esek, el Hemingway hallozó sleppje, tüdőbajos modellek, nincsenek itt a fehéregér segédlettel jósoló sarlatánok. Márai „forrongó mosléka” sima, kisminkelt, szagtalan kávéház, mint a többi, s a nagy szellemi lázadás, az égbe röhögő izmus-hóbort lángvető vitézei a szomszéd Montparnasse temetőben nyugodnak Baudelaire meser mellett...

Este a nagy montparnasse-i viharra következő egzisztencialista zivatar színhelyén ülök a *Flore*-ban, miután szemben, a vén román templom tövében üdvözöltem Picasso Apollinaire-nek ajánlott ifjú hölgy szobrát, amelyet ódon nénikék ülnek körül. A *Flore* faunája változatlanul tarka, egymás hegyén-hátán ülnek mindhárom nem ifjai. A boulevard Saint-Germain forgalma lesújtó, a teraszon kéregető zenészek cincogása idegörlő. Fiúk-lányok szájsókkal üdvözlik egymást, és hatalmas ebeket vonszolnak maguk után. Pascalt, Sartre hajdani pincérét keresi tekintetem, de nyoma sincs már...

JÚNIUS 14: HIDEG A MÚLT

Egész délelőtt régi lakásaimra vadászom a XIII., és az V. kerületben. Tizenhét éves párizsi tartózkodásom alatt sajnos nem vezettem naplót, pedig készülő önéletrajzi regényemhez („Párizs nem ereszt el”) most nagyon jó volna. Hiányában mindent felhasználok, ami megtámogathatja az emlékezetet, s betömheti az idő rostjának kárhozatos lyukait. A felszerelés modern: gépkocsi, fényképezőgép, magnó. Igenám, de tudni kéne a pontos címeket. Általában tudom is a házszámokat. A helyszínen azonban többször elbizonytalanodom: oly egyformák ezek a húszas-harmincas években épült lakótömbök, de még a rue Monge múlt század végi háza is. Ez utóbbi esetében például mindig úgy emlékeztem, hogy a 80. sz. a. laktam egy kis manzárd szobában, s ezt is fényképezzük le, de aztán két hét múlva Dél-Spanyolországban, lakótársam megtalált jegyzetfüzetéből kiderül, hogy a 82-es ház napfényes ormain szárítottuk lucskos szegénységünket.

Mellesleg ez a múltmelegítés hidegen hagy. Már tegnap, a Radnóti-emléktábla előtt éreztem, hogy mindez csak távolból olyan megható. Ha az időben is meg tudnók tenni, amit a térben megtudunk, azaz, hogy visszatérünk tetteink színterére, talán az is épp ilyen kiábrándító lenne...

JÚNIUS 15: TV-BABEL

A szálloda mellett húzódó kis Saint-Romain utcában egy kirakatban Konvent-rendeleteket pillantok meg. Bemegyek. Az üzlet végében, egy kis irodában ül a kézirat-, levél- és egyéb dokumentumkereskedő. Egy érdekes Anatole France-lapra alkuszom, de nem enged a száz frankból, s így nem jön létre az üzlet, nem úgy, mint a szomszéd rue du Cherche-Midiben, ahol egy tuniszi szatóccsal ismerkedem meg: viccelődés, parolázás. Marokkói paprikát, izraeli dinnyét, görög olajbogyót árul. Veszek egy pi-ci flaska eredeti madeirát... és egy nagy üveg Vichyt.

Este Georges Walter jön értem. A *Kis Monaco* nevű pazar éttermecskébe visz, a tv mellé, mert tizkor lesz az *Italiques* című adása. A kis Malard utcai vendéglőben úgy fogadják, mint a mesebeli herceget. De dicsőségét nem az *Attila fia*-nak, nem is az azóta megjelent második regényének köszönheti, hanem annak, hogy a televízióból milliók ismerik márkáns cowboy-képét. A világjáró riporter most ezt a minden csü-

törtőkön sugárzott színes irodalmi adást vezet. Miközben bordeaux-ival öntözöm lepényhalam, elmeséli következő regénye témáját. Eredeti, félig sci-fi ötlet, némi krimi izgalmal . . . Hátulról megyünk be a tv-épületbe, Walter mindenem keresztülgázol velem: ajtónállón, díszleten, kábelben, s pillanatokon belül ott vagyunk a stúdióban, ahol majd a szerzők és a kritikusok beszélgetnek a könyvújdonságokról. A társaság roppant vegyes: van itt világhírű közíró és szociológus, mint Raymond Aron; népszerű komikus, mint Francis Blanche (ugyanis elkövetett egy verskötetet!); továbbá sikersűrű szerző, mint Françoise Sagan, akinek most jelent meg *Lelei zúzódások* című nagy igényű regénye. Itt van Max-Pol Fouchet, az immár ősz-körszakállas költő-kritikus, Camus kamasz-komája, ki meghatottan hallja, hogy már a háború alatt hallgattam őt az algiri rádióban. Átmegek a vezérlőszobába, és irtózatos zúrzavar közepett nézem a monitorokat. Jobbra még az egyik az adásban lévő *Ördögmocsár* tarkállik, de a Sand-regény hamar letűnik, s a rendező már int: indul az adás. Bent a stúdióban a diszes társaság – köztük van egy torzonborz anarchista is és Giroud asszony, az *Express* fürge főszerkesztője – nem veszi észre, önfeledten cseveg, a rendező elkáromkodja magát: egy hatalmas *merde* száll az éterbe, a nézőnek van min csámcsognia. Közben a forró vezérlőszobában izzadva nézem-hallom ezt a rögtönzött bábelt, s magnóvégre kapom a hangzavart meg a mellettem ülő csinos kis asszisztensnő szavait, aki elmondja, hogy még novemberben indult ez a *Dölt betűk* című színes, egyenes, irodalmi adás (. . . de Walter elárulta: már elege van belőle, s új ötleten töri a fejét . . .). Mindenki egyszerre beszél, illetve kiabál: a rendező négy operatőrt irányít, köztük az egyiket Krámernek hívják: erdélyi magyar . . .

JÚNIUS 16: A VÉLETLEN HULLÁMAI

Találkozás *A Montmartre* csattanójával. Hogyan találkozhat valaki ön-könyve poénjával? Így:

Párizsi trilógiám első kötetét, az 1967-ben megjelent *A Montmartre*-ot „Az utolsó magyar mohikán?” alcímű kis részecskével fejeztem be. Boldizsár Iván *Rokonok és idegenek* című könyvéből idéztem egy mondatot, melyben jeles barátom megállapítja, hogy nem találta meg a Montmartre-on a *Bateau-Lavoirt*, „amelyben Picassóék tanyáztak a század elején”. És megjegyeztem, hogy ha benézett volna a „Könyv a Dombon” nevű kis montmartre-i könyvkereskedésbe, vehetett volna egy térképet, s megtalálhatta volna a híres Hajómosodát . . . És hozzátettem: „Egyébként . . . tulajdonosa Monsieur Novak. Talán az utolsó montmartre-i magyar.”

Nos, a véletlen hullámai könyvemet idedobták ebbe a kis párizsi könyvesboltba. Kiderült, hogy tévedtem. Novák úr ugyanis nem magyar, hanem jugoszláv. A felesége, Zsuzsa viszont csakugyan magyar: 1939-ben Pesten vette el ripsz-ropsz ez a szerb származású francia katona. Este látogatok el rue de Vaugirard-i lakásukba, s valóságos véletlen-zuhatag zúdul rám: Zsuzsa később *A Montparnasse*-t is olvasta, s rájött, hogy az előszóban szereplő kalandos sorsú S. D. barátom csak az lehet, akit ő maga is ismert Tuniszban. Novákné elmeséli 1946-os hazautazását: vizum nélkül jött a férjével, s csak Rajk segítségével rendeződött a helyzete . . . Zsuzsa véletlenül ismeri Pálinkást is, az 56-ban disszidált szektást, aki a harmincas években a párizsi magyar mozgalom egyik hajthatatlan oszlopa volt. Kóvályog a fejem a kávirágó adattól, az évek és személyek fantasztikus egybeesésétől. Az Ezüstsárkány nevű montparnasse-i kínai vendéglőben fűcskefészekkel nyugtatom alaposan megcsapott fantáziámat, amelynek lázát azután szerencsére még a jázmin tea is csillapítja.

Utána a Montparnasse Fesztiválra nézek be. A hajdan oly dicsőséges művésznegyed színházaiban, mozijaiban, képtáraiban folyik (sőt még egy kápolnában is). Aho-va most bekukkantok egypár perc, egy volt nagy áruház csarnoka a rue de Rennes-en. Hippi-ingekeket, torz szobrokat, keserű képeket árulnak, az emeleten pedig a Los Calchakis nevű dél-amerikai zenekar hangászik. A Fesztivál „napilapjában” (így nevezik büszkén, de valójában csak egy sokszorosított röplap) olvasom, hogy a Bobinóban elektroakusztikus muzsika és *jam session* is van. Mindez a művésznegyed felett

kegyetlenül karvalykodó felhőkarcoló ellen történő tiltakozás jegyében zajlik – reménytelen utóvédharcként. Ezek a szakállas fiatalok maguk is tudják, hogy nem sokra mennek pop muzsikájukkal, bábszínházaikkal, mázolimányaikkal és faragványaikkal a mindent letaroló gigantizmus ellen, amelyet a Telek és a Töke oszlopai támogatnak.

JÚNIUS 17: KIMITTUD A MALOMBAN

Igazán csak hatvan kilométerre volnék a tegnapi zsvajgó Montparnasse-tól, itt, Vercors malmában, Párizstól keletre, ahol zöld a gyepek, üde a csend, vajjas a kenyér, amit majszolok, mert nem ehetem az író saját sütésű, édes lepényét? A nyugágyak rokonszenves barátokat hordoznak: egy történésznő, egy szobrász-özvegy, egy gyermekszínház-rendező. Az 1920-ban nyugdíjazott épületben még megvan két hatalmas és fogas malomkerék. Kis magyar kimittud kerekedik ki a kerti társalgás során: a történésznő rajongva olvasta Füst franciául megjelent regényét, s mellesleg azzal dicsekszik, hogy tud egy magyar szót is. Nagy nehezen, többszöri nekifutás után valami olyat mond, hogy „quéseneveles” – kiderül, hogy: KÖZNEVELÉS. Maga Vercors meg egy „igét” vél tudni: „ministeriumba”. Nagybátyjától, aki az osztrák–magyar monarchiába köztisztviselő volt, folyton hallotta: „megyek a minisztériumba”, de csak az utóbbi szó maradt meg a fülében és emlékezetében.

JÚNIUS 19: ZSÚFOLT VASÁRNAP

Délelőtt montmartre-i kirándulás. Place du Tertre: a régi, falusias Domb-teret ellepi a kozmopolita kíváncsi tömeg. Húgyszag, kosz, patina, giccs. Bábeli nyelvezavar, túlköles, tolongás. A kommün „gyalázatát” Párizsról lemosni hivatott Szent Szív bazilika még mindig piripócsi cukorsüveg, a kilátás még mindig pompás, de a távcsőbe dobott egy frank odavész: nem működik. Néha francia szót is hallani (vidékiek!). Lemenet zarándok-látogatás a rue de Clignancourt 42-ben: itt volt a *Szabad Szó* szerkesztősége. Semmilyen akadálytól és házmesternétől vissza nem riadva bemegyek, de az ütött-kopott udvar végében, a forradalmi redakció ablakait zárt fatáblák fedik. Nem tudom, ma mit rejtenek . . .

Az egész vasárnapi városban átvág a taxi. Lemegyünk délre, túl az Orléans-i Kapun. Montrouge-on át, ahol egy pillanatra megállok a régi házam előtt, meg a kis bisztró előtt, ahonnan 1947/48-ban, a nagy sztrájkok idején, vérfagyasztó tudósításaimat telefonáltam a MAGYAR NAP-nak. Már nem géperejű bérkocsi visz, hanem Foissy kis Volkswagenje. A Porte d'Orléans-nál találkoztunk, s ebédre visz Chatillonba. Itt, egy modern bérház tetején lakik ugyanis szép szakállú barátom egy kis háromszobás lakásban. Dolgozó szobája drámáinak plakátjaival van kitapétázva (eddig tizenhat országban játszották műveit, Japánt, Izraelt és szeretett hazánkat is beleértve). Az erkélyről szédítő a kilátás a fővárosra. A kedves dél-francia feleség remekel. Különösen a rákkal bélelt halfelfűjt izlik, meg az itthon oly nagyon hiányzó árticsóka.

Alig pihenem ki a terebélyes ebéd fáradalmait. Guy megint kocsijára pattan (a Volkswagent, a tévét és még néhány masinát az NSZK-nak köszönheti, ahol a legjobban kultiválják harsányan antikapitalista darabjait), s már ügetünk is a kelet-párizsi Művelődési Ház felé, ahol a Két Kapu Színházban éppen a szélsőbaloldali avantgarde színházak hatnapos fesztiválja folyik a Louis Lumière-ről elnevezett utcában, vitákkal egybekötve. Ma a Lotharingiai Népszínház bemutatóját láthatom egy kocsiszínszerű helyiségben. Az ifjú, részben színes bőrű nézők zsúfolt serege a földön, illetve lelátópadokon ül, miközben a két férfiből és egy nőből álló társulat bemutatja *A bevándorlók* című tizenhét részes pamflet-dramát. A nézők úgy kiabálnak közbe, mint amikor nálunk a *Duda Gyurit* adták Mucsán. A rekkenő hőség és fültipró hangszórók ellenére nagyon élvezem a pompás szatirát, amely szenvedélyesen, de árnyalatosan leplezi le a monopolkapitalista emberkereskedést. Remek rendezés, tökéletes színészi já-

ték, agyafúrt műszaki lelemények (például minden kellék-szerszám; vagy a század-másodpercenként kihunyó fényszórók miatt olykor filmszerűen villogó színpad).

JÚNIUS 19: NOBEL-DÍJAS BOROK

Szent Lajos szigetére megyek feleségestül. Ebédre vagyunk hivatalosak Claude Mauriac barátomhoz. A modern rakparti épületnek a kapuja még mindig a régi XVII. századi, mint 59-ben. Alig lépünk be a magyar származású Le Hongre nevű mester faragta kapuszárnyakon, a boltozat alól nekünk ugrik egy zömök alak:

– Hova mennek?

Megmondom. Claude lakása a kapu alatt nyílik. Az ismeretlen maga csenget be. A küszöbön megjelenik a velem egykorú, még mindig szép szál, bár már erősen öszülő író és kritikus. Csakhamar kiderül, hogy miért ugrott nekünk a bejáratot titkon őrző cerberus: e házban van G. P. úrnak – aki jelenleg éppen köztársasági elnök – a magánlakása, melyet a rakparton is, de a házon belül is polgári ruhás rendőrök őriznek.

Claude pályáját közben nemcsak a nálunk is megjelent *Felejtés* gazdagította, hanem főnökeről, De Gaulle-ról írt vaskos naplója is – ez utóbbi nem is csak képletesen, mert nagy könyvsiker lett. Mégis unt az arca, szomorú a szeme, csapongó a kedélye. Nem érzi jól magát a mai francia valóságban, megveti a tábornok utódait. Az én hangulatom viszont egyre meredekebb, amit nemcsak a viszontlátás öröme magyaráz, hanem nyilván az M-betűs vörösbor is, amelyen ott díszeleg Claude Nobel-díjas atyjának a cégére: CHATEAU MALAGAR FRANÇOIS MAURIAC PROPRIÉTAIRE . . .” A világhírű vincellér fia jól leolvassa ábrázatomról meglepett meghatottságomat, s ebéd után még egy üveg fehéret is ad atyjaura terméséből, amelyet a *Viperafészek* írója a párizsi érsekségnek is szállított, míg emez fel nem bontotta – pancsolás vádjával – a szerződést . . . Nekem viszont izlett, de hát én nem vagyok olyan borszakértő, mint egy francia főpap. S izlett az almanagy eper, a lazac, a gyöngytyúk, meg a borsos sajt is. A gyümölcsöt a Julliard kiadó szerzőinek aláírásával díszített kistányéron szolgálja fel a néma portugál szobalány. Marie-Claude asszony, a szép fekete hajú Proust-ivadék, tréfalkozásunkra megjegyzi, hogy a lány csak látszólag néma: egyszerűen egy árva szót sem beszél franciául. Megtekintjük az otthon lévő két gyermekét: Nathalie – nevéhez híven – oroszul tanul a gimnáziumban, s pár szót vált Puskin nyelven Szoboszlai Margittal; Gil gyönyörű hosszú hajú, hétéves kislány: szeme és bőre egészen proustiasan sötét.

A rakpartra kilépve tapasztaljuk: csakugyan ott álldogálnak a hekusok, s meredten tekintenek a keményen domborodó (bomba?) papírszatyorra, mely a két palack malagari bort rejt.

Este megint a kelet-párizsi Művelődési Házba megyek, s ezúttal Foissy *Lesz még ünnep*-ét nézem meg, amelynek kéziratát már hónapokkal azelőtt örömmel olvastam. A gyáros-rablásról szóló szatíra körül nagy botrány kerekedett, amikor az év elején a párizsi rádió sugározta, hiszen pár nap múlva valóban elrabolták a Renault Művek egyik vezetőjét. Lelkes ifjú színészek, ügyes rendezés, de elég balog előadás. Bezzeg, ha Major megrendezné Pesten! Az lenne igazán ünnep a világon! (Persze, esze ágában sincs . . .)

Még mindig nincs vége e fárasztó, de gazdag napnak: előadás után Guy felkocskíztat a Montmartre-ra, ahol a *Két Szamár* kabaréban lázadó színpadi szerzők átkozzák a rendszert.

Az „új regény” már régi. A mai francia irodalom fáradt. Kopár költemények, tar regények, csüggedt esszék. De egy területen nagy a forrongás: a színpadon. Illetve dehogyis, hiszen a lázadó színpadi szerzők darabjait nem játssza a bulvár, s a művelődési házak, az alkalmi szakszervezeti hodályok és egyéb rögtönzött csűrök is csak a tizedét tudják bemutatni a fogyasztói társadalomra habzó szájjal acsarkodó, sokszor vérgőzösen romantikus, olykor eszményien absztrakt színműveket. Nagyon gondoltak hát az avantgarde-szerzők: egységben az erő! Összebeszéltek! Összefogtak, összejejt-

tek. A szmokingos kupléénekesek helyett ezúttal szakállas, hippi-küllemű és lázadó lelkületű szerzők szónokoltak a „fennálló közművelődési rend” ellen, Georges Michel, a *Vasárnapi séta és az Agresszió* nálunk is ismert írójának elnöklete alatt. De csak tíz percig maradok a bársony-páholyban, hiszen amikor befurakodom, éppen azt hallok az egyik idegen kiejtéssel beszélő szerző szájából: „... mit ér a szócséplés?”

JÚNIUS 20: ÚJABB IRODALMI ITAL

Yves Gandóhoz érkezünk. A rue d'Aumale ugyan alig kétszáz méterre van a két-forgalmú Pigalle-tértől, mégis falusiasan csendes. A francia PEN és a Kritikus Szindikátus elnöke stb., stb. eléggé izgatott: múlt heti kudarcát (nem választották be az Akadémiaiba) ugyan már kiheverte, de most az egyik lánya éppen azon a Baudelocque-klinikán vajúdik, ahol az én elsőszülött fiam világra jött. De azért önfeladten mutatja a francia nőkről szóló sorozatában megjelent *Léonce* című regényének díszkiadását.

Egy szomszéd művészvendéglőbe megyünk ebédelni. A rue Chaptalon van. Menet közben meghatottan állok meg a volt Grand Guignol előtt, amelynek véres műsoráról 39-ben cikket írtam az ÜZENET-be. A vendéglőcske nemrég még egy híres szépség, bizonyos Saint-Marcoux asszony tulajdona volt. A Szerzői Egyesület szomszéd-sága folytán sok író és színész látogatja. Letelepedünk egy kis márványasztal mellé. A korát meghazudtolóan fürge Gandon azonnal bemutat a szomszéd asztalnál ülő kis-öregnek: Michel Herbert a neve, jelenleg a Szerzői Egyesület könyvtárosa, valaha virágzó montmartre-i kuplészerző volt. Nosza, előveszem szerzői emlékeimet, és sorra kérдем, ismerte-e ezt meg amaszt, például Montoyát, akit Nagy Endre egyszer Pestre importált és aki „negélymentes, őszintén átértett meggyőződéssel tudta előadni” dalait. Persze, hogy ismerte, hisz nyolcvanéves, és ismerte Bruant-t, Yvette Guilbert-t, meg a *Fekete Macska* minden hírességét...

Nem csoda, ha megilletődötten eszem a pálmaszár-salátát, amelyről a mindentudó Gandon azonnal elmondja, hogyan került a párizsi inyencek asztalára: Bonaparte seregének nem jól működött a hadtápjá az egyiptomi hadjárat idején, s a vitézek ráfanyalodtak a pálmaszárra... A tegnapi Mauriac-bor után ismét „irodalmi” italt iszunk: ezúttal Montesquieu képmása diszeleg a vörös butélián, mert a nagy filozófus író Raoul nevű leszármazottja termeli. Közben majdnem akadémikus ismerősöm piroszposzsgáson lakmározik, s elmondja: Örményországba készül, mert amikor legutóbb Grúziában járt, s tüzes kaukázusi lányokkal ropta a táncot, eltörte az Achillész-sarkát. Orosz barátai visszahívták: folytassa körútját. (Remélhetőleg nem fogja újabb bal- eset érni... hisz az örmény leányok is ugyanarról a tűzről pattantak, mint a grúzok.)

JÚNIUS 21: BOTRÁNY A RÁDIÓBAN

Évek óta buzgó hallgatója vagyok egy Chancel nevű rámenős francia rádióriporter kivesező interjúinak. Régi vágyam teljesül hát, amikor az ORTF kerek kalács-palotájának egyik stúdiójában megpillantom a kissé kopaszodó mesebeli újságírót, aki oly epésen zsigerezte ki merész rádiócsörtéi során Brigitte Bardot-t vagy éppen Habsburg Ottót. Ezúttal egy kocakövér kivénhedt kurvát, a nemrég világhíressé lett Manouche-t interjúvolja meg. A vezérlőszobában csücsülök japán magnómmal. Érzem: itt alighanem botrány lesz. Az adás egyenes, a terebélyes kurtizán előtt whyski, melyet szaporán szopogat. Irtózatosan közönséges, minden második szava: *con*. Szídjá a burzsujokat meg az akadémikusokat. Chancel, aki sok száz hírességgel vívta meg diadalmas rádiószócsatáját, nevéhez híven már-már meginog, fejét veszti, ijedten vág a szennyes szavakat fröcskölő némbor szavába:

– Százával telefonálnak a hallgatók. Tiltakoznak a gorombasága ellen...

A részeg szajha, Carbone gengszter, a francia Al Capone hajdani szeretője, azonban rekedten bőfögi:

– A hallgatók le vannak szarva...

Közben befut Roger Peyrefitte, a hippi hajú, homokos író (ő írta meg Manouche

életét), kinek minden műve borsos skandalum. Beküldöm a névjegyem. Még 59-ből ismerem, amikor felkerestem magánmúzeumnak is beillő Hoche sugárúti lakásán, miután lefordítottam *Szent Péter kulcsai* című szintén botrányt kavaró kulcsregényét. Chancel most már a *Különleges barátságok* szerzőjének fenkölt dikciójával próbálja ellensúlyozni Manouche (Mistinguett-től kapta ezt a becenevet) trágárságát. Pazar élvezet ez az ellentét: a disznó képű kurtizán káromkodását meg-megpermetezi az író akadémikusan emelkedett, nemes veretű, kényeskedően szárnyaló szökőkútja. A viharos életű hajdani gengszter-szeretőt azonban nem tudja tisztára mosni.

Ez különben még aznap este kiderül: a kiszolgált kokott kérges mondókája után ugyanis a PEN vacsoráján egy echt hercegnő mellett ülök a lágy svájci tájakra emlékeztető Montsouris Park Tő-Pavillon nevű vendéglőjének különtermében. Elisabeth Faucigny-Lusinge a VII. Edvárd Színház igazgatónője. Hallgatta a délutáni Chancel-adást, és természetesen fel van háborodva a rádió ellen, a tv ellen, a kormány ellen. Bezzeg Pétain tábornagya... Mióta ez a bolsevik De Gaulle tönkretette Franciaországot, minden merő pocsolja...

A dupla nevű éltes hercegnő arisztokrata férje vagyonát költi direktiszi hobbjára. Zöldre festett szeme hamiskásan hunyorog. Karján meg-megkondul az ékszer, nyakán gyémántos ék reszket. Nagy piros szája magabiztosan rágja a véres ürüt.

Másik szomszédom éppen ellentéte a hercegnői hivalkodásnak: Georges-Emmanuel Clancier költő, regényíró és kritikus szerény és egyszerű. A francia parasztsors ábrázolásban tűnt ki, például a magyarul is megjelent *Keserű kenyér*-ben *A Tétova szerető*k költői krónikása többször járt már hazánkban, de én valahogy mindig elkerültem. A diszasztalnál azonban alaposan kibeszéljük magunkat. A tv-nél dolgozik, lánya éppen Krúdyt fordít. Megpróbálom ecsetelni az ezzel járó nehézségeket, miközben a hercegnőnek is oda-odaszólok:

– Mondja, kedves asszonyom, már régen töröm rajta fejem, s most megragadom az alkalmat: miért majdnem mindig nők állnak a francia színházak élén?

Kidüllesztí egykor bájús mellét:

– Mert csak mi nők vállalkozunk olyan lutri-kockázatra, amit a színházigazgatás jelent!

A vacsora végén Gandon köszöntőt mond. Rettenetesen feszélyeznek dicsérő szavai: „le plus français des Hongrois” meg más ilyenekkel hizeleg. Utána kötetlenül csevegünk, többek közt Claude Valéryval. A híres költő fia közgazdász, de főleg apja jogdíjaiból él (elég jól). Megismerkedem még egy hajlott hátú, keszeg arisztokrátával, aki idenyújtja a névjegyét: FRANÇOIS DE VAUX DE FOLETIER, a *Gypsy Lore Society* tagja.

– De hisz én ismerem az ön nevét! Ön a legnagyobb élő francia cigánykutató! Megvan *Ezer év cigánytörténelem* című könyve...

Boldog az öreg (nyolcvanéves). Azt már nem mondom, hogy még nem olvastam a könyvét, csak átlapoztam, s láttam: a magyar cigányokról is írt.

JÚNIUS 22: „MOSOLYOK ÉS KÖNNYEK”.

Napkirályi a környezet, szédítő a dúslakodó magánpalota, a pompás borjú, melyet a kőtalapzatú arany gyertyatartós, sèvres-i porcelános márványasztalon szolgál fel az aranygombos, fehér kabátos, fehér kesztyűs inas Michel Gyarmathynál, a Folies-Bergère világhírű rendezőjénél, aki alighanem a legbeérkezettebb párizsi magyar. Mióta Las Vegasban fiók-Folies működik, s mióta évente két hónapig ott dolgozik, olyan mesés gazdagságban él, hogy igazán boldog lehetne, hiszen még az inasának is van autója meg villája. De nem az! Ő, aki több évtizede a világ leg-híresebb revue-színházának a lelke-mindene, aki királyoknak, hercegeknek, grófoknak, gyárosoknak, milliomosoknak, mellékágas téesz-elnököknek és anyagbeszerzőknek nyújt parádés szórakozást, s akinek pőre irodája előtt mindennap tucatnyi szalámis magyar csücsül szabadjegyre járva – csupa sóvárgó vágyakozás Balassagyarmat iránt, ahol gyermekkorát élte. Ez a nosztalgia vitte rá, hogy szép meritett

papíron és persze a saját költségén (de mi az neki?!) kiadja *Mosolyok és könnyek* című verseskötetét, amelyben körülbelül Tinódi lantolásának szintjén sirja vissza a rokonokat, barátokat, Náci bácsit, Janka nénit, a szülői sajtógyárat, a Korzót, a hizott libákat meg a beiglit: „Látok néha a kirakatokba / Itt Párisba is kalácsokat / De olyat mint nálunk volt / Olyat nem látok sokat.” Így énekel a drága Monceau Park mellett, s miközben beszélgetünk, megkérdezem:

- Tudja-e, hogy a szomszédban, a rue de Lévis-n is lakott egy magyar poéta?
- Nem ...
- Pedig Ady Endrének hívták.

Egy kis élettani ürüggyel kikéredzkeдем a vécébe: csupa fekete márvány, semmilyen testápoló szer nincs szabadon, minden pompás porcelán tégelyekbe van zárva.

Az inast Guy Hutinnek hívják. Rátarti barna legény. Mesélem gazdájának, mi mindent csináltam Párizsban. Mikor Vercors-t említem, megkérdeem, tudja-e, ki az. Nem tudja. De Civakodó Vitus (ez lenne az inas magyar neve) tudja. Druon *Elátkozott királyok* című sorozatát is ismeri (abban szerepel Civakodó Lajos), Mauriacot, Montherlant-t olvas. S tud egy pár magyar szót. Természetesen az első, amit elropogtat: *kurva*.

JÚNIUS 23: SZÜRREALIZMUS ÉS REALIZMUS

Újabb látogatás, még északabbra. A Montmartre-ra megyek Marcel Jeanhoz, a szürrealista mozgalom egyik kitartó közvitézéhez. Mint az avant-garde sok más buzgó híve, Marcel Jean is „kétkulacos”: képzőművész és költő. Legnagyobb műve a mi Mezei Árpádunkkal együtt írt csodálatosan szép és gazdag, minden világnyelven megjelent monumentális *A szürrealista festészet története* című munkája.

Ő egyszerű bérházban lakik, de a szomszéd házon három emléktábla is díszel: ott lakott Cézanne, Signac és Marcoussis. Gyalog kell felhúzódkodnom a negyedik emeletre, lift nincs. De az emeletes művészlakás tágas: 1933 óta lakik benne feleségével, s a lakást akkor is megtartották, amikor tíz évig Pesten éltek. (A háború alatt a házmesterné ellenálló fia bújt meg benne.)

A parázs beszélgetés után megnézem magánmúzeumát. Van egy 1938-as Picassója (egészen sajátos technikával készült: a mester stencilre rajzolta a kettős fejet); egy félméteres, koromfekete, „Gyümölcsztorzó”-nak nevezett pompás Arp-szobra; több remek Tanguy-ja (Pompidou kedvence!), néhány Domingueze, Mattája, Ernstje. Megmutatja Breton hozzá írt versikéjét. Megajándékoz egy nagy kincessel, az 1942-es Pesten kinyomtatott *Álomnyomok* című, francia nyelvű verseskötetével, s mond egy kifogástalan magyar mondatot is az eleinte bizalmatlanul elutasított magnómba.

Utána taxival le a Montmartre-ról a Saint-Germain-des-Prés-re, de a rue du Bacon, körülbelül utolsó párizsi lakásom előtt, elakad a géperejű bérkocsi, úgyhogy a legbiztonságosabb párizsi járművel, azaz gyalogszerrel sietek Lipphez. Mire a szürrealizmustól megérkezem a realizmushoz, kissé kifulladás. Armand Lanoux vár ebben az irodalmi kávéházban. Az éjjel repült haza Rómából. Örül, hogy Maupassant-monográfiáját már lefordították magyarra, a Flaubert-hez még hozzá sem kezdett. Most fejezte be a kommunéről szóló trilógiáját, s közben életveszélyes tempóban dolgozik a TV-nek. A Goncourt Akadémián kívül még számtalan zsűri tagja:

- Hánynak is? – kérdezem.
- Fogalmam sincs.
- Most min dolgozik?
- Regényt írok. Roussillonban játszódik, a múlt háborúban ...

Tagbaszakadt, idős, benfentes képű pincér elászi sört hoz. Megkérdeem tőle:

- Ugye, maga megírja az emlékiratait?
- Hát persze – feleli mosolyogva.

Hogyne írná meg, amikor olyan politikusokat szolgált ki, mint Blum és Pinay; olyan írókat, mint Gide, Salmon, Carco, Desnos, Follain, Sagan; olyan színházi embereket, mint Copeau, Dullin, Jouvet, s olyan kiadókat, mint Gaston Gallimard ...

Villámlátogatás három kiállításon.

A Labdaházban főleg angol szót hallani. Csikágói hentesiparosok és brit vénkisasszonyok a mellkasukon működő kis audio-mondókás készülékkel ácsorognak a Manet-Renoir-Pissarro banda hajdani merényletei előtt. S im a művészet csodája: e későn robbant időzített bombák még mindig nem hültek ki! Monet meztelenül reggeliző hölgye, Degas táncosnői, Renoir montmartre-i mulatozói, Gauguin tahiti némberei, Lautrec szajhái még mindig kihívóan tekintenek a nyárspolgár-látogatókra.

A Nagy Palotában rendezett *Összehasonlítások '72* című kiállítás, amelyet az idén először rendeztek ebben az irtó hodályban, hatszáz művész termékét mutatja be. Akár egy hétig is nézhetném ezt a minden más seregszemenél szédítőbb vetélkedőt, amely Duhamel kultuszminiszter égisze alatt áll, de mégis csupa riadt tiltakozás és dühödt hóbörgés. Az alig egy óras vizit után, a szemkápráztató kinetikus tivornya, op-villogás, pop-pukkasztás után, a gombokból, rozsszemekből, zöldbabból kirakott képek, a konzervdoboz-kallantányú csavaros-csőves szerkezetek után, Bordet tátott szájú pokol-szörnyetege, Correia szörnyű Hiroshima-embere, Galambos *Trójai lova* (még féltucat magyar név volt a katalógusban, köztük Kolozsváry Zsigmond), Grandjean „Ejaculatio”-ja, Nikolitch „Kábitószeresei”, Porro párzó szoborcsoportja, Uriburu *sex-coloration*-ja (magyarul: egy nagy zöld himtag) után, még a kezembe nyomnak egy zöld röpcsit, amelyben a „lázado művészek a hatóságok totalitárius és technokrata művészeti politikája” ellen tiltakoznak.

A harmadik kiállítást az Iparművészeti Múzeum rossz világítású, időtlen termeiben nézem meg: *A szürrealizmus, 1922–1942* a címe. Patrick Waldberg, az egyik legilletékesebb művészeti író balzsamozta be a hajdan egetkaparó banda kihívó képeit, amelyek ma már higgadt doktori értekezések és sznob ömlengések kaptafatárgyai. Itt vannak Chirico komor lidércei, Dali színpompás hőkkenetei, Magritte ripacs-társítmányai, Masson tündér-álmái, Miró bolond koboldjai, Delvaux álmos aktjai, és itt van hat Marcel-Jean-mű és számtalan Max Ernst. Amerikaiak, angolok, csehek, jugoszlávok, románok, spanyolok, németek, hollandok, osztrákok. Magyar sajnos csak egy akad: Rozsda Endre, egy 1941-es és 1942-es képpel. A nagyszerűen dokumentált, de méregdrága (25 frank!) katalógus előszavában Waldberg azt mondja: „A történelemben egyetlen költészeti és művészeti mozgalom sem emelte soha ilyen magasra a képzelet hatalmát.” A négyszáz kiállított kép és szobor ezt valóban igazolja, de engem legjobban az előterem tárolójában látható régi Aragon-verskötetek, Éluard-kéziratok, Breton-levelek, sárguló folyóiratok, a mozgalom kezdeteinek hervadt, de belül még lángoló emlékei hatnak meg.

Éjfélkor, a *Folies*-ből kijövet, ahol négy órán át ültem káprázatos kitarással egy proscenium-páholyban, s ahol különösen egy vakbélműtét-heges táncosnő alhasa ragadta meg a figyelmemet, nagy nehezen kiérünk a nagybulvárra. Körülbelül olyan a körüti-ricsaj, a fiatalok tajtékos tolongása, az általános mókás tülekedés, mint nálunk szilveszterkor a körúton. Minden kapható. Kongói szobrocskát veszek negyven frankért: szigorú tekintetű, tarajos fejű néger hölgy.

JÚNIUS 25: „ÜDVÖZLET NAGYKÁROLYBÓL”

A rakpartra megyünk. Ideje bepillantani az antikváriusok ládáiba. Útközben megint megállok Komp utcai házam előtt, s mély lélegzetet véve becsengetek a második emeleten. 1951 óta még mindig D.-ék laknak itt. A férj filozófiát tanít a Sorbonne-on; a nő ír. Most éppen Flora Tristanról. Az én szedett-vedett bútoraim helyett finom izlésű, de tűzszűfolt berendezés, és drága szép képek: Picasso, Léger, Magritte, Pignon. Kölcsön adják a volt és immár disszidált beosztottam kiábránulásáról szóló vaskos könyvet, amely két helyen említi nevem, de rágalomtanul. Egyébként nagyon jó pesti viccek vannak benne...

A Voltaire-rakparton most már alig öt percnyi túrkálásra marad időnk, de az eredmény így is elképesztő :öt régi képeslapot rántok ki. Az egyik zöldessárga

sápadt színekben hervadozó „Üdvözet Nagykarolyból”, s a gróf Károlyi kastély kocsisínjét ábrázolja (Csokás László könyvkereskedő kiadása). Megkérdem az antikváriust:

- Tudja-e honnan való?
- Nézi, szaglássza, forgatja:
- Talán csehszlovák . . .

Pár ládával odább egy frankért megveszem Rab Gusztáv, az 1963-ban Franciaországban elhunyt író *Voyage dans le bleu* című regényét, amelyet az előkelő Flammarion kiadó publikált 1959-ben, s amely egy földbirtokos kitelepítéséről szól. A „fűl” szerint a mű „világpremier”, mert francia fordításban jelent meg először (ez egyébként csapnivaló!). Nem bírtam végigolvasni.

Még egy magyar vonatkozású ládaárut láttam: ugyancsak egy frankért árulták egy nagy halomban az 1952-es *Fehér könyv*-ünket . . .

Vasárnap minden zárva van. Végül is egy palacsintasütődében ebédeltünk a Diáknegyedben. A rusztikus környezetű helyiségben szekérlőcs lóg le a mennyezetről, a falióra serpenyőnek van álcázva, s a falon fiákerlámpák díszelnek. Karibi palacsintát eszem (rák + pálmazár).

JÚNIUS 26: „VÉR ÉS SZENZÁCIÓ”.

Moziban alig voltam. Minek, hisz’ minden jó francia filmet megnézhetek az Ipolyban vagy a Dunában. Azért egy sex-filmet mégis illik megnézni. Megteszem. Csalódnom kell: tulajdonképpen regényes diákszerelem. Az ifjú rendező bizonyára nem tudta forgalmaztatni a fimet, újra elővette, s megtűzdelte néhány párással . . .

Este egy montparnasse-i kávészínbén (így kereszteltem el az egyre szaporodó párizsi *café-théâtre*-okat) megnézzük Foissy komám *Vér és szenzáció* című drámácskáját. Mint újságíró, árengedményt kapok, de kettőnknek így is hatvan frankba kerül a látvány és a vacsora (igaz, hogy gyöngytyúkot eszünk à la Cocteau). A szadista tragédia egy kispolgárról szól, aki – mint „vasárnapi” fényképész – országúti balesetekre vadászik, hogy eladja a véres fotókat a szenzációra éhes lapoknak. A piciny dobogón, s közönség-közében játszott darab úgy hat, mint a tévé, ha élne.

Megragadom az alkalmat, s elugrom a szomszéd Froidevaux utcába, a Montparnasse temető mellé, a híres 37. számú házba, melynek udvarán valaha Saint-Exupéry tárolta az autóját és ahol Robert Capa, a Vietnamban elesett világhírű fényképész meg sok más magyar lakott. Ma már csak Cigány Taci lakik itt, Dezsőnek, a híres Ady-portré tragikus sorsú festőjének a fia. Sajnos, nem találom otthon, s csak egy névjegyet csúsztathatok be az ajtón.

JÚLIUS 12: „VADNYUGATI SZÉL”.

Kéthetes andorrai és spanyolországi utazás után még egy félnap Párizs. Obál-diával találkozom a *Deux Magots*-ban. Míg a híres Saint-Germain-des-Prés-i irodalmi kávéházban várom, eszembe jut egy háború utáni beszélgetés, ugyanitt, Illyés Gyulával, amikor még javában dúlt itt az egzisztencialista vihar. A feketét most is terebélyes csészében adják, amilyenben Hevesi András, meg Gyomai, meg Kozma itta . . .

A *Vadnyugati szél* íróját fényképekről fiatalabbnak hittem. S alacsonyabb is, mint véltem. Pécsi sikeréről beszélgetünk. Azóta, a darab eddigi tizenhét országbeli bemutatójához felzárkózott az izraeli Habimah Színház is. Vajon ott hogy hangzik az indián törzsfőnökök névsora Sólyomszem szájából, amit én így költöttem át: „Ravasza Róka, Sasszem, Tyúkszem, Pézsma Pocok, Nyuszi Gyuszi, Mackó Marci, Paci Laci, Meszes Tojás, Hagymás Ruszli . . .”?

A repülőn három sötét libanoni. De nem térítették el bennünket. Úgy látszik, békés hasiscsempészek voltak.

CSEHOV SZÍNHÁZA ÉS A RENDEZŐK

Életében senki sem hitte el neki, hogy ért egy kicsit a színházhoz. Még Sztanyiszlavszkij sem, aki az ő darabjaival aratta legnagyobb sikereit, s akivel egy fél életem át vitatkozott a színházi rendezés konkrét szakmai kérdéseiről. Egy színész nő feleséggel a háta megett is, a kortársak Csehovot jobbára csak nagy álmodozónak, szomorú költőnek tartották, akiről fel sem tétélezhető valami közelebbi kapcsolat a műzsák legszelebbikével, Tháliával.

És nemcsak a kortársak. A mai Csehov-kiadások legtöbbször címlapjáról is az a fancsali arckép néz le ránk, amelyet valamikor a mélabús J. Braz festett róla, s amelyről neki ez volt a véleménye: – „Úgy festek, mintha tormába haraptam volna. Ha ezután pesszimista író leszek, az arcképem tehet róla.”

Hogy azonban még ez az arckép sem tudta pesszimistává tenni ezt a vidám és életszerető embert, azt leginkább a szindarabjai bizonyítják. Egy-egy hősies és elszánt kísérlet mindegyik a novellákban megírt, meggyűlölt, sárbaragadt orosz életem, meg a belőle fakadt világfájdalmon és hamleti pózokon való felülemelkedésre. És a kísérlet eredménye egyre biztatóbb. Az első drámák hősei, Ivanov és Ványa bácsi, ezek az ideges és türelmetlen „lateiner emberek”, bármily megrendítő pózban, mégis igazi cél és értelem nélkül esnek el, fulladnak meg a vidéki élet mocsarában. A *Sirály* és *A három nővér* finom, törekeny nőalakjai azonban új dimenziót, új látószöveget nyitnak. Amíg a nagyhangú férfiak csak beszélnek a boldogabb jövőről, ezek a csendes kis asszonyok félénken és mégis reménykedve figyelik közeledő lépteit, mint fiatal anyák a bennük születő új élet hangjait.

Csehov úgy beszélt a darabjairól, mint egy képzeletbeli színház műsoráról, amelyben ő az igazgató. Úgy élt együtt a hőseivel, mint barátaival, ismerőseivel – mint élő kortársi típusokkal. Ezért is változtatta meg olyan gyakran a véleményét róluk. Az *Ivanovot* például két évvel a bemutató után úgy átdolgozta, hogy a címszerep csaknem pontosan ellenkező értelmű lett, mint előbb. A színész, aki közben nagy sikerrel játszotta a régi variánst, persze tiltakozott. Csehovot azonban nem érdekelte a szerep mint irodalmi alkotás. Őt a színház érdekelte, az élő színház, amilyennek a világot látta. Ezért is háborodik úgy fel, amikor Sztanyiszlavszkij vígasztalan tragédiának rendezi meg a *Cseresznyéskertet*. Hiába hivatkozik az a szöveg fájdalmas lírájára, s a durva favágók fejszecsapásaira, amelyek a gyönyörű, évszázados fák törzsén csattannak. Míg a színházban próbálták, Csehov már ki is nőtte a művét. Már a közeledő forradalom izgalmában él, s el sem tudja képzelni, miért kell annyit sópánkodni egy régi birtok elárverezése miatt.

Csehov nagy reneszánszát éli most a színpadon. Mai Csehov-szemléletünk sem ment azonban a régi hibától: jobbára csak mint irodalmi relikviákat tartjuk számon a műveit. Nem mint pszichológiai-társadalmi típusok és magatartásformák színházi, itt és most folyó szembesítését. Nem mint egykori – képzeletbeli – színelőadások szöveggönyvét, ahol Csehov volt a rendező. Mai rendezőink sokszor szertartásos tisztelettel kezelik a Csehov-darabok szövegét, de meghamisítják a lényegüket. Nem a folyton változó, előrehaladó idővel, a kor lényegével szembesítik őket, hanem felszínes divatok, múló hangulatok illusztrációivá teszik. Természetesen másképp történik ez nálunk, s megint másképp Nyugaton.

A nyugati Csehov-reneszánsz csaknem ugyanarról a töről fakad, mint a régi automobilok és a régi énekesek divata: romantikus-szentimentális elvágyódás a gépi világból, nosztalgia a sétatálcás, cvikkeres és cilinderes századforduló, a „rég jó békeidők” után. A nyugati polgár, aki belefáradt Beckettbe, Csehovhoz fordul egy

kis emberi melegért. Ennek a megközelítésnek legigényesebb példái Lawrence Olivier két rendezése: 1963-ban a *Ványa bácsi* a Cichesteri Fesztiválon, és *A három nővér* az Old Wich-ben (1967). Az utóbbi előadás zárójelenetében a katonák az Internacionálé hangjaira masíroznak el, a háttérfüggönyön pedig megjelenik a moszkvai Vörös tér. Régi automobiloikat nem lehet rajta látni.

Nálunk fordított a helyzet: mi Csehov felől közelítünk Becketthez. A mi színházunk nem járta végig annak idején az avantgarde iskoláját, s így most a régi jelmezeket fordítjuk ki, a régi kelléktárat használjuk fel a frissen engedélyezett előadásokhoz. Proféták darócruhájába öltöztetjük a klasszikusokat, vagy csörgősipkát nyomunk a fejükbe, úgy mondatjuk ki velük korunk – vélt vagy valóságos – igazságait.

A klasszikusok új színházi seregszemléjének élén Shakespeare és Csehov halad. Mivel mind a ketten megszokták, hogy estéről estére újrarendezték a darabjaikat, ezek most is szabadon és szélesen fogadják magukba a kort, amelyet az emberek, akik benne élnek, csakúgy szörnyűnek és felemelőnek, – átmenetinek éreznek, mint Lear, Hamlet, vagy a három nővér a magáét.

Csehov új értelmezésére 1963-ban egyszerre adott jelt Varsóban Ervin Akszer és Prágában Karel Novak. Mindketten *A három nővért* vitték színre, s a forradalmak, meg a háború próbáját meg nem állott európai értelmiség lelkiismereti drámáját fogalmazták meg benne. A darabnak ezt az értelmezését folytatja Tovsztonogov 1965-ös rendezése Leningrádban, s tetézi be Krejča híres prágai előadása (1967).

Anatolij Efrosz, a moszkvai Komszomol Színház egykori rendezője, elindított közben egy másik Csehov-sorozatot, amelynek hőse a háború után felnőtt nemzedék. Bő szvetteres, tornacipős, hosszú kamaszok futnak be a színpadra a *Sirály* 1965-ös moszkvai előadásán. Tágranyílt szemmel és érzékekkel innák magukba a világot, de iszonyodva ismerik fel, hogy nincsen benne hely a számukra. Hogy tisztességes álláshoz csak úgy juthatnak, mint Szorin, a valóságos és titkos államtanácsos, aki hatvanhárom éves korában jön rá, hogy nem is élt tulajdonképpen. Ha pedig a művész hivatást választják, akkor azokat a kompromisszumokat kell megkötniök, amelyeket Arkagyina és Trigorin, a „befutottak” kötöttek a napi megrendelésre, tömegfogyasztásra készülő művészettel. Elcsattan a gyilkos lövés. Trepljov, a fiatal drámaíró büszkén elutasítja magától ezt az életet. Nyina vállalja azonban a testi-lelki kiszolgáltatottságot, a művészet fekete kenyérét. Színésznő lesz, s az 1968-as előadásban már mint *A három nővér* egyike lép elénk. Kegyetlen, könyörtelen leszámolás ez az előadás az ifjúkori illúziókkal az egyén és a társadalom életében egyaránt. Zenei alapkíséretét egy édesbús századeleji keringő adja, amelyet túl- meg túlharsognak a századközép katonai indulói. A katonák elmennek, a nők ittmaradnak, fáradtan, családottan, életre ítélt. A szerzői utasítás értelmében egymást átkarolva kellene állniok, összefogva, egymást bátorítva nézni szembe a sorsukkal. Ők azonban hisztérikusan ellökik magukat egymástól, fejvesztetten menekülnek a színpad hátterében álló hatalmas életfa felé, amely mögül az első felvonásban tisztán, fiatalon és naivan előtáncoltak.

Egyetlen színház törte csak meg ezt a szomorú sort, a Szovjet Hadsereg Színháza. Ennek stúdiószínpadán rendezte meg 1965-ben az egykori Sztanyiszlavszkij-tanítvány, Marija Knebel a *Cseresznyeskertet* és a híres filmrendező, L. Hejfic 1969-ben a *Ványa bácsit*. A két előadás – pajkos, cinkos kézfogás az előbb említett két nemzedék: a helyüket kereső, nyugtalan fiatalok, s a helyüket méltatlannak érző, nyugtalan „öregék” között. A *Ványa bácsi* utolsó felvonásában Szónya, ez a jőzsen és fáradtarcú mai kislány nyújt kezét fáradt, családott nagybátyjának. Miközben a sirontúli boldogsággal vigasztalja, az „éggel, amely tele van gyémántokkal”, Szónya nagyon szép földi, emberi élménnyel ajándékozta meg Ványa bácsit. Azzal a felismeréssel, hogy sorsával nem áll egyedül. Hogy nem is az életkorával, hanem magával a korrallal van baj, amely vérmes reményekkel hitegeti-sarkallja, zsarolja, aztán fáradtan és betegen magárahagyja az átlagnál érzékenyebb és értékesebb embereket. Ebben a közös sorsban találkozik itt a két nemzedéknek ez a két szép példánya, így jön létre ez a nagyon szép és emberi pillanat.

A *Cseresznyéskert*ben is az utolsó felvonásban történik ez a kézfogás. A birtok elveszett. Az új gazda, Lopahin kupec a szomszéd szobában sirva vigad. Az ajtóban Sarlotta áll, a jelmezbálon viselt tragikus álarcában. Ranyevszkaja egy karosszékben tündöklik. Ekkor a szomszéd szobából áthallatszó zenére betáncol a két fiatal: Trofimov és Anyja. Körbecirógatják-ölelgetik, majd játékosan táncra penderítik az elke-seredett asszonyt. – „Az életünk még megmaradt és megmaradt a te szép tiszta, drága lelked... Gyere velem... Gyere gyönyörűségem... menjünk el innen... majd ültetünk mi magunknak egy új cseresznyéskertet” – vigasztalja a lánya, a vője meg rádupláz: „egész Oroszország a mi kertünk!”. És Ranyevszkaja, bár tudja, hogy ez a kert, ha lesz is, már nem öneki susog, egy mindent megértő és megbocsátó, már-már cinkos mosollyal az ajkán táncra perdül. És ők hárman kart karba öltve ezzel a pajkos táncsal ünneplik az emberi jószág győzelmét a történelem fölös szigorán.

Ez alatt a bonyolult csillagkép alatt született a magyar Csehov-játszás. Igaz, vannak saját hagyományai is. A mai bemutató előtt pontosan fél évszázaddal játszották először *A három nővért* a Vigszínházban, s a többi nagy Csehov-darabot is eljátszották, kiváló színészekkel. Nagy rendezőink jelentős törekvéseiket sokszor próbálták Csehov-előadásokban megfogalmazni, érvényesíteni. Így például Hevesi Sándor is az 1930-as *Sirály* rendezésében, amely az első sikeres kísérlet volt a Sztanyiszlavszkij-rendszer magyar alkalmazására.

A *Sirály* jó példa, mivel maga a darab is *ars poeticának* készült, és így különösen alkalmas színházi hitvallások megfogalmazására. Míg a többi Csehov-művet általában az európai konjunktúrával egyidőben és egy felfogásban játsszuk, a *Sirályt* akkor viszi színre egy-egy rendezőnk, ha jelentős egyéni mondanivalója van vele. Talán ezért is játsszuk persze olyan keveset.

A múlt évadban azonban egyszerre három színházunk is bemutatta a *Sirályt*: kettő vidéken, egy a fővárosban. A szembeállítás azonban így nem indokolt. A kaposvári és a szolnoki előadás nem földrajzi okok miatt különbözött olyan gyökeresen a Madách Színházétól, hanem tisztelendő belső indítekből. Két fiatal főelőadó fogalmazta meg bennük művészeti hitvallását: az „illúzió-színház” elleni lázadás kiáltványát egykori tanárukkal, a pszichológiai elemzés és a finom árnyalatok elismert mesterével szemben. Felfoghatnánk tehát tulajdonképpen nemzedéki kérdésként is ezeknek az előadásoknak a párbeszédét. Mondhatnánk, hogy a két fiatal rendező: Székely Gábor és Zsámbéki Gábor kortársukat, a darab fiatal és türelmetlen drámaíróját teszik meg hősükné. Ádám Ottó velük szemben a „befutottakra: Arkagyinára és Trigorinra, a középnemzedék képviselőire épít a nagyszerű Tolnai Klári és Gábor Miklós megszemélyesítésében. Van is ebben valami igazság. Csakhogy egy-egy színházi előadás mindig bonyolultabb az ilyen képleteknél. Különösen, ha Csehovot játszanak.

Ha van általános szabálya a csehovi drámának, az éppen a szimfonikus felépítése. A szerző soha, egyetlen fontos gondolatát vagy itéletét sem adja közvetlenül valamelyik szereplőjének a szájába, nem testesíti meg a sorsában. Véleményét, a mű tanulságát az egymást keresztező sorsok és igazságok rajzolják végülis elénk. A *Sirály*ban sem egyedül Trepljov, az ifjú drámaíró hordozza az elveszett tehetség s egy magát elveszőnek érző nemzedék fájdalmas témáját. Ő csak önzőbb és következőbb másik két nemzedéki és sorstársánál: Nyinánál és Másánál. Öngyilkossággal fenyegetőzik, úgy akar szerelmet kicsikarni gyermekkori játszópajtásától, s szeretetet, gondoskodást az anyjától. Trigorinra mindkettőjükért feltékeny. Párba hívja ki, de azután a maga fejébe repít golyót. Így azonban csak a saját személyes sorsát zárja le, nem a drámát. Nem véletlen, hogy – bár koncepciójukból ez következne – sem Kaposváron, sem Szolnokon nem sikerült ezzel a puskalövéllel lezárni az előadást. Bár mindkét helyen tehetséges, jó színész játszotta Trepljov szerepét, végül mégis az asszonyok vették át a szót. Ők tudtak olyan pillanatokat teremteni, amikor valahol a közelben éreztük Csehov zseniális szellemét.

Kaposváron Szabó Ildikó játszotta a szomorú kis tanítóné, Mása szerepét, aki reménytelenül szerelmes Trepljovba. Ez az alakítás éppen azért volt mérhetetlenül

modernebb az előzetes rendezői koncepciónál, mert nemcsak az elidegenedést, az emberek és a nemzedékek viszonyát szabályozó farkastörvényeket tartotta szem előtt. Érzékeltetni tudta azt a hősie lírát is, amelynek segítségével ez a törékeny kis aszszony szembeszegül a kegyetlen törvényekkel, a folytonos kudarcok ellenére is újra meg újra megostromolja magányának falát. A körülmények folytán a szebb és tartalmasabb életet, mindazt, ami után Nyina és Kosztya fut. Mása számára a szerelme jelenti. És ő meg tudja tisztán őrizni, szétmálló élete fölé tudja emelni ezt a szerelmet.

Jól érzékelteti ezt a negyedik felvonás egy szépen megoldott jelenete. Mása ágyat vet a nagybácsinak Trepljov szobájában. Még a párnával a kezében hirtelen felegyenesedik, figyelni kezd. Az anyja, aki ott áll mellette, nem hall semmit. Ő azonban hallja, hogy a szomszéd szobában Kocsztya, a szerelme egy melankólikus keringőt játszik. Mása magához szorítja a párnát, szinte már mint szerelmes férfit öleli, s lassan, hangtalan-testetlen eksztázisban kettőt-hármat fordul vele keringőlépésben. A teste a férjéé és a gyermekéé. Ez a tánc azonban azzal egyesíti, akie a szíve, a lelke, az egész megvalósulatlan élete: a szomorú Kosztyával, az íróval.

Szolnokon Nyina szerepében Bodnár Erika nyitotta rá a szemünket a *Sirálynak* valami mélyebb jelentésére. Hozzászoktunk, hogy Nyinát mindig elébe helyezzük a másik két szerencsétlen életű fiatalnak. Ő az, aki győz a szerelmén és az életen, aki színész nő lesz, akinek felfelé ível a sorsa. Bodnár Erika is „győztes” *Sirályt* játszik, de, s ez már az ő hozzáadása a rendezői értelmezéshez, alakításában megérezzük azt is, hogy pyrrhusi, vagy éppen nagyon is mai „győzelem” ez. A kezdő színésznővel ugyanis nem az történik itt, amit a művészeti főiskolákon közvetlen élmény- és tapasztalatszerzésnek neveznek. Az emberi kiteljesedésért, a művészi karrierért Nyinának fel kell áldoznia a szerelmét, s a gyermekét. S nem igaz, hogy mint művész „kinötte”, „túlnötte” ezt a veszteséget. Amikor az utolsó felvonásban meghallja Trigorin hangját a szomszéd szobából, s zokogva bevallja Trepljovnak, hogy még mindig azt szereti, akkor megértjük, hogy Nyina nem született újjá a szenvedély és a szenvedés poklában. Hogy bár megkeményedve és kifosztottan, egy bizonytalan színészpálya kezdetén, ő most is ugyanaz az érzelmes kis vidéki lány, aki volt. Sorsában feltűnik a felemelkedés lehetősége, de Nyina mégis áldozat. Lelőtt *Sirály*, akár a másik két fiatal.

Tulajdonképpen erről szól a darab. Három szép és érzékeny, tehetséges fiatalról, akik a „varázsos tó” partján éltek, szerették egymást, s az „igazi”, a „nagy” életre vágytak. Ez az élet azonban könyörtelenül eltaposta őket. Visszajára fordította az álmaikat és vágyaikat, önmaguk torzójává tette őket. – Ki tehet minderről? – kérdezi vádlón a két fiatal vidéki rendező. A feleletük egybehangzón az, hogy a „befutottak”, az élet és a művészet „jöllakottjai” – Trigorin és Arkagyina, a „rutinos mesteremberek, akik kisajátították az elsőbbséget a művészetben és csak azt tartják törvénynek és valódinak, amit maguk csinálnak. Minden egyebet elnyomnak, megfojtanak.” Trepljov szavai ezek, akinek drámájára a két előadás épül. Az élet azonban bonyolultabb, mint a fiatal drámáiró hitte. Ezt bizonyítja a Madách Színház előadása.

Ádám Ottó mélyebben keresi, árnyaltabban látja a *Sirály* témáját. Ez külsőségekben is kifejezésre jut. A két vidéki előadás hangsúlyozottan diszletelen, pontosabban „anti-csehovi” diszletben játszódott. Ő a látszatra előnytelenebb, hagyományosabb pozíciót választotta. A Madách Színházban tücsökciripelést hallunk, mielőtt felmegy a függöny, s elébünk tárul az aprólékos gonddal megkomponált paszettel színpadkép: közép-orsz táj nyírfaligettel, a háttérben tó. A túloldalon énekelnek, balalajka szól. Mindezt pontosan közvetítik a hangerősítők, csakúgy mint a kutyavonítást éjszaka a hombár mellett, vagy a szél süvítését a kéményben.

A kellékek is ilyen skrupulózusan élethűek és korhűek. Igaz, szamovár nincsen. De csillogó ezüst és porcelán szerviz van helyette, amelyből még nagyobb élvezettel szürcsölik a teát a szereplők. S a gyönyörű ruhák, amelyek egyéniek, de korhűek is, olykor meg egyenesen szimbolikusak, mint Nyina hófehér selyemruhájának *sirályszárnyra* emlékeztető bő ujjja.

Mindehhez hozzájárul még Adám Ottó közmondásos órás mesteri precizitása a színészvezetésben, a színpadi helyzetek aprólékos kimunkálásában. Hogy az előadás csaknem fél évig készült, olajozottan jár, szinte ketyeg. S akkor megkérdezzük: vajon nem túlságosan is sok-e már a jóból? Feltételezhető-e ennyi „konzervatívizmus” Adám Ottótól, aki tizenkét év előtti híres *Cseresznyés kert* rendezésében elsőként szakított nálunk a hagyományos Csehov-játszással? Feltételezhető-e, hogy komolyan gondolja most a tücsökzenét, amely felett már Csehov is ironizált? Vagy elragadta talán a vita heve, s most így akarja meghökkenteni a modernkedőket?

Nem, mindennek fontos szerepe van ebben a szép és igaz előadásban. Az életnek, a való világ tárgyainak azt a szinte érzéki, vagy pantheista szépségét és értelmét jelenti, amelyet féltékeny haragjában Trepljov nem lát meg, amelyet olyan könnyen hajít el magától, amikor öngyilkos lesz. A való világot, amely a művészet tárgya, s amelyet Trepljov darabjából kiszorítottak a ködös eszmék és életérzések, a meg nem emészített filozófiai hatások.

Így jutunk vissza a nemzedéki kérdéshez. A rendező Tolnai Klári és Gábor Miklós nagyszerű alakításában összegezi a maga nemzedékének tapasztalatát az életről és a művészetéről. Azt ugyanis, hogy a kettőt nem lehet sem összezeserélni, sem szembeállítani egymással. Az érzéketlen ember nem is él igazán. És fordítva. Nagy művész csak az lehet, aki igazán megéli, ha úgy tetszik – végigélvezi az életét. És erről nem szabad lemondani kamaszos, dilettáns illúziók kedvéért. Ez a két szép ember, ez a két igazi művész kidolgozta, kikinlódta már magának ezt az életbölcességet.

Gábor Miklós Trigorinja azért szerencsésebb ifjú vetélytársánál az irodalomban és a nőknél is, mert jobban szereti az életet. Szeret élni, s még a munkában is, amelyre pedig olyan sokat panaszkodik, még abban is az életet éli – még egyszer, jobban. Az életet írja. Nemcsak azért, mert jól keres vele, hanem mert szereti, élvezi, s az adósának érzi magát. Igazában ez köti össze Arkagyinával is. Ő is így él, munkát és életet ilyen természetesen egyesítve. Még csak néhány napja van szabadságon; még teleszájjal habzsolja a falusi ízeket: krikettezik, bemutatja az alakját, a járását, Maupassant-t olvas fel a nyaraló társaságnak. De gondolatai máris odahaza, a színház körül járnak. – „Jó magukkal lenni, barátaim, kellemes hallgatni a beszédüket, de... ülni otthon a hotelszobában és szerepet tanulni – mégiscsak szebb” – jelenti ki, s jóízűen nyújtózik egyet. Közben azonban, Tolnai Klári ezt kiválóan érzékelteti, Arkagyina a színpadon is minden bizonnyal az életet mutatja be. Ezért tudja önmagát is így megélni.

Voltaképpen ez minden, amit a rendező fel tud ajánlani az öngyilkosságra készülő Trepljovnak. De ez nem is olyan kevés. Hogy így van, azt éppen az a mély, tragikus hatás bizonyítja, amit a fiatal ember öngyilkossága ebben az előadásban kivált. Vidéki kollégáival ellentétben Huszti Péter nem sír, nem toporzékol, nem lövöldöz. Fegyelmезetten és logikusan keresi az útját, építi fel a szerepét. Így értjük meg végre, hogy miért is lesz öngyilkos. Mindvégig azt hiszi, hogy Nyina tulajdonképpen őt szereti, csak első, dilettáns művének sikertelenségét nem tudja neki megbocsátani. Meg van róla győződve, hogy ha bebizonyítja: ő jobb író mint Trigorin, akkor a lány visszapártol hozzá. De íme Nyina utolsó látogatása. A fiú elegáns öltönyre cserélte fel régi, vedlett ruháját, a nyakában vadonatúj nyakkendő virít. Az asztalon ott fekszik most megjelent novellája. A lány pedig bevallja neki, hogy a másikat szereti. Ekkor döbben rá Trepljov, hogy a mániákus önmegevalósítás közben elmulasztotta a legfontosabbat: nem tanult meg igazán élni, dolgozni és szeretni. Furcsa, irigykedő, gátlásos és hisztérikus figura lett belőle, akit egy igazi nő nem is tudhat már talán szeretni. Ezt az életet utasítja el magától a fiú, amikor golyót repít a fejébe. És ez a sors vár mindenkire, mondja az előadás, aki az élet ellenében akar művész lenni.

Ezt az igazságot világítja meg *A három nővér* legutóbbi előadása is a Vígszínházban, csak egy másik oldalról. Horvai István, aki sok kiváló Csehov rendezéssel bizonyította már a pszichológiai árnyalatok iránt különösen érzékeny, egyéni látásmódját, most egyéniségétől idegen hatások alá kerül, amelyeket nem tud sem eddigi életművé-

vel, sem általában mai életünkkel, valóságunkkal összefüggésbe hozni. – „Horvai a Csehov-leszármazottak, O'Neill, Tennessee Williams, Beckett, sőt Ionesco felől tekint vissza a mesterre, hiszen mindannyian az ő köpenyéből bújtak ki” – írja az egyik kritika. Aligha hihető azonban, hogy a rendezőt ez az irodalomtörténeti szempont vezette volna. Előadása inkább arra a Csehov-értelmezésre alapoz, amelynek a moszkvai Efrosz volt a vezető egyénisége. Erre utal az is, hogy a hangvételt, filozófiáját, sőt konkrét színpadi megoldásait is meghatározó színpadkép szinte kísérteties mása annak, amit a diszlettervező, David Borovszkij annak idején a *Sirály* említett moszkvai előadásához készített. Csakhogy ami nyolc éve Moszkvában – és mondjuk meg: művészileg is magasabb hőfokon – új és eredeti volt, az *itt és most* csupán külsődleges, nincsen igazi funkciója. Az idegen és ráadásul késve átplántált megoldások olykor bosszantóan erőltetetté és szájba rágóvá teszik az előadást. Arról nem is szólva, hogy olyan életérzést sugallnak, amely tulajdonképpen nem jellemző sem a nagy példaképre, sem a mai előadás alkotóira.

A gyalulatlan fából készült, szürkés festékekkel úgy-ahogy bemázolt deszkapalánk karámként veszi körül a színpadot. Még a felső portált is befedi, jelezvén, hogy nemcsak oldalt, felfelé sincsen itt lehetőség a kitörésre. Ebben a karámban élnek, szenvednek, s láznak fel végül az előadás szereplői. De hiába. Hiába verik akár ököllel a karám falát. Innét ugyan senki nem jut el Moszkvába. Csak furcsa, kemény, gonosz kis zörejek hallatszanak, ha valaki megmoccan, s egy nyaláb nedves falevél esik a nyakába. Ez az irónikus ellenpont: a rendező így jelzi, hogy ebben a karámban hiába-való, sőt ártalmas mindenféle jobbra vágyódás. A végén vastag avarszőnyeg borítja már a színpadot, abban csúsznak-másznak, fetrengenek a szereplők, úgy kiáltják át egymásnak a színpad egyik feléről a másikra magas röptű gondolataikat, amelyek így persze pontosan ellenkező értelműek lesznek. Akárcsak egy Beckett darabban. Az *Ó, azok a szép napok!*-ban a rákosan szaporodó, egyre növekvő földhalom temeti be fokról fokra a még mindig élni akaró, az élet szépségéről beszélgető emberpárt, – itt az avar.

Azt mondják: irodalmilag jogos ez a párhuzam, mivel Beckett Csehov tanítványa. Legyen hát mindenkinek a maga hite szerint. Akár Beckettre hasonlít azonban, akár másra, szembesítsük az előadást magával az élettel, amelyről Csehov a művet írta, s amelyről az előadásnak is szólnia kell.

Miről szól tulajdonképpen ez az előadás? A régi orosz életről, vagy a mi mai életünkről, amelyet Csehov hősei boldogabb jövődönék neveztek, amelyről álmოდottak, amelyre olyan bizakodva készültek? Ma már tudjuk persze, hogy nem mindenben jól készültek. Hogy nem elegendő csak a belső készülődés, a lelki építkezés. Hogy a történelem kérlelhetetlen és olykor kegyetlen is, s hogy durva eszközökkel dolgozik. De ha jobban figyelünk rájuk, észrevehetjük: érezték ezt már ők is. – „Itt van az ideje, már közeledik, egészséges, hatalmas fürgeteg támad, már úton van, nemsokára ideér” – mondja Tuzenbach báró, aki dolgozni szeretne, aki szerelmes Irinába, s azt tervezi, hogy együtt utaznak majd el a téglagyári munkástelepre tanítani. De Csehovnak nem voltak illúziói ezzel kapcsolatban sem. Tudta, hogy sok tisztá lelkű és becsületes hőse is áldozatul esik majd a szélvésznek, amellyel a megálmodott jövő beköszönt. És hőseivel együtt mégis vállalja ezt a jövőt, vállalja a fürgeteget. Ezt fejezi ki *A három nővér* záróképe, amelyben a nővérek egymást átfogva, mintegy védve és bátorítva állanak szemben a feltámadó széllel. Olga, a legidősebb köztük, azt mondja. – „Ó, édes, édes testvérekim, a mi életünk még nem fejeződött be. Élni fogunk! A zene olyan vidáman, olyan boldogan szól. És én azt hiszem, hogy nemsokára megtudjuk, miért élünk, miért szenvedünk . . .”

A fürgeteg végigszáguldott Európán. És most ki akarjuk tagadni ebből a megdurvult, megkeményedett, de mégiscsak tisztább világból azokat a nagyszerű embereket, akik azt megálmodták, megszenvedték? Ha a felszínes kivitelezés ellenére is komolyan vesszük a rendezői szándékot, akkor így kell értelmezni a mai előadás záróképét, amelyben a testileg-lelkileg megalázott, önmagukból kivetkezett nővérek hátravetett és kivörösödött fejjel, kétségbeesett asszonyi jajkiáltásra tárult szájjal, mint három dühös fúria, valami öngúnyoló-önsírató, félelmetes körtáncot lejtenek. Ide fut

hát össze a három kiváló színésznő: Békés Rita, Ruttkai Éva és Papp Éva szerep-íve. Ezt a nyomot hagyta bennük az okos Versinyin (Darvas Iván) és a becsületes munkás-életre vágyó Tuzenbach (Tordi Géza). Ez a vége hát az álmoknak, a reményeknek, a szerelmeknek, a tervezgetésnek. Ennyire tehetetlen, ennyire semmi az ember.

Milyen szomorú, milyen szégyenletes ez. Hiszen, akár akarja a rendező, akár nem, ez az előadás így nem a század eleji orosz értelmiségről szól, hanem rólunk, *itt és most*. Rólunk, a század utolsó harmadának igaz, esendő, olykor bizony túlságosan is érzékeny, hamar elkieseredő, sokat tépelődő, de mégiscsak újat kereső, jobbat akaró, „nehéz embereiről” állítja, hogy nem lesz majd helyünk abban az új életben, amelyért élünk és dolgozunk. Hogy idő előtt elfáradunk, elhasználódunk majd, új, erősebb, ügyesebb és gátlástalanabb emberek félrelöknek, és sohasem tudjuk meg „miért élünk, miért szenvedünk”.

Valószínűleg persze nem a rendező gondolatai ezek. Egyszerűen nyomába szegődött most ő is annak a színházi divatnak, amely az érzékeny, a tépelődő, a kereső emberek, a „széplelkek” kigúnyolásával akarja bizonyítani a modernségét. Csehov és a század eleji orosz értelmiség drámája ürügy csak erre. Hiszen a sápkóros, nyafogós és világfájdalmas, melodramatikus és naturalista Csehov játszás, amely ellen az új nemzedék tiltakozik, legalább annyira idegen ettől az emberszerető és életvidám szerzőtől, mint Beckett sivár pesszimizmusa. Egy későbbi színházi korszak lerakódása ez, csakúgy mint a Shakespeare darabokon a múlt századi romantikus máz.

A *három nővér* 1901-es bemutatója még nem sznobok és kékharisnyák találkahelye volt, hanem felrázó hatású politikai esemény. Olyan sokkoló hatású, amelyről a mai *underground* színházak még csak nem is álmodnak. Ennek az előadásnak a szereplői valóban a nap hősei lettek, mert a leghaladóbb társadalmi törekvéseket a kor legmagasabb művészi színvonalán képviselték. Ezért fogadta őket szívébe a közönség. – „A közönség tegnap szinte kizárólag értelmiségiekből: tanítónőkből, gimnazista lányokból és kishivatalnokokból állt. Ez az a társaság, amelyet Csehov darabjaiban ábrázol: a fecsegő értelmiségiek, akik mindenféle vágyálmokkal meg „jogokkal” szédítik az egyszerű embereket” – tudósít a bemutatóról az egyik korabeli lap.

A fiatal Lunacsarszkij szintén ironikus hangú cikket írt a darab hőseiről, a szép-lelkű úrilányokról, akiknek összetörik a szíve, mert egy ezredet áthelyeznek egyik városból a másikba. Egy gimnazista levelet írt akkor neki, amelyben felháborodottan tiltakozik ez ellen a hang ellen. – „Mennyire meggyötörték, megkínózták, megfélemlítették ezeket a nagyszerű embereket – írja. – Ezek mind jó emberek, ezek a Versinyinek, Tuzenbachok, ezek a kedves, szép nővérek. Ezek mindannyian nemes életek, akik boldogok lehetnek volna és boldoggá tehettek volna másokat. Nem, Anatolij, Vasziljevics, ez a darab tanít és harcba hív...”

És nemcsak a lelkes gimnazista tartotta így. Az illegalitásban élő Lenin is felfigyelt *A három nővér* bemutatóját követő sajtóhadjáratra a demokratikus orosz értelmiség ellen és *A harmadik rend* címmel fontos elvi cikket szentelt ennek a kérdésnek a bolsevik pártsajtóban.

Nem kellene tehát annyira szégyellnünk ezeket a század eleji úrilányokat a ma színházában sem. Jönnek persze mindig új rendezők, születnek új előadások, amelyek mindig mást olvasnak ki történetükből. De a három nővér mindig fiatal marad, soha nem lesznek kiégett, hisztériás némberek. És az új nemzedékek is az első találkozás boldog izgalmaival nézik majd szép, tiszta, büszke alakjukat. Az ő számukra is azt testesítik majd meg, amit az egykori gimnazistának, amiről Csehov egész életműve szól: a történelem, a kor kegyetlenségén is győzedelmeskedő emberséget, a lelki gazdagságot és érzékenységet, mint szüntelen készenlétet az élet új formáinak megértésére és befogadására. Mindazt, ami nélkül nem lehet, nem érdemes élni. És ami nélkül nincsen értelme a művészetnek sem.

Kezdődik a mese

*A járdán felcsapódó kéz,
öt érzék fél szárnya: kezem
ma már történelem,
akár a tegnapi bombázások,
akár a kitöltött lottócédula
Európában, vacsora után.
Útmenti emlékmű, ki-kigyullad,
magába zár egy korszakot.
Különben béke van.
A pornak porszaga,
a füstnek füstize.
Föltérdepel egy cigarettavég,
de nem sül el.
Hónaljban harminchat öt,
papucsban nyakkendő szavak,
kezdődik a mese:
Ez elment vadászni,
ez meglötte,
ez hazavitte,
ez megsütötte,
ez – az icike-picike –
megette.*

Aztán

*Nem ejtettük ki a nevét, nehogy
elrebbenjen, azaz: eszünkbe se jutott,
hogy szóba is szorítható,
hogy elrebbenhet, ha dió-
héjként nem fogja össze szó,
és elrebben, ha megnevezzük.
Ült a jobbomon, ült a balodon,
járt a balodon, járt a jobbomon,
ki-be, otthona volt a testünk,
de mindig háttal, mint Júdás.
Aztán átzuhant két szó között,
emberivé magasztosult,
azaz: megöltük végérvényesen.
Dehát kinek az ezüstjei
karcolják a sejtek falát?*

BERTÓK LÁSZLÓ: FÁK FELVONULÁSA

Gyakran előfordul azoknál a költőknél, akiknek későn, mondjuk harmincadik esztendejükön túl adatik csak meg az önálló kötettel jelentkezés öröme és felelőssége, hogy a régóta készülődő bemutatkozásból bevallva-bevallatlanul válogatott gyűjtemény lesz, ami az egész addigi pálya legjobbnak ítélt darabjait magába foglalja, met-szeteket sorakoztat föl egy líra különböző stádiumaiból, aminek lapjain az időbeni tá-volságok a megtalált egyéni hang viszonylagos állandósága ellenére is érzékelhetőek maradnak. A harminchét éves Bertók László most megjelent első kötete nem tartozik az efféle bűjtatott-rejtett – ám a továbblépéshez sokszor nagyon is szükséges – válo-gatott gyűjtemények közé: ennek a karcsú kis könyvnek olyan sűrített, tömörszerű ha-tása van, mintha a versek egyetlen pillanatban, az élet egy éles levegőjű magaslati pontján születtek volna. Kétségtelen, hogy a rendkívül tudatos szerkesztés erősíti ezt a benyomást; a költő például még azokat a korai verseit is, amelyek stílusukban sem illeszkednek a kötet tetemesebb részéhez, nagyon szerencsésen helyezi el az egészben – a megfelelő ciklusban nemhogy gyengítenék, de markánsabbá teszik az összképet. Mégis, az egységes hatás nem a szerkesztés csodája, hanem maguké a verseké, a mö-göttük kirajzolódó, makacsul vissza-visszatérő belső drámáé.

„Hogy is öregszik meg az ember?” – teszi föl a kérdést Németh László Berzsenyi (s egy kicsit valamennyiünk) sorsán töprengve, majd így folytatja: „Öregség, ifjúság végül is közérzet dolga: kiben a véredénynek kell elmeszesedni hozzá, kiben a lélek-nek. Az első jele talán az, amikor a férfi észreveszi, hogy csak egy élete van. A fiatal-nak mindig az az érzése az életéről, hogy így is történhetik, de másképpen is. Hű a feleségéhez s poligám a lehetőségekben, hogy mással előlről kezdhetné. Rég benn áll egy foglalkozásban s az az érzése, móka csak, hogy éppen ezt csinálja. Ami történt ve-le, semmi ahhoz, ami történhetne s ami még történni fog. Egyszer aztán rászakad: hogy ő is egy ember, csak egy élete van s annak nincsen az elején.” Ha verskötetről szólva értelmes dolog egyáltalán alaptémát, minduntalan felbukkanó vezérmotívumot emlegetni, akkor Bertók könyve mögött a visszavonhatatlanul múlt időnek ez a fajta felismerése húzódik meg állandóan jelenlevő háttérként. Mint gondolati tézis, egyszer kinyilatkoztatott igazság ez a felismerés persze alig több – Németh László sem szán-ta többnek –, mint amihez valamennyire tudatosan élő ember előbb-utóbb maga is el-jut. Bertóknál azonban ebből félelmetes mélységeket megnyitó küzdelem lesz, a bele-nyugvás és lázadás drámája, aminek szenvedélyes végigélése (és közben józan re-gisztrálása) a rokonszenves érzékenységű, friss szemű, sokféle irányban próbálkozó fiatal poétából formátumos, téveszthetetlenül egyéni hangú költőt teremtett.

Az első ciklus, a *December* még csak magát a felismerést mondja ki – de már ezt is hányféle fekvésben! Tárgyilagos megállapítással kezdődik: „A készülődés év-szaka / átfordult itt a tél / itt a vaskorszak álmaim / vasakká nehezdedtek” (*Vaskor-szak*); reménytelenül szól a *Miközben* odavetett, kopogó soraiban; aggódó-bizakodón a *Mi jöhet még?* befejezésében:

„mi jöhet még? egy kupola
tüzes keréken? egy autóbusz
menetrenddel céllal iránnyal?
mediterrán kézszorítások?
mediterrán arcok esői?”

S már itt fölhangzik, mégpedig azonnal rettenetes erővel a lázadás hangja is, a bele-nem nyugvásé, az ellene mondás a ránk hült körülményeket kipárnázó, kényelmes-bölcs tanácsoknak, megfontolásoknak:

„ó hányszor megaláztatok,
haraptatók apáim gerincét, ugattatók:
van mellékut a Golgotára, van helikopter

kimenteni Dózsát a tüzes trónról,
de a porondról elinaltatok, statiszták:
Pusztuljatok szemem előtt!”

(Fölmondom a pászlorkodást)

Bár a „vaskorszakot” meghozó felismerés már az első versek helyzetjelentésében is nyugtalanítóan sokértelmű, az igen és a nem már a nyitányban keményen egymásnak feszül, nagyobb távlat mégis először igazán a következő ciklusból, az *Ablakokból* nyílik erre a küzdelemre. A rádöbbenés az egyetlen életre, visszafelé fokozatosan megszilárdítja a multat, sorsot tudatosít színes-tarka emlékek laza halmaza helyett – innen az említett korai versek sokszorozódott súlya ebben a szerkezetben –, de többet is ad ennél: az általánosabb tanulság lehetőségét. Ez a tanulság azonban megint nem olyan magától értetődő Bertók számára, mint elvont gondolati igazságából következne, hanem kényszerítő erő, amit csak alig, csak fogcsikorgatva lehet tudomásul venni. A ciklus két csúcverse, a *Keserves* és a *Halottak napja* ennek köszönheti rendkívüli feszültségét. Az előbbinek sötét morajlása, röggént hulló panasz-szava mélyén nem mindennapi indulat rejlik, fölháborodás azok sorsa felett, akiknek tenyere „mint a csordajárás tankcsapásokkal kicifrázva”, akik szerszámaikkal társalogtak „ha nagyon hiányzott a szabadság”, s akik tovább alig tömöríthető szentenciaként mondják a versben: „Ráment emberi méltóságunk / de az életet megtartottuk” – ám a többes szám első személy következetes használatában is kifejeződő érzelmi azonosulás sem oldja föl az utolsó versszak fájdalmasan igaz megállapítását: „Akik a sírt majd körülállják / fiaink régen megtagadtak / – nem halál s fegyveres hatalmak – / ez pecsételi meg sorsunk”. A másik a személyes elmúlás egy lehetséges vigaszával vet számot, de mindig folytatódó élet fogódzót kínáló gondolatával: itt a higgadt kezdés vall egyfajta megtalált bizonyosságról, de aztán a mind szaggatottabb versmondatok feltördelik ezt a szilárd igazságot, a vers utolsó rövid kijelentései („Aztán újra a sejtek szava / Ülök a buszban, térdemen fiam. / Körben a téboly tűzkarikái. / Halottak napja van”) pedig nyugtalan-ideges záradékként hatnak a méltósággal teli induláshoz képest.

A tisztánlátást és vacogtató hideget egyaránt jelentő felnőttkori téiben nincs más enyhület, csak az emberi kapcsolatok oltalma és melege. „Most kellene a szeretet” – egy nagy fájdalom árnyékában írja le Bertók ezt a sort a harmadik ciklus (*Kezet fogunk*) kis remeklésében – *Most* a címe –, de bizvást állítható, hogy az ebben említett „kozmosz huzat” nem különbözik annyira a Vaskorszak dermesztő levegőjétől. Mégsem hazudik magának szeretetet, illúziótlanul tudja bevallani a teljes idcgenséget (*Első napok a városban*), csakúgy, mint a szerelem hétköznapjaiban ásitó veszedelmeket (*Mi marad meg?*):

„Ha majd külön kis lábasunkban
sütjük-főzzük ehetetlenre
rég vágyaink maradékát,
mi marad meg a szerelemből?”

– kérdezi, s mert őszintén lát és pontosan fogalmaz, nevén tudja nevezni – a ciklus címadó versében – a tartalmas emberi kapcsolatok legnagyobb ártalmát is, azt az életformát, amelyik „... kötőfékké fonódó / örökös körbejárás / homokvárak körül, / bronzérmek, – serlegek körül / a nyomtató ló csillaga nélkül”.

A kötet utolsó verseinek csoportja mintha a szembenézés és szembeszegülés küzdelmének utójátéka lenne: a sorok sejtelmes futamokkal telnek meg, a természeti metaforák is talán itt a legsugárzóbbak (pl. *Aprilisi fa; Könnyedén*). Az ellentétes hangulatok – a *Ki hitte volna?* reménykedő bizalma, *Az ember* köznapian jőzan és mégis himnikus hitvallása, az *Örökké*-ből áradó biztonság vagy a *Gyorsított eljárással* ziháló lélegzetvétele, az *Amig* szorongó félelme, a *Tedd le a kést!* végletes tragikuma – nem illeszkednek harmonikusan össze, hanem érdesen, nyersen, provokálón egymás mellett léteznek. Ez az eldöntetlenség akkor kapja meg igazi jelentését, ha az utolsó ciklus előtti furcsa kis közjáték, prózaversekben írt intermezzo, az *Arcok, betűkkel* nem csu-

pán egy bontakozó epikus ujjgyakorlatának minősül. A maga sorsát fölismerő költő most mások sors-képletét mutatja föl, csak hogy ezekben a miniatűr jellemzésekben hátborzongató biztonsággal lehet érezni: *I* már mindig csak egy koponya lesz, semmi több; *L* sohasem fogja megvalósítani egyetlen tervét sem; *S* örökké láb nélküli asztal mellett üldögél majd. Erről nézve az utolsó ciklus nyitottsága más hangsúlyt nyer, a nyitottság nem a küzdelem eldöntetlenségének, de *céljának* látszik.

Bertók újabb verseiről rangos méltatások szóltak már könyvben megjelenésük előtt: Tüskés Tiboré a *Magunk kenyerén*-antológiában, Fodor Andrásé a *Jelenkorban*. A nem csekély várakozásokat ez az első kötet minden szempontból igazolni látszik. Ami pedig e költészet jövőjét illeti: Németh László avval folytatja töprengését Berzsenyi sorsa fölött, hogy az efféle divinációszerű felismeréseket gyakran követik nagy, az egész további életet összefogó vállalkozások. Majd hozzáteszi: „Ehhez azonban már alkalomra, a közösség felhívására, férfihoz méltó pályatérre van szükség. Magyarországon ez szokott elmaradni. Berzsenyi is ehelyett kapta Niklát, a csúzt és Kölcsey kritikáját.” Őszintén kívánom Bertók Lászlónak az ellenkezőjét – a magunk érdekében.

Lakatos András

Baranyi Ferenc új kötetében is található néhány olyan vers, amelyek a fáradékonyabb költői pillanatokot – vagy éppen az indulatok nagyfeszültségét – idézik fel az olvasóban. Ezek a versek többnyire a mai társadalmunkban fel-felbukkanó torz, anti-humánus magatartások ellen lázadnak, a friss harag lendületével. A kötet befejező ciklusa – Kergetőzés a változó szelekkel – úgy tűnik, egy nagy költői vállalkozás első komoly nekifutása. „A kráterektől sebheyles mezők” idejétől napjainkig, amikor „szegényebb lett a handabandázás” és „nagyobb csupor – kisebb pohárköszöntő” a lényeg – lírában átfogni egy országot, egy nép történetének leglendületesebb időszakát, amely „akárhogy is világolt – már övé volt!” – nagy költői gondolat s nagy költői munka. A Kergetőzés változó szelekkel ennek a gondolatnak – remélhetőleg csak első költői munkája. (*Magvető Könyvkiadó*)

THIERY ÁRPÁD

Békési Gyula:

EMBER A HÍDON

„A kötet emberi-költői mondanivalóját – léleksorvasztó gyermekkorom, a világot roncsoló háború és a háború utáni küzdelmes évek határozták meg” – írja a költő új kötetének fülszövegében. Valóban, uralkodó témája ma is a múlt. A háborúnak, pusztulásnak kiszolgáltatott embernek állít emléket „Akár a többiek” című versében, de az erőszakos halál motívuma felbukkan más témájú versek egy-egy hasonlatában is, és váratlanságával megdöbbent:

„Zümmög
fém-szitakötő...
Homokszákok mint
háborúban halottak
nehezülnek
egymáson
halomban.”

A lélek emlékező, múltra-irányult állapotát óhatatlanul az időszerűtlenség, keserű időnkivülség érzése kíséri. Ez az érzés ölt alakot Békési látszólag leíró, valójában azonban allegorikus verseiben (A kivágott

fa, Besüppedt kút). Az allegória veleszületett fogyatékoságait sikeresen kiküszöböli azzal, hogy szemünk láttára bontakoztatja ki egy népdalküszöb-szerű kezdet továbbvitelével. Ugyane keserűség alanyibb kifejezése „Az ébredő” című verse, míg az „Emésztő”-ben belső konfliktusa kívülről-keltett rossz közérzetté általánosan, ezáltal elvész, de meg nem oldódik. Ez utóbbi folyamat máskor a líra értékének, rangjának túlbecsülésére vezet. A teremtés pillanata – szerinte – „a legteljesebb gyönyör-virágzás, / tejúton túli gyönyörű pázrás, / az a pillanat, amikor kihagy / s világosságnak ad helyet az agy”, s az alkotó maga e pillanatban csodálatos és idegen tünemény. Az „ihlet” idézett irracionális, romantikus értelmezése, amellet, hogy művészileg és tudományosan egyaránt túlhaladott tévhitet ismét, leleplezi egyben e túlértékelés szemléleti forrását is. A líra világa művilág. Nem protézis! Nem helyettesít! Nem igazibb a meglévő valódiná!!

E nyilvánvaló gondolati tisztázatlanság a példaként felhozott versben törvényszerűen formai lazasághoz, hatásosnak szánt, ám funkciótlan képek felbukkanásához vezet. Pl.: ... „vörös és fehér / lángviharzás az Ismeretlenért”, de a fentebb idézett szakasz bármelyik sorát is idemácsolhatnám.

Hasonló, szegény megoldások azonban Békésinél igen ritkán fordulnak elő, és ilyenkor is a tárgy felszínes megragadásának következményei. Sokkal jellemzőbbek népmesei frissességű képei, pl.:

„Drótot lenget a gyöngyöket kapkodó,
friss levegő.”

Talán a népköltészeti ihletettség és a közérthetőség, mindenkihez-szólás igénye okozza a kötet formai egyoldalúságát. A rímek csengését ritkán szakítják meg rímtelen sorok, a legtöbb vers (ötvenkettőtől huszonnyolc) ölelkező, páros és kereszttrim-technikával készült. E viszonylagos egyhangúságot azonban bravúros asszonáncok enyhítik (omladék – rossz ladik), a „Besüppedt kút” című verset pedig szinte kizárólag ilyenekből építi fel:

„Körülötte mérges csalán
zöldül-sápad ám hasztalan

Szél kotor rá port és magot
Nincs is hozzá sehonnan út’...

... „Neve is csak besüppedt kút
Vizet belőle már nem húz” ... stb.

Ezekon kívül szabadversbe hajló időmér-
tékes formák is előfordulnak a kötetben.
Korábbi publikációihoz képest újdonság
négy prózaverse. Közülük tartalmilag is,
technikailag is kiemelkedik „A fény szüle-
tése”.

Emlékezés és cselekvés, érték-őrző és ér-
ték-teremtő lét összhangjának megteremté-
se Békési költészetének alapvető motívuma.
Saját kudarcai bizonyítják, hogy bármelyik
pólus „eltüntetése” a művészi hitelesség
romlásához vezet. Egy további, nosztalgia-
kus-illuzórikus egyeztetési kísérlet után
(Gyümölcs a fa északi oldalán) a valódi
megoldást a kötet kétségtelenül legjobb da-
rabjai, az „Este a téren” és a címadó „Em-
ber a hidon” hozzák meg. „Végül minden-
kit felszabadít / vagy leigáz az idő” – írja
az előbbiben, felismerve, hogy az emlékezés
nem megkövült állapot, hiszen akár a ma-
gunk, akár mások számára-hasznára – ön-
magunkat mintázzuk újra folyamatában. Az
„Ember a hidon”-ban már szinte program-
ként jelenik meg ez a gondolat. A múlt –
mert bennünk él, mert *azonos* önmagunkkal
– ugyanúgy alakítható, mint a jövő; s a jö-
vő éppen ezáltal válik alakíthatóvá. Aki ezt
tudja, felszabadult. (Ez a szabadság tette
lehetővé – véleményem szerint – az egész
kötetben egyedülálló, szürrealisztikus „Lá-
tomás” megírását.)

Békési azonban nemcsak az emlékezésnek
él. Felemelkedett népe nevében és szemével
igyekszik tágabb horizontra látni. Úgy tű-
nik, egyelőre részleges sikerrel. A címadó
vers etekintetben is kiemelkedik a többi kö-
zül. Az „Új világ születése” – nemcsak,
mert formailag rondó – tartalmilag is kör-
forgás marad. Másik nagyszándékú versé-
nek már a címe is („A boldogság miért csak
gőgicsél”) érdekesen pontra tapint. Ez a
pont: a lelkiismeretfurdalástól és önkéntes
elbuzulástól mentes idill fájdalmas hiánya
életünkben és költészetünkben. A gondolat
azonban – ígéretes indítás után – ismét
scr- és trófavariációk semmitmondó bonyo-
lultságába téved.

Újat kezdeni ifjan is, éretl korban is ne-
héz dolog. Hogy Békésiben megvan ez a
szándék, az – e részleges sikertelenség el-
lenére is – igen biztató.

CSORDÁS GÁBOR

Fábri Péter:

FOSZTÓKÉPZŐKEL

Kockázatos vállalkozás 18 éves költő ön-
álló kötetét kiadni. Ha megtudjuk, hogy a
költő, Fábri Péter 16 és 18 éves kora között
írt verseit tartalmazza a kötet, joggal vár-
hatunk meglepetést. Mert a nagyobb fele-
lősségvállalást, a nagyobb „befektetést” bi-
zonyára a nagyobb remény indokolja.

A kötet azonban nem egyértelműen jó.
Fábri Péter még nem kialakult egyéniség,
és még nem kialakult költő. Verseiben ke-
vésbé van meg az az erő, amely formailag
és tartalmilag egységes egészet hozna lét-
re. Ezen csak módosít az, hogy bizonyos je-
lenségekre kritikusan és érzékenyen reagál.
Élettapasztalat és művészi tapasztalat hiá-
nya lehet az oka, hogy tartalmilag szűk kör-
ben mozog, s ebből a körből nem mindig
tud kitörni. Versei így tele vannak abszt-
rakciókkal, közvetlenül kimondott, kinyi-
latkoztatott gondolatokkal, érzelmi és képi
törésekkel. (Ezt mutatja az elvont, „kép-
telen” cím is: Fosztóképzőkkel.) A tartal-
mieszei egyoldalúság bizonyos szempontból
jó hatású. Előtűnik az a tehetség, amely túl-
mutat ezen a kötetben: ki tud alakítani saját
költői arcot, – ha még nem is biztos voná-
sokkal, s emiatt még sokszor pózba téved.
Leginkább szerelmes verseiben vehető észre
az intenzívebb élmény és érzelem. (Sárral,
vérrel; Nélküled; Arcomba emlékek csapód-
nak; Őlj meg ölelj meg) Az elérhetetlen,
és mégis állandóan győtrő szerelmet írja
meg. Kevesebb líraiság van a költő és a
társadalom viszonyát érintő verseiben. Ha-
tározatlan még, kisebb az áttekintése (átlá-
tása). S a szerelemmel kapcsolatos maga-
tartása kiterjed a társadalomra: elégedet-
len, újra és újra támadó, és vereséget szen-
vedő. Magánya a szerelemmel és a társa-
dalommal való ilyen szembenállásából fak-
kad, de nem érezzük eléggé motiválnak ezt
a magányt, s egy 18 éves fiatalember ma-
gányát nem is lehet véglegesen elfogadni.
Onnan ered ez a tévedés, hogy nem látja
a társadalmi valóságot elég differenciáltan;
nem egyénit; általánosságokat mond, s vé-
gül az általánossággal szembe csak saját
szubjektivitását tudja állítani. A szubjektív
igazság, az őszinteség, a bátorság szép vo-
nások, de fennáll a veszély, hogy szélma-
lomharccá válik a harc. A Nélkületek című

versben lehető meg a helyes irány kiindulópontja: Nélkületek a halál megtalál, / ... és szólás helyett vérzik csak a száj... Itt kell megemlíteni az Ágakban és a Gyáva bátrak ellen c. verset is.

Objektív és szubjektív tényezőktől függ, hogy a költő milyen anyagot használ fel. Fábri inkább a belsejt bonyolítja, néha túlbonyolítja. Formailag sokszor a vers rovására megy ez: pontatlan, magyartalan sorokat ír le, néhány képe erőltetett, rossz. Sok versének értékét az rontja le, hogy nem elég körültekintéssel választott ki egy-egy szót. (Pl.: ... mivel a konok remény álnok, / jajgatva és mégis kacajjal / fölébrednek a kemény álmok. - ... fölgyülik bennem a harag / lecsöndesül és úgy marad; stb.)

A kötet azt mutatja, hogy Fábri Péter még nem kialakult költő. Egyénisége már határozottabb, de nem tudja feltétlenül költészetté ötvözni magatartását, életanyagát. A kötet verseit is szigorúbban kellett volna válogatni.

REUTER LAJOS

Kardos Tibor:

ÉLŐ HUMANIZMUS

Harmincnyolc év (1932–1970) terméséből válogatta össze ezt a huszonöt, többnyire hosszabb tanulmányt Kardos Tibor. Olasz filológus? A magyar irodalom kutatója? Humanizmus-kutató? Nem tudjuk, melyik epiteton illenék inkább Kardos nevéhez. Talán legméltóbb a „humanizmus-kutató” elnevezés volna hozzá, hiszen nemcsak kötetének címében, tanulmányainak tárgyköriében, hanem Kardos egész emberi magatartásában, tudósi pályájában is állandóan jelen van a humanizmus legkülönbözőbb megnyilatkozásai iránti lelkes szimpátia.

A „tanulmány” szónál is meg kell állnunk egy pillanatra. A közc! hatszáz lapos – tegyük hozzá: igen jutányos áron megszereshető! – kötet legtöbb darabja valóban „irodalmi tanulmány”. Akad azonban történelmi vagy irodalmi esszé is (ilyennek neveznök a Mátyás királyról közölt második, vagy a Babits Mihály szekszárdi kapcsolatait méltató írást), néha az útbeszámoló válik irodalmi esszévé (Boccaccio-ün-

nep Certaldóban), néha pedig egyenesen a platóni dialógus műfaját választja. A Párbeszéd Morus Tamásról akár dramatizált formában is elképzelhető volna – például a pécsi Dzsámi egyik irodalmi színpadi előadásán!

Számos kardosi szöveg alatt több évszám olvasható: így például a Machiavelli-tanulmánynál a tartalomjegyzékben: 1952, 1964, 1969. – Ez azt jelenti, és a szerző a magyarázó jegyzetekben utal is rá: többször visszatért a témához, csiszolta, finomította, kiegészítette más tanulmányaiból vett szövegekkel vagy újabb kutatásaival. Ez többnyire nem ártott a dolgozatoknak. Megmaradt Kardos igényes, sőt lendületes és élvezetes stílusa, a harmincas-negyvenes évek bizonyos modorosságai, az ötvenes évek bizonyos szemléleti egyoldalúságai azonban lecsiszolódtak. Aki ezt a szép kötetet kezébe veszi, Kardosnak nem összegyűjtött műveit ismeri meg, hanem megismeri – és ha még nem ismerte: megszereti – az egész Kardost.

Felépítését tekintve három fő csoportba rendeződnek a tanulmányok (maradjunk most már a „tanulmány” szónál!): Esszék a magyar reneszánszról – Olasz tanulmányok – Írások a magyar poézisről. Van azonban valamiféle „belső struktúrája” is ennek a fontos kötetnek, s ennek a struktúrának három csomópontja: Mátyás és kora; a firenzei „hármás aranykorona” (Dante, Petrarca, Boccaccio); a dunántúli világ (Zrínyi, Berzsenyi, Széchenyi, Babits, Weöres). Foglalkoztatja őt ezenkívül a magyar és európai XVI. és XVII. század is.

Leonardo és Michelangelo elemzésénél természetesen a két nagy reneszánsz mester képzőművészeti alkotásai sem hiányozhatnak, de másutt is érint Kardos művészeti példákat, vagy legalább ilyen irányú továbbgondolásra készlet. A két Mátyás-tanulmány azt érzékelteti, bár szerzője ezt nem így fogalmazza meg: a „reneszánsz” Mátyás mellett létezett egy „gótikus” Mátyás is. Ez csöppet sem meglepő, ha arra gondolunk, hogy a visegrádi palotának architektúrájában, szobrászi kiképzésében mennyi még a gótikus elem, vagy arra, hogy egyik kedves mestere a horvát Ivan Duknović (Giovanni Dalmata) volt, aki dalmát hazájában, olyan ambientében nőtt fel, ahol a XV. században szinte elválaszthatatlanul összefonódik a kései gótika a születő reneszánszsal: Dubrovnikban csakúgy, mint

Hvarban, Trogirban vagy Šibenikben. Egyfajta horvát-olasz-magyar-lengyel Quattrocentonak és Cinquecentonak körvonalai eléggé világosan ki is rajzolódnak a Reneszánsz királyfiak neveltetése című tanulmányban, amely akár ezt a címet is viselhetné: XV–XVI. századi humanizmus az Adria és a Baltikum közt.

Térjünk azonban vissza a művészeti problematikához. Kardos pompás Dante-elemzéseit olvasva, többször is felmerül bennünk a gondolat: mennyire közel áll a költő képzelőereje az olasz Trecento képzőművészetéhez, elsősorban a nagy közép-itáliai templomok freskóihoz! Igaz, a reneszánsz festői, szobrászai – élükön Michelangeloval – szerették, értették, olvasták Dantét. Inspirációi még a Sixtusi kápolna freskóin is elevenek. Különbön is – ezt talán leginkább Ferrarában, Janus Pannonius városában éreztük 1963-ban – Itália földjén a XIV–XVIII. század közt van egyfajta „humanista kontinuitás”, amelyet csak tagolnak, ámde nem szelnek darabjaira a történelmi stíluskorszakok.

Stíluskorszakok? Kardos a kései Michelangelóban „fel tudja fedezni a barokk kezdeteit”, a „barokk pátosz” jelenlétét pedig a költő Zrinyiben is meglátja. Ehhez hozzá kell tennünk: a mai kutatás általában már Baconban, Campanellában és Comeniusban is „barokk embereket” lát. Campanella Napvárosának festményeit elképzelt kivitelezésük esetében nyilván a Seicento barokk művészetének felfogásában alkották volna meg. Itt vethetjük föl a *manierizmus* problémáját is, bár ezt a problémát Kardos nem érinti, nyilván azért, mert a harmincas, negyvenes, sőt még az ötvenes években is a terminus még viszonylag kevésé volt használt. Mai művészettörténészek (Arnold Hauser, Gustav René Hocke) azonban már Michelangelonál, sőt Leonardonál megtalálják a manierizmus elemeit. A *reneszánsz* – bár Kardos ezzel a nézetünkkel valószínűleg vitatkoznia fog – nemcsak *korszakfogalom*, hanem *gyűjtőnév* is. Még ha csak a Dante és Campanella közti periódust nézzük, akkor is számítanunk kell a kései barokk jelenlétével, persze nem feltétlenül mindenütt és nem feltétlenül egyszerre. (Kardos olasz barátja és vita-partnere, Vitore Branca még a „középkori Boccaccio-ról” is írhatott könyvet!) Ami pedig a manierizmust illeti, Fráter Györgyről szólva

maga Kardos említi, hogy volt egy „a barokk felé vivő átmeneti kor” is. Fráter Györgyöt tehát nevezhetnők akár „manierista embernek” is.

Lapról lapra haladhatnánk Kardos könyvének elemzésében, élvezhetnők szép stílusát, finom megjegyzéseit. Nem hiába foglalkozik annyit a humanizmussal: nemcsak *kutatója* ennek a világnak, hanem maga is *humanista*. Térjünk azonban vissza a Dunántúlra, amelynek szülötte, neveltje, s amelynek e kötetben annyi pompás tanulmányát szenteli. Amit Weöres Sándorról vagy Babits Mihályról leír, az a legjobbak közé tartozik, amit erről a két poétáról írtak. Pompás a Janus-tanulmány is. Miniket, pécsieket pedig különösen meghat, amikor a második Mátyás-tanulmányban (Mátyás király és a „szellem gyönyörűsége”) ezeket olvashatjuk: „Ernuszt Zsigmond éppen úgy pártfogolja a humanizmust a pécsi püspöki székhelyben, mint elődje, Janus Pannonius, és Szatmári György semmiben sem marad el Ernuszt mögött”. – Igen, Janus meghonosította a humanizmust ezen a tájon, *reneszánsz várossá* Pécs azonban Ernuszt és Szatmári korában lett teljesen. Milyen kár, hogy ennek emlékét ma már jószerivel csak a pécsi Reneszánsz Kötár őrzi! Kardos olvasója eltűnődik rajta: milyen kulturális fellendülést vágott ketté 1543. Pécs török kézre jutása. Itt megszünt a „humanista kontinuitás” és 1686 után szinte előlről kellett kezdeni mindent. Érdekes azonban, hogy olyan alkotások a XVII–XVIII. század fordulójáról, mint a Havihelyi kápolna architektúrája, vagy a Rácvárosi templom igen érdekes Pietà-oltára még őriznek valamit ebből a hagyományból, ha manierista-barokk formákban is. A Magyarürögi temető kápolnája, különös harangtornyával, pedig egy darab mediterrán építészeti! Nem akarunk mítoszt teremteni a „mediterrán Dunántúlból”, ámde éppen Babits és Weöres példája bizonyítja, hogy ezen a tájon élt valami ezekből a mediterrán-humanista hagyományokból.

Kardos megérezte ezt sajátmagában is, olvasóiban is tudatosította. Ezért, és a magyar és európai humanizmus számos nagy alakjának felmutatásáért tartjuk a tanulmánygyűjteményt igen értékesnek és jelentősnek. Sokan fognak benne gyönyörködni, sokan belőle tanulni, sokan újabb problémafelvetésekhez ösztönzéseket nyerni.

ANGYAL ENDRE